

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка

М. К. КЕДА

Навчально-методичне видання

Кеда Марина Костянтинівна

**ПРАКТИКУМ
З ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ
КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ**

Редактор **О.Б. Коваленко**
Технічний редактор **В.М. Лозовий**
Дизайн обкладинки **В.М. Лозового**
Авторська коректура

Підписано до друку 16.05.2011.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 16,5. Ум. фарб.-відб. 16,5. Обл.-вид. арк. 15,35.
Зам. 0052. Тираж 100 прим.

Видавець Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
14005 м. Чернігів, вул. Мстиславська, 56/34
Тел. (0462)972-661
www.lozovoy-books.cn.ua

Віддруковано ФОП Лозовий В.М.
14027 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

**ПРАКТИКУМ
З ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ
КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ**

Чернігів
Видавець Лозовий В.М.
2011

УДК 94(100) "653":(075.8)
ББК ТЗ(0)4я73
К 33

Рецензенти: доктор історичних наук,
професор Ячменіхін К. М.
кандидат історичних наук,
доцент Кондратьєв І. В.

Відповідальний редактор: доктор історичних наук,
професор Дятлов В. О.

К 33 **Кеда М. К.**
Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки [Текст] : навч.-метод. посіб. / М. К. Кеда. – Чернівці : Видавець Лозовий В.М., 2011. – 264 с.

ISBN 978-966-2482-70-6

Навчальний посібник містить документи і методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять з історії Середніх віків країн Європи та Америки, а також навчальну програму курсу, контрольні запитання, тестові завдання та інші додатки.

Для студентів, викладачів, учителів та усіх, хто цікавиться всесвітньою історією.

*Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Чернівецького національного педагогічного університету
імені Т. Г. Шевченка (протокол № 9 від 27 квітня 2011 р.)*

УДК 94(100) "653":(075.8)
ББК ТЗ(0)4я73

ISBN 978-966-2482-70-6

© Кеда М. К., 2011

1282 – 1442 Неаполітанське королівство в Південній Італії.
1285 – 1314 Філіп IV Красивий, французький король.
1291 Утворення Швейцарського союзу.
1291 Падіння Акри – останнього форпосту хрестоносців на Сході.
1302 Скликання Генеральних штатів у Франції.
1304 – 1374 Франческо Петрарка.
1309 – 1377 «Авіньйонський полон» пап.
1313 – 1375 Джованні Боккаччо.
1328 – 1589 Династія Валуа у Франції.
1337 – 1453 Столітня війна між Англією та Францією.
1346 Битва при Кресі. Перемога англічан над французами.
1347 – 1350 «Чорна смерть» – епідемія чуми в Західній Європі.
1356 Битва при Пуатьє.
1356 «Золота Булла» Карла IV Люксембурга.
1358 Жакерія у Франції.
1381 Повстання Уота Тайлера в Англії.
1397 Кальмарська унія Данії, Швеції, Норвегії.
1407 – 1457 Лоренцо Валла.
1415 Битва при Азенкурі. Перемога англійців над французами.
1439 Флорентійська унія православної та католицької церков.
Бл. 1445 Винайдення книгодрукування Йоганном Гутенбергом.
1445 – 1510 Сандро Ботічеллі.
1451 – 1519 Леонардо да Вінчі.
1453 Падіння Візантійської імперії.
1455 – 1485 Війна Червоної та Білої троянд.
1461 – 1483 Людовік XI, французький король.
1461 – 1485 Династія Йорків в Англії.
1479 Об'єднання Арагону і Кастилії в єдине іспанське королівство під владою королів Фердинанда й Ізабелли.
1485 – 1603 Династія Тюдорів в Англії.
1492 Падіння Гранадського емірату. Завершення Реконкісти.
1492 Відкриття Америки Колумбом.

ЗМІСТ

1016 – 1035	Кнут Великий, король Англії, Данії й Норвегії.
1024 – 1125	Франконська (Салічна) династія в Німеччині.
1054	Розкол християнської церкви за Західну (римо-католицьку) та Східну (греко-православну).
1056 – 1106	Правління Генріха IV в Німеччині.
1059	Латеранський собор у Римі. Новий порядок обрання римських пап без впливу імператорів.
1066	Битва при Гастингсі. Норманське завоювання Англії.
1066 – 1087	Вільгельм I Завойовник, король Англії.
1073 – 1085	Папа Григорій VII. Григоріанські реформи.
1079 – 1142	П'єр Абеляр.
1095	Клермонський собор.
1096 – 1270	Епоха Хрестових походів.
1096 – 1099	Перший Хрестовий похід.
1099	Захоплення хрестоносцями Єрусалима.
1130 – 1282	Сицилійське королівство.
1138 – 1254	Династія Гогенштауфенів у Німеччині.
1139	Утворення Португальського королівства.
1147 – 1149	Другий Хрестовий похід.
1152 – 1190	Фрідріх I Барбаросса, німецький імператор.
1154 – 1399	Династія Плантагенетів в Англії.
1154 – 1189	Генріх II Плантагенет, англійський король.
1180 – 1223	Філіп II Август, король Франції.
1189 – 1192	Третій Хрестовий похід.
1192 – 1489	Кіпрське королівство.
1199 – 1216	Правління Іоанна Безземельного в Англії.
1202 – 1204	Четвертий Хрестовий похід.
1204	Захоплення хрестоносцями Константинополя. Візантія тимчасово припиняє своє існування.
1209 – 1229	Альбігойські війни.
1212 – 1250	Фрідріх II Гогенштауфен, король Сицилії, з 1216 – король Німеччини, з 1220 р. – німецький імператор.
1215	Велика Хартія вольностей.
1217 – 1221	П'ятий Хрестовий похід.
1225(?) – 1274	Фома Аквінський.
1226 – 1270	Людовік IX, французький король.
1257	Заснування Сорбонни.
1261	Відновлення Візантійської імперії.
1265 – 1321	Данте Аліг'єрі.
1265	Виникнення англійського парламенту.
1272 – 1307	Едуард I, англійський король.

ПЕРЕДМОВА	4
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ.....	7
Тема 1. Стародавні германці I ст. до н.е. – IV ст. н. е.....	7
Тема 2. Суспільний лад франків в епоху «Салічної правди»	37
Тема 3. Аграрні відносини у франкському суспільстві у VII – IX ст. Помістя епохи Каролінгів	70
Тема 4. Виникнення і розвиток середньовічних міст	95
Тема 5. Ремесло і торгівля у середньовічному місті XII – XV ст	114
Тема 6. Формування станової монархії в Англії.....	134
Тема 7. Цивілізації Доколумбової Америки.....	150
Тема 8. Культура Середньовіччя	167
ДОДАТКИ.....	192
Програма курсу	192
Контрольні запитання.....	208
Додаткові запитання	211
Тестові завдання.....	214
Творчі завдання	227
Джерела та література до курсу.....	232
Електронні ресурси	248
Історія Середніх віків у художній літературі	250
Термінологічний словник.....	253
Хронологічна таблиця	261

ПЕРЕДМОВА

Нова концепція історичної освіти в Україні передбачає зміну навчальних програм згідно з принципом антропологізації, що змінює засадничі принципи викладання історії: головним героєм історичного процесу стає людина. Відповідно до цієї концепції нагальною проблемою вдосконалення історичної освіти залишається індивідуалізація навчання, раціональне розкриття можливостей кожної особистості.

Курс історії Середніх віків країн Європи та Америки (V – XV ст.) являє собою складову частину універсального курсу всесвітньої історії. Його завдання полягає у вивченні студентами історичного процесу від падіння Західної Римської імперії та епохи великого переселення народів до початку раннього Нового часу, поширення капіталістичних відносин у Європі, зародження культури Відродження та завоювання європейцями Америки. Особливість курсу історії Середніх віків полягає в тому, що у поле зору студентів потрапляє історія багатьох країн та важливі й водночас складні для розуміння процеси становлення сучасної цивілізації: формування феодалізму, зародження представницьких установ, відносини держави і церкви. Зараз навіть серед фахівців-медієвістів не існує єдиної точки зору на згадані проблеми, дискусійними залишаються також хронологічні рамки даного періоду історії. Отже, основним завданням викладача є не стільки безпосередня передача усієї інформації з курсу, скільки орієнтація студентів на самостійний пошук інформації в історичних джерелах та уміння застосовувати її на практиці.

Відтак, мета практикуму полягає в тому, щоб забезпечити студентів необхідними україномовними документами для семінарських занять з історії Середніх віків; розвивати й удосконалювати уміння працювати з історичними джерелами, сприяти формуванню специфічного емоційного ставлення студента до історичної дійсності. Тому при доборі історичних джерел

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

476	Падіння Західної Римської імперії.
486	Битва при Суассоні. Салічні франки розгромили римлян Північної Галлії. Заснування Франкського королівства.
480 – 525	Северін Боецій.
486 – 751	Династія Меровингів у Франкському королівстві.
570 – 636	Ісидор Севільський.
715 – 741	Карл Мартелл, майордом Франкського королівства.
718 – 1492	Реконкіста в Іспанії.
732	Битва при Пуатьє. Перемога франків над арабами.
741 – 768	Піпін Короткий, майордом, з 751 р. король Франкської держави.
751 – 843	Династія Каролінгів у Франкській державі.
756	Утворення папської держави.
768 – 814	Правління Карла Великого.
800	Коронування Карла великого і перетворення Франкського королівства на імперію.
814 – 840	Людовік Благочестивий.
829	Об'єднання англосаксонських королівств в державу Англія.
843	Верденський поділ. Розділ держави Карла Великого.
847	«Мерсенський капітулярій» Карла Лисого, за яким кожна вільна людина мала знайти собі сеньйора.
855	Розпад держави Лотаря. Утворення королівств Італія, Прованс і Лотарингія.
877	Керсійський капітулярій, за яким бенефіцій перетворювався на феода.
X – XI ст.	Клюнійська реформа.
919 – 1024	Саксонська династія в Німеччині.
919 – 936	Правління Генріха I в Німеччині.
936 – 973	Правління Оттона I в Німеччині.
955	Битва на р. Лех, розгром угорців.
962	Коронація Оттона I імператорською короною і утворення Священної Римської імперії.
987 – 1328	Династія Капетингів у Франції.
Бл. 1000 р.	Утворення Угорської держави.

КУЛЬТУРА

Алхімія – вчення про перетворення речовин зі звичайного стану в більш досконалий.

Базиліка – один з основних типів християнських храмів; прямокутна в плані будівля, розділена рядами колон на нефі.

Ваганти – бродячі школярі та клірики, автори життєрадісних гумористичних пісень, сповнених вільнодумства.

Відродження – культурна парадигма XIV – XVI ст., що мала в своїй основі світський характер та антропоцентризм.

Гуманізм – суспільно-філософський рух, в основі якого знаходиться ідея людини та її свободи як вищої цінності.

Куртуазність – мистецтво придворної поведінки, уміння поводитись в присутності дам.

Міннезінгери – німецькі поети, які оспівували кохання та рицарські подвиги.

Містика – релігійна практика, заснована на вірі у можливість безпосереднього спілкування людини з богом.

Ратуша – будівля, в якій знаходились органи міської влади.

Руни – писемність давніх германців.

Схоластика – (букв. «шкільна наука») – середньовічна університетська наука, основною рисою якої було не відкриття чогось нового, а лише тлумачення понять християнської віри.

Трубадури – південнофранцузькі (провансальські) поети, які оспівували любов та рицарську доблесть.

Трувери – ті, хто записували або складали поетичні сказання про подвиги героїв.

Фреска – живопис водяними фарбами по вологій штукатурці.

враховувався такий аспект, як здатність матеріалу викликати інтерес студента до самостійного поглиблення знань.

Посібник містить плани семінарських занять, методичні рекомендації для підготовки до них, а також тексти історичних документів, які подаються в перекладі українською мовою. Контрольні запитання і тестові завдання, складені у відповідності до програми курсу, термінологічний словник, до якого увійшли основні поняття, що використовуються в курсі історії доби Середньовіччя, мають сприяти кращому засвоєнню студентами навчального матеріалу.

Роботі на семінарському занятті має передувати самостійна підготовка студентів, пов'язана з вивченням історичних джерел, тому рекомендована до кожної теми спеціальна наукова література покликана надати допомогу в їх критичному осмисленні. Готуючись до заняття, студенту слід уважно ознайомитись з планом та методичними рекомендаціями. Після цього необхідно звернутися до базового підручника, аби отримати загальне уявлення про тему. Після цього можна розпочинати читання й аналіз історичних джерел, а також наукової літератури. Працюючи з історичними джерелами, студент може фіксувати у зошиті власні висновки та робити посилання, аби при відповіді на питання легко віднайти потрібне місце і проілюструвати власну думку, зачитавши текст документу. Всі записи слід робити ретельно, цитати беруться у лапки, посилання на сторінки подаються у дужках або виносяться на поля.

Запропоновані в практикумі завдання покликані розвивати креативність майбутніх учителів, здатність до критичного аналізу, що є невід'ємною частиною історичного мислення, на розвиток якого спрямована сучасна історична освіта. Творчі завдання та додаткові питання особливо актуальні в процесі викладання в педагогічному вузі, оскільки покликані не тільки

стимулювати пізнавальну активність студентів, але й дозволять їм на практиці оволодівати навичками викладання предмету, що збагачує методичний інструментарій майбутніх учителів.

Практикум містить також перелік творів художньої літератури, події в яких розгортаються в епоху Середньовіччя на тлі історичного розвитку країн Європи та Америки. Історичні романи та повісті відтворюють історичні реалії в цікавій та захоплюючій формі, що слугуватиме творчому осмисленню студентами навчального матеріалу.

Динамічний розвиток медієвістики викликає постійну еволюцію змістового наповнення курсу, але передбачений обсяг видання не дозволяє наводити значну кількість джерел до кожної теми, тому перевага надавалась передусім найважливішим документам. Джерела до кожної теми добивались таким чином, щоб студенти могли скласти уявлення про світогляд середньовічної людини, значна увага відводиться проблемам розвитку культури. Такі матеріали мають не тільки навчальне значення, але й допоможуть майбутнім педагогам у пошуках ціннісних орієнтирів, свого місця в сучасному суспільстві.

Натуральне господарство – тип господарства, в якому майже все необхідне для життя виробляється у помісті, продукти і речі виробляються не на продаж, а для власного споживання та утримання феодала.

Оброк (натуральний, грошовий) – частина продуктів власної праці, яку селянин мав віддати феодалові за користування землею.

Панщина (барщина) – обов'язкова робота селян у господарстві феодала.

Повинності – примусові обов'язки селян.

Позаконотвірний примус – форма примусу до праці, що засновується на особистій залежності виробника від власника.

Прекарій – умовне землекористування. Земельний наділ передавався крупним землевласником у користування (на кілька років чи пожиттєво) безземельній або малоземельній людині, за що вона мала платити оброк чи виконувати панщину на користь власника землі.

Серваж – вид феодалної залежності селян, який вирізнявся найбільшим обмеженням громадянських і господарських прав.

Товар – річ, вироблена для продажу.

Товарне господарство – тип господарства, при якому виробництво товарів здійснювалось для продажу і було зорієнтоване на ринок.

Статут – запис норм, які визначали виробничу діяльність і життя членів ремісничого цеху.

Феод – у країнах Західної Європи в Середні віки земельне володіння або фіксований прибуток (грошовий чи натуральний), пожалуване сюзереном своєму васалу у спадкове володіння за умови несення служби на користь сюзерена.

Феодал – власник феоду, землевласник, що експлуатував залежних від нього селян.

Феодальна вотчина – велике господарство феодала, в якому працювали залежні селяни.

Цех – об'єднання середньовічних ремісників для захисту своїх інтересів.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Стародавні германці I ст. до н.е. – IV ст. н.е.

Інквізиція – спеціальний церковний суд, створений для боротьби з еретиками.

Інтердикт – тимчасова заборона виконання усіх церковних обрядів і служб, що накладалось папою чи єпископом (інколи на цілу країну).

Місіонерство – форма діяльності релігійних організацій, спрямована на поширення свого вчення серед невіруючих або представників інших вірувань.

Паломник (пілігрим) – мандрівник, що відвідує віддалені святі місця.

Папа римський – глава католицької церкви.

Патріарх – вищий церковний чин у православ'ї.

Симонія – продаж і купівля церковних посад чи духовного сану.

Супрематія – першість, верховенство. Боротьба за супрематію – боротьба між папами римськими та патріархами константинопольськими за першість.

Тіара – потрійна корона папи римського, символ його потрійної влади як глави віруючих, судді й законодавця.

Хрестоносець (крестоносець) – учасник хрестового походу.

ЕКОНОМІКА

Баналітет – монопольне право сеньйора на майно суспільного значення (млин, піч, жом), за користування яким він стягував побори з селян.

Бенефіцій – умовне земельне володіння, яке надавалось на час несення військової служби (зазвичай пожиттєво).

Ганза – одна з найбільших гільдій, купецьке об'єднання понад 100 північноєвропейських міст.

Гільдії – товариства, створені для захисту інтересів купецтва.

Комендація – акт підпорядкування збіднілої вільної людини крупному землевласнику. Перехід «слабкої» людини під покровительство більш «сильної» часто супроводжувався вступом у поземельну а згодом і в особисту залежність селянина від феодала.

План:

1. Характеристика джерел.
2. Розвиток господарства (землеробство, скотарство, ремесло, обмінна торгівля).
3. Суспільно-політичний устрій.
4. Релігія стародавніх германців.

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає в тому, щоб простежити динаміку суспільно-політичної організації германських племен за 150 років – з середини I ст. до н.е. до кінця I ст. н.е., з'ясувати причини утворення перших варварських держав. Для цього студенти мають ознайомитись з працями Цезаря і Тацита, в яких характеризується господарський лад, суспільні відносини та система управління давніх германців.

Прабатьківщиною давніх германців були південна Скандинавія та Ютландія. Проте, в останні століття до нашої ери – на початку нашої ери вони почали активно переселятись на південь, поступово заселяючи територію Римської імперії. «Записки про Галльську війну» Гая Юлія Цезаря та «Германія» Публія Корнелія Тацита мають важливе значення для дослідження суспільно-політичного устрою, способів ведення війни, господарської діяльності, релігійних поглядів давніх германців.

Розкриваючи *перше питання*, слід назвати та стисло охарактеризувати основні джерела, що містять інформацію про давніх германців, проаналізувати її вірогідність, зупинившись детально на історії та обставинах їх створення. Слід також вказати, які відомості цих авторів і чому потребують коректив.

При висвітленні *другого питання* слід дати характеристику господарської діяльності стародавніх германців; з'ясувати особливості обробітку землі, скотарства; вказати на обставини і причини зародження ремесла та обміну; простежити динаміку цих форм господарювання за різними джерелами (порівнявши відомості Цезаря і Тацита); простежити трансформацію общини від родової до землеробської. Розповідь слід обов'язково підтверджувати посиланнями на тексти джерел.

Розглядаючи *третьє питання*, слід на основі аналізу джерел визначити стадію розвитку родового ладу стародавніх германців епохи Цезаря й епохи Тацита. Необхідно також простежити виникнення майнової та соціальної нерівності; виділити основні суспільні групи. Потрібно з'ясувати динаміку функцій вождя і народного зібрання від епохи Цезаря до епохи Тацита.

Висвітлюючи *останнє питання*, необхідно розповісти про вірування стародавніх германців, назвати основних богів, визначити їхню роль у загальному пантеоні. На основі текстів джерел слід охарактеризувати релігійні обряди германських племен.

Теми рефератів:

1. Порівняльна характеристика суспільно-політичного устрою стародавніх германців за Цезарем і Тацитом.
2. Порівняльна характеристика господарської діяльності стародавніх германців за Цезарем і Тацитом.

Джерела:

1. Гай Юлій Цезарь. Записки о Галльской войне / Гай Юлий Цезарь // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. – М. : Соцэкгиз, 1961. – С. 261–266.
2. Древние германцы : Сб. док. / Под ред. А. Д. Удальцова. – М. : Соцэкгиз, 1937. – 224 с.

Сюзерен – верховний сеньйор території (король, герцог, князь), який був государем по відношенню до залежних від нього васалів.

Третій стан – (оформився в XV ст. у Франції) – непривілейована частина суспільства (купці, ремісники, селяни, пізніше – робітники, буржуазія), що обкладалась податями на протигагу двом іншим станам (дворянству і духовенству).

Фуа – клятва вірності васала сеньйору.

ЦЕРКВА ТА ХРЕСТОВІ ПОХОДИ

Абат – настоятель монастиря (абатства).

Альбігойці – загальна назва прихильників ересей, поширених в XII – XIII ст. на півдні Франції.

Анафема – прокляття, відлучення від церкви.

Архієпископ – вищий духовний сан і титул у християнській церковній ієрархії.

Аскетизм – обмеження життєвих благ і задоволень заради досягнення моральної досконалості та наближення до Бога.

Аутодафе – церемонія виконання вироку інквізиції (зазвичай спалення на вогнищі).

Догмат – найбільш важливі положення віровчення, затверджені керівництвом церкви.

Духовенство – служителі церкви – один з головних станів середньовічної Європи.

Єресь – помилкове, з точки зору офіційної церкви, віровчення.

Єретики – відступники від істинної віри, люди, які оспоровали офіційне вчення.

Інвеститура – акт передачі феода, посади, сану, який супроводжувався символічним обрядом і закріплював васальну залежність. Боротьба за інвеституру – боротьба між світською та духовною владою за право призначати на церковні посади.

Індульгенція – грамота про відпущення гріхів, що видається від імені папи римського за гроші або за якісь інші заслуги перед церквою.

Дворянство – стан світських землевласників, що мали спадкові привілеї. Разом з духовенством складало панівний клас феодального суспільства.

Династія – низка правлячих государів з одного роду.

Духовенство – служителі культу, організовані в ієрархічну корпорацію. Поділялось на біле (священнослужителі) та чорне (ченці).

Міщани – неоднорідний за своїм складом стан мешканців міста, наділений специфічними привілеями і вольностями, що склали статус повноправного громадянина (особиста свобода, підсудність міському суду, участь у міському ополченні та формуванні муніципалітету).

Омаж – одна з символічних церемоній, що супроводжувала укладання васального договору: майбутній васал з непокритою головою беззбройний опускався на одне коліно і вкладав з'єднані руки в долоні сеньйора з проханням прийняти його у васали. Сеньйор підіймав його і вони обмінювались поцілунками.

Привілеї – виключні права, переваги.

Пролетаріат – стан, що не мав права власності на засоби виробництва, для якого основним джерелом існування був продаж власної робочої сили.

Рицарство – військовий стан середньовічної Європи. Соціальна категорія в Західній та Центральній Європі в Середні віки, що включала усіх світських феодалів (рицарство в широкому сенсі) або їх частину – дрібних феодалів (рицарство у вузькому сенсі).

Селянство – стан, зайнятий в сільськогосподарському виробництві, який мав у своєму володінні або користуванні необхідні засоби виробництва.

Сеньйор – феодал, землевласник (власник сеньйорії), в залежності від якого знаходились інші феодали (васали), селяни або міщани.

Стани – великі соціальні групи суспільств, із закріпленими в законах або звичаях правами й обов'язками, які можуть передаватись у спадок.

3. История средних веков : Хрестоматия : в 2-х ч. / [сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко]. – М. : Просвещение, 1988. – С. 13–19.
4. Історія західноєвропейського Середньовіччя : Хрестоматія / [упорядник М. О. Рудь : навч. посібник]. – К. : Либідь, 2005. – Розділ 1. – С. 5–36.
5. Практикум по истории средних веков : в 2-х выпусках / [сост. М. Л. Абрамсон и др.] – Вып. 1. – М. : Просвещение, 1988. – Тема 1. – С. 7–39.
6. Публий Корнелий Тацит. Германия / Публий Корнелий Тацит // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. – М. : Соцэкгиз, 1961. – С. 268–285.

Література¹:

1. Буданова В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов / Буданова В. П. – СПб. : Алетейя, 2001. – 320 с.
2. Древние германцы : по Юлию Цезарю и Тациту // Книга для чтения по истории средних веков. – М. : Учпедгиз, 1951. – С. 51–62.
3. Грацианский Н. П. К вопросу об аграрных отношениях древних германцев времени Цезаря / Н. П. Грацианский // Из социально-экономической истории западноевропейского феодализма. – М. : АН СССР, 1960. – С. 61–71.
4. Гуревич А. Я. Аграрный строй варваров / А. Я. Гуревич // История крестьянства в Европе: Эпоха феодализма. В 3 т. – М., 1985. – Т. 1. – Гл. 3. – С. 90–136.
5. История Европы с древнейших времен до наших дней. – Т. 1. Древняя Европа. – М. : Наука, 1988. – Часть 2. – Гл. 15. – С. 594–605.

¹ Джерела та література навчального посібника рекомендуються з урахуванням їх наявності в бібліотеці Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

6. Жумагулов К. Г. Аграрный строй древних германцев в трактовке археологов ФРГ / К. Г. Жумагулов // Средние века. – М., 1987. – Вып. 50. – С. 282–288.
7. Кауфман С. А. Раннее германское средневековье в свете археологии / С. А. Кауфман // Средние века. – М., 1962. – Вып. 22. – С. 208–234.
8. Колесницкий Н. Ф. Этнические общности и политические образования у германцев в 1 – 5 вв. / Н. Ф. Колесницкий // Средние века. – М., 1985. – Вып. 48. – С. 5–6.
9. Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков / А. Д. Люблинская. – Л., 1955. – Гл. 1. – С. 15–20.
10. Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма / Неусыхин А. И. – М. : Наука, 1974. – Часть 2. Древние германцы. – С. 218–225; Часть 3. К вопросу об исследовании общественного строя древних германцев. – С. 377–389.
11. Осокин Н. А. Германцы, их быт и союзы / Н. А. Осокин // История средних веков / Н. А. Осокин – Минск : Харвест, 2003. – С. 57–70.
12. Репина Л. П. Варварский мир / Л. П. Репина // Средневековая Европа глазами современников и историков. Ч. 1. Рождение и становление Средневековой Европы. – М. : Интерпракс, 1995. – С. 44–48.
13. Серовайский Я. Д. Сообщения Цезаря об аграрном строе германцев в соотношении с данными новейших археологических исследований / Я. Д. Серовайский // Средние века. – 1997. – Вып. 60. – С. 5–36.
14. Стародавні германці // Книга для читання з історії середніх віків : [укладач Н. І. Запорожець]. – К. : Освіта, 1991. – 318 с.
15. Ткаченко А. А. Хозяйственный быт древних германцев / А. А. Ткаченко // Экономическая история Западной Европы и Америки / А. А. Ткаченко. – Запорожье : Премьер, 1998. – С. 43–64.

Імперія – велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків. Імперії виникають внаслідок загарбання територій, колонізації, експансії, інших форм розширення впливу наддержави.

Комуна – община, що звільнилось з-під влади феодала, отримавши від нього право на самоуправління; незалежне місто, що має власне виборне врядування.

Майордом – вища придворна і державна посада у Франкській державі за Меровингів.

Монархія – форма правління, за якої верховна державна влада належить одній особі – монарху (королю, імператору, царю, герцогу, султану, еміру тощо).

Патриції – міська знать, яка тримала в своїх руках управління містом.

Республіка – форма державного правління, за якої верховна влада здійснюється виборними органами.

Станово-представницька монархія – монархія, при якій влада монарха обмежена станово-представницьким органом (парламентом).

Тиранія – форма державної влади, що встановлювалась насильницьким шляхом і засновувалась на одноосібному правлінні; форма політичного устрою низки середньовічних міст-держав Північної та Середньої Італії (так звана «синьйорія»).

Харгія – грамота, яка надавала або підтверджувала окремі права міст. Надавалась сеньйором або королем, який, як правило, підтримував міщан в боротьбі з сеньйорами.

Централізована держава – держава з сильною центральною владою, єдиними органами влади і законами.

СТАНИ

Васал – феодал, залежний від більш крупного феодала (сеньйора), від якого одержав земельне володіння на умовах виконання низки повинностей (нести військову службу, сплачувати натуральні чи грошові податки, брати участь у суді та нарадах сеньйора тощо).

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Гай Юлій Цезар ЗАПИСКИ ПРО ГАЛЛЬСЬКУ ВІЙНУ

Гай Юлій Цезар (100 – 44 р. до н.е.) – відомий римський політичний діяч і полководець, диктатор з 48 по 44 р. до н.е.; з 58 по 52 рр. був намісником Галлії, хід завоювання якої він і відобразив у своїх «Записках про галльську війну» в семи книгах. Відомості про германців містять головним чином I, IV та VI книги.

Книга I. Розділ 31. ... Арверни та секвани¹ запросили на [допомогу] германців за платню. Спочатку германців перейшло через Рейн 15 тисяч. Але після того, як цим диким варварам сподобались і земля і спосіб життя і багатства галлів, їх переправилось дуже багато: натепер їх набралось у Галлії до 120 тисяч. ... Король германців Аріовіст утвердився в їх країні і захопив третю частину землі секванів, яка є найкращою в усій Галлії... І вийде так, що через кілька років усіх галлів проженуть за межі Галлії, а [на їх місце] через Рейн переправляться усі германці... А Аріовіст, після того, як одного разу перемиг бойові сили галлів в битві при Адмагетобрізі, став володарювати гордовито і жорстоко, вимагати в заручники дітей найвельможніших [галлів] і піддавати їх всіляким жорстоким покаранням і тортурам, якщо тільки який-небудь його наказ не виконується негайно. Його володарювання несила терпіти надалі. І якщо неможливо буде добитись допомоги у Цезаря та у римського народу, то всі галли змушені будуть зробити те, що зробили вельвети, – виселитись зі своєї країни і шукати собі нову батьківщину...

Розділ 33. Він [Цезар] бачив, що коли германці поступово звикнуть переходити Рейн і їх набереться в

¹ Арверни і секвани – галльські племена.

Картулярії – збірки грамот та інших документів, зазвичай у копіях.

Конкіста – завоювання європейцями (переважно іспанцями та португальцями) Центральної та Південної Америки.

Медієвістика – розділ історичної науки, який вивчає епоху Середньовіччя.

Палімпсест – рукопис на пергаменті поверх іншого тексту, попередньо видаленого шляхом зіскоблювання або змивання.

Поліптики – описи помість, які склались в монастирях.

Реконкіста – відвоювання європейцями Піренейського півострова у арабів.

Формули – типові зразки грамот, за якими склали документи різноманітного змісту; писались в абстрактній формі, без згадок імен, дат.

Хрестові походи – військово-колонізаційні заходи європейців на Сході (переважно в країнах Східного Середземномор'я) 1096 – 1270 рр.

ДЕРЖАВА

Абсолютна монархія – монархія, яка передбачає необмежену владу монарха, якому підзвітні усі органи влади.

Аристократична республіка – форма правління, за якої незважаючи на наявність виборних представницьких органів, державна влада знаходиться в руках привілейованої меншості (родової знаті – аристократії).

Гвельфи – політичне угруповання в Італії XII – XV ст., яке боролось (на стороні папи та пополанів) проти намагань імператорів Священної Римської Імперії утвердитися на Апеннінському півострові. Назва походить від прізвища герцогів Баварії і Саксонії Вельфів.

Гібелліни – політичне угруповання XII – XV ст., прихильники імператора та нобілей, які виступали за панування Священної Римської імперії на Апеннінському півострові. Назва походить від назви одного з замків Гогенштауфенів – Гаубелінга.

Галлії багато, то це буде великою небезпекою для самого римського народу; він розумів, що, оволодівши усієї Галлією, германці – ці дикі варвари – не втримаються від нашествия на римську провінцію, а звідти і на Італію.

Розділ 50. ... Коли Цезар став розпитувати полонених, чому Аріовіст не давав бою, він дізнався, що причиною цього є існуючий у германців звичай: матері родин, на основі гадання за жеребом та пророкувань проголошують, чи доцільно давати бій чи ні, і вони сказали так: не дозволено германцям перемогти, якщо вони дадуть бій до початку молодика.

Розділ 51. [Германці] вивели з табору своє військо і розташували його за племенами так, що всі племена – гаруди, маркоманни, трибоки, вангони, немети, седузії, свеви – знаходились на рівній відстані одне від одного; вони оточили всю свою бойову лінію возами і повозками, щоб не залишалось жодної надії на втечу. На них вони посадили жінок, які простягали руки до воїнів, хто йшов у бій, і зі слізьми молили не віддавати їх у рабство римлянам.

Книга IV. Розділ 1. ... Плем'я свевів – найбільше і найвойовничіше з усіх германських племен. Кажуть, що в них сто округів і кожен [округ] щороку висилає за свої межі на війну по тисячі озброєних воїнів. Решта, залишаючись вдома, годують і себе і їх; через рік ці [останні] в свою чергу відправляються на війну, а ті залишаються вдома. Завдяки цьому не перериваються ані землеробство, ані військова справа. Але земля в них не розділена і не знаходиться в приватній власності і їм неможна більше року залишатись на одному місці для обробки землі.

Вони харчуються не стільки хлібом, скільки, головним чином, молоком і за рахунок худоби; вони багато полюють. Все це разом, а також особливості харчування, щоденні фізичні вправи, вільний спосіб життя, через який вони не звикають з дитинства ані до покори, ані до порядку, нічого не роблять проти своєї волі, – зміцнює їх сили і породжує людей величезних на зріст. Крім того, вони

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК¹

ЗАГАЛЬНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Амеріндологія (індіаністика) – комплексна наука, що вивчає історію, культуру і мови індіанських народів Америки.

Аннали – короткі записи важливих подій по роках.

Булла – грамота з особливою печаткою, видана государем або папою римським.

Варвари – загальна назва, яку застосовували римляни для позначення народів, що стояли на нижчому ступені розвитку в порівнянні з античним суспільством, вторгались на територію Римської імперії напередодні її розпаду і засновували тут свої королівства.

Велике переселення народів – пік масових міграційних рухів IV – VII ст. в Євразії, які суттєво змінили її політичний, етнічний та культурний склад. Переселення германських, слов'янських та східних народів на територію Римської імперії призвели до її загибелі.

Грамоти – офіційні документи, постанови королівського суду, акти дарування, купівлі-продажу та обміну землі; заповіти; акти, що закріплювали відносини залежності.

Інкунабула – книга, видана до 1501 р.

Капітулярії – королівське законодавство (назва від поділу тексту на «капітули» – розділи), інструкції по управлінню крупними маєтками.

¹ При укладанні словника використано: Базильчук Г. К. Словник-довідник з історії / Базильчук Г. К. – К. : МАУП, 2005. – 368 с.; Большая историческая энциклопедия / Научн. ред. В. В. Славкин и др. – М. : Слово, 2003. – 943 с.; Буданова В. П. История мировых цивилизаций : Словарь обязательных терминов и понятий [Электронный ресурс] / В. П. Буданова. – Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/67986>; Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка. – 2003. – Т. 1. – 688 с.; К, 2009. – Т. 6. – 790 с.; К., 2010. – Т. 7. – 728 с.; Словарь исторических терминов / Сост. В. С. Симаков ; Под общ. ред. А. П. Крюковских. – СПб. : Лита, 1998. – 464 с.; Шостенко І. І. Російсько-український термінологічний словник з історії держави і права / Шостенко І. І., Шостенко О. І. – К. : МАУП, 2003. – 64 с.

Скотт В. Квентин Дорвард / В. Скотт ; Пер. с англ. М. Шишмарёвой. – М. : Радуга, 1993. – 475 с.

Скотт В. Пуритане: Роман / В. Скотт ; Пер. с англ. А. Бобовича ; авт. послесл. И. Шайтанов. – М. : Худ. лит., 1989. – 364 с.

Скотт В. Ричард Львиное Сердце : Роман / В. Скотт ; пер. с англ. Ст. Вольского. – М. : Республика, 1992. – 351 с.

Стивенсон Р. Л. Чёрная стрела : Роман; Рассказы / Р. Л. Стивенсон. – Челябинск : Юж.-Урал. кн. изд-во, 1987. – 240 с.

Флуар и Бланшефлор / Пер. с фр. А. Наймана ; Авт. предисл. А. Д. Михайлов. – М. : Наука, 1985. – 172 с.

Хаггард Г. Р. Эрик Светлоокый. – М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, Б.г. [1990]. – 127 с.

Хаугер Т. Т. Сигурд – Победитель Дракона / Т. Т. Хаугер : Пер. с норв. – М.: Дет. лит., 1986. – 143 с.

Хенриксен В. Корабль без головы дракона: Сага об Олаве Волчонке / В. Хенриксен ; Пер. с норвеж. О. Вронской и Л. Горлиной. – М. : МИК, 2003. – 312 с.

Хинкис В. А. Жизнь и смерть Роджера Бэкона, учёного монаха, бунтаря и неутомимого искателя истины, который за необычайные свои познания в науках прозван был Удивления Достойным / В. А. Хинкис. – М. : Дет. лит., 1971. – 223 с.

Шишова З. Джек-Соломинка / З. Шишова. – М. : Дет. лит., 1987. – 319 с.

Шкловский В. Б. Земли разведчик / В. Б. Шкловский. – М. : Мол. гвардия, 1969. – 223 с.

Эко У. Имя розы. – Минск : Сказ, 1993. – 529 с.

привчились в країнах з дуже холодним [кліматом] не носити ніякого одягу, окрім звірячих шкір, які через їх невеликий розмір залишають значну частину тіла відкритою, а також призвичаїлись купатись в річках.

Розділ 2. Купцям вони відкривають доступ до себе більше для того, щоб мати кому збути захоплене на війні, ніж тому, що вони самі потребують яких-небудь ввезених товарів. Германці не користуються навіть привезеними кінями, яких галли так цінують і яких купують за високу ціну, натомість використовують своїх туземних коней, низькорослих і миршавих, і доводять їх щоденними вправами до надзвичайної витривалості. Під час кінних битв вони часто зіскакують з коней і б'ються пішими; а коней вони привчили залишатись на тому ж місці, а в разі необхідності вони швидко сідають на них; за їх увяленнями нема нічого більш ганебного і малодушного аніж користуватись сідлами. Тому вони насмілюються, навіть коли їх мало, нападати на яку-завгодно кількість вершників, які застосовують сідла. Вино вони взагалі не дозволяють собі завозити, оскільки вважають, що воно розніжує людину і робить її нездатною до праці.

Розділ 3. Вони вбачають найбільшу славу для народу в тому, щоб якомога більші земельні території навколо його кордонів залишались незаселеними і необробленими; це означатиме, на їх думку, що багато племен не змогли протистояти силі цього народу. Так, кажуть, що в одному напрямку від кордонів області свевів пустує територія завширшки близько 600 тисяч кроків [900 км]¹. З іншого боку з ними межують убії; їх країна була, за увяленнями германців, велика і квітуча, а населення дещо культурніше за інших германців, оскільки убії живуть берегами Рейну, до них заходять багато купців, і, завдяки близькості до галлів, вони засвоїли їх манери.

---

¹ Ця цифра явно перебільшена.

Книга VI. Розділ 21. [Побут] германців значно відрізняється від цього [галльського] способу життя. Адже у них нема друїдів, які керують обрядом богослужіння, і вони не дуже завзяті в жертвоприношенні. В якості богів вони шанують тільки сонце, вогонь і місяць, тобто ті [сили природи], які вони бачать, і в сприятливому впливу яких мають можливість переконатись на власні очі; про інших богів вони навіть не чули. Все їх життя полягає в полюванні і військових вправах: з раннього дитинства вони [загартовуються], привчаються до суворого способу життя.

Розділ 22. Вони не дуже старанно займаються землеробством і харчуються головним чином молоком, сиром і м'ясом. І ніхто з них не має у власності земельного наділу точних розмірів або з визначеними межами, але посадові особи і старійшини щороку виділяють родам і групам родичів, що живуть разом, землі там і стільки, скільки знайдуть потрібним, а через рік примушують їх перейти на інше місце. [Германці] наводять численні підстави [для пояснення] такого ладу: [за їх словами] він не дає їм можливості спокуситись осілим способом життя і проміняти війну на землеробство; завдяки йому ніхто не прагне розширити свої володіння, могутніші не женуть з землі слабкіших, і ніхто не присвячує дуже багато часу побудові житла для захисту від холоду чи спеки; [зрештою такий лад] перешкоджає породженню жадоби до грошей, через яку відбуваються постійні чвари і розбрат, нарешті [допомагає] підтримувати спокій в простому народі відчуттям майнової рівності його з наймогутнішими людьми.

Розділ 23. Найбільшою славою користується у них те плем'я, яке, розоривши низку сусідніх областей, оточує себе якомога ширшими пустирями. [Германці] вважають ознакою доблесті [племені] ту обставину, що вигнані зі своїх володінь сусіди його відступають і ніхто не наслідують оселитись поблизу цього племені; разом з тим воно може вважати себе [завдяки цьому] в більшій безпеці

Дрюон М. Французская волчица ; Лилия и лев / М. Дрюон. – М. : Дружба народов, 1992. – 383 с.

Дрюон М. Когда король губит Францию / М. Дрюон – Минск : Мастацкая литература, 1983. – 255 с.

Йонж Ш. М. Таинственные приключения маленького герцога Ричарда / Ш. М. Йонж ; Пер. с англ. – М. : Сов. спорт, 1993. — 125 с.

Керам К. В. Боги, гробницы та вчені : роман про археологію / К. В. Керам. – Л. : Артклас, 2008. – 584 с.

Кинжалов Р. В. Воин из Киригуа / Р. В. Кинжалов. – Л. : Дет. лит., 1976. – 237 с.

Леон М. Т. Сид Воитель / М. Т. Леон / Авториз. пер. с исп. И.Тыняновой. – М. : Детгиз, 1958. – 126 с.

Мечи с Севера : [Сборник] / Пер. с англ. Е. Козловой, Т. Луковниковой, И. Токмаковой; Худож. Д. Гордеев, М. Коновалов. – М. : Терра, 1995. – 512 с.

Мильтон Д. Потерянный рай / Д. Мильтон ; Пер. с англ. А. Штейнберга ; Авт. предисл. А. Аникст ; Коммент. И. Одаховской. – М. : Худ. лит., 1982. – 414 с.

Оливье Ж. Поход викингов; Викинги и индейцы / Ж. Оливье ; Пер. с фр. – СПб. : Браск: Эпоха, 1993. — 256 с.

Пайл Г. Рыцари, закованные в сталь / Г. Пайл ; Пер. с англ. – М. : Махаон, 1999. – 317 с.

Плудек А. Повесть о Карле IV / А. Плудек ; Пер. с чеш. – М. : Дет. лит., 1988. – 208 с.

Сенкевич Г. Крестоносцы / Г. Сенкевич ; Пер. с польск. Е. Егоровой. – Харьков : «Фолио» ; М. : ГФ «Полиграфресурсы», 1993. – 617 с.

Скотт В. Карл Смелый / В. Скотт. – М. : Бук Чембэр Интернэшнл; Остожье: Дет. кн., 1994. – 478 с.

Скотт В. Айвенго / В. Скотт ; Пер. с англ. Е. Бекетовой. – М. : РОСПЭН, 1994. – 268 с.

Скотт В. Граф Роберт Парижский. Талисман: Романы / В. Скотт ; Пер. с англ. Б. Грибанова, Н. Надеждиной, П. Оболенского ; Авт. послесл. Н. Тихонов. – Л. : Лениздат, 1988. – 733 с.

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Булвер-Литтон Э. Дж. Завоевание Англии: великолепный роман о покорении Англии Вильгельмом Завоевателем / Э. Дж. Булвер-Литтон. – СПб. : АО Текс, 1994. – 479 с.

Булвер-Литтон Э. Дж. Король Гарольд / Э. Дж. Булвер-Литтон – СПб.: Альфа, 1993. – 462 с.

Великович Л. Н. Черная гвардия Ватикана / Л. Н. Великович – 2-е изд, доп. – М. : Мысль, 1985. – 271 с.

Владимиров В. Н. Повесть о школяре Иве / В. Н. Великович. – М. : Дет. лит., 1964. – 259 с.

Владимиров В. Н. Последний консул / В. Н. Владимиров. – М. : Детгиз, 1957. – 384 с.

Воскобойников В. М. Великий врачеватель: Авиценна: Жизнеописание / В. М. Воскобойников. – М. : Мол. гвардия, 1980. – 206 с.

Говоров А. А. Последние Каролинги / А. А. Говоров. – М. : Дет. лит., 1982. – 255 с.

Гурьян О. М. Марион и косоый король / О. М. Гурьян. – М. : Дет. лит., 1972. – 191 с.

Гурьян О. М. Свидетели / О. М. Свидетели. – М. : Дет. лит., 1973. – 160 с.

Гюго В. Собор Парижской Богоматери / В. Гюго ; Пер. с фр. Н. Коган. – М. : СП «Лексика», 1992. – 429 с.

Добиаш-Рождественская О. А. Крестом и мечом. Приключения Ричарда I Львиное Сердце – М. : Наука, 1991. – 112 с.

Дойл А. К. Сэр Найджел; Белый отряд / А. К. Дойл ; Пер с англ. – Л. : Лениздат, 1992. – 729 с.

Дрюон М. Железный король ; Узница Шато-Гайара ; Яд и корона / М. Дрюон. – М. : Прогресс, 1979. – 588 с.

Дрюон М. Яд и корона; Негоже лилиям прясть / М. Дрюон. – М. : Дружба народов, 1991. – 287 с.

на майбутнє і не боятись раптових вторгнень ворогів. Коли плем'я веде наступальну чи оборонну війну, то обираються посадові особи, які виконують обов'язки воєначальників і мають право розпоряджатись життям та смертю [членів племені]. В мирний час у племені нема спільного уряду, старійшини окремих областей та округів чинять там суд і залагоджують суперечки. Розбійницькі напади, якщо тільки вони вчиняються не на території даного племені, не вважаються ганебними; [германці] вихваляють їх необхідність як вправи для молоді і як засіб проти неробства. Отож, коли хто-небудь з перших осіб племені заявляє в народному зібранні про свій намір очолити [військовий захід] і закликає тих, хто бажає піти з ним, оголосити свою готовність до цього, тоді підіймаються ті, хто підтримує і захід і вождя, і за привітань зібрання, обіцяють йому свою допомогу; ті ж з обіцяльників, хто не піде [за вождем], вважаються втікачами і зрадниками і надалі позбавляються будь-якої довіри. Образити гостя [германці] вважають гріхом; з якої б причини не з'явилися до них [гості], вони захищають їх від образи, вважають їх особу ніби священною і недоторканою, надають в їх розпорядження дім і діляться з ними своєю їжею.

Древние германцы : Сб. документов / Сост. Б. Н. Граков, С. П. Моравский, А. И. Неусыхин ; Ввод статья и редакция А. Д. Удальцова. – М. : Соцгиз, 1937. – С. 10–33.

Публій Корнелій Тацит ГЕРМАНІЯ

Публій Корнелій Тацит (прибл. 55 – 117 рр.) – один з найвідоміших римських істориків. Один з його творів «Про походження і місце проживання германців» («Германія»), опублікований близько 98 року, спеціально присвячений опису побуту (економічних, соціальних, політичних, сімейних відносин, релігійних поглядів), та особливостей окремих племен германців. Дана праця написана Тацитом на підставі наявних в

той час творів інших авторів (головним чином Плінія Старшого та Тита Лівія, чії твори не збереглися до нашого часу), донесень римських полководців у сенат і розповідей римських купців та воїнів, які побували у країні германців, а також германських полонених-рабів, яких у той час у римлян було чимало.

Тацита вважають істориком-моралістом, оскільки він намагається протиставити германське варварське суспільство римському, яке натоді переживало серйозну кризу.

Розділ I. Германія в цілому відокремлена від (країни) галлів, ретів та паннонців річками Рейном та Дунаєм, а від сарматів і даків – обопільним страхом, а також горами¹, решту оточує Океан, що обіймає широкі протоки і величезні розлоги островів² ...

Розділ II. У своїх старовинних піснях, які є у германців єдиним видом історичних оповідей і літописів, вони славлять породженого землею бога Туїскона та його сина Манна як засновника свого племені, від якого вони походять. Вони приписують Манні трьох синів, від імені яких ближчі до Океану германці називаються інгевонами, ті, що живуть всередині країни – гермінонами, а решта – істевонами. Ім'я ж «Германія» нове і нещодавно увійшло в ужиток: спочатку германцями називали те плем'я яке першим перейшло Рейн і витіснило галлів і яке тепер називається тунграми. Таким чином закріпилось ім'я цілого народу, а не окремого племені: спочатку [галли] з остраху так на ім'я переможця стали називати всіх [мешканців Германії], а потім ті і самі взяли собі ім'я германців, яке надали їм [галли].

Розділ III. Розповідають, що у них був і Геркулес, котрого вони, ідучи в бій, славлять понад усіх героїв. З ними пов'язані існуючі в них пісні, виконанням яких, так званим barditus, вони запалюють свої серця; по самому ж

¹ Карпатами

² Під Океаном Тацит розуміє Північне та Балтійське моря; островом на той час вважали і Скандинавію, тому Тацит тут і говорить про великі острови.

21. «Средневековые исторические источники Востока и Запада»: <http://www.vostlit.info/>

22. «Старая крепость: военное искусство средневековья»: <http://www.medieval-wars.com/>

23. «Энциклопедия искусств»: <http://artyx.ru>

24. «Хронос»: <http://www.hrono.info/>

25. Orbis Medievalis : Сайт медиевистов Института всеобщей истории РАН: <http://www.orbis-medievalis.nm.ru/>

ЕЛЕКТРОННІ БІБЛІОТЕКИ:

1. «Библиотека Гумер – гуманитарные науки»: <http://www.gumer.info/>

2. Библиотека портала «Миф.Ру»: <http://mith.ru/alb/lib/lib.htm>

3. Библиотека всемирной литературы: <http://izbakurnog.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000008/>

4. Библиотека Росийского общеобразовательного портала: <http://www.school.edu.ru/catalog>

5. Библиотека з історії: http://libelli.ru/library/tema/sc/hist/for_hist.htm

6. Библиотека сайту «Всемирная история»: <http://historic.ru/books/index.shtml>

7. Библиотека сайту «Мир истории»: <http://hworld.by.ru/>

8. Библиотека сайту «Русский гуманитарный интернет-университет»: <http://www.i-u.ru/>

9. Библиотека сайту «УкрКнига»: <http://ukrkniga.org.ua/>

10. Библиотека электронных ресурсов Исторического факультета МГУ им. В. М. Ломоносова: <http://www.hist.msu.ru/ER/index.html>

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

ІСТОРИЧНІ САЙТИ:

1. «Альбигойский войны»: <http://langedoc.narod.ru/>
2. «Военная энциклопедия»: <http://voenn.claw.ru>
3. «Всемирная история»: <http://historic.ru/>
4. «Всемирная история»: <http://www.history-mir.ru/>
5. «Всемирная история»: <http://www.world-history.ru/>
6. «Всемирная энциклопедия искусства»:
<http://artprojekt.ru/>
7. Історія Середніх віків в інтернеті:
<http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html>
8. «Исторические источники по истории Средних веков на русаком языке в Интернете»:
<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/PICТ/mediev.htm>
9. «Исторический портал»:
<http://www.enciklopedija.narod.ru/index.html>
10. История Ордена Тамплиеров :
<http://www.templarhistory.ru/>
11. «История Средних веков»: <http://mid-ages.ru/>
12. «История Средних веков»: <http://hismiddle.ru/>
13. «История цивилизаций и государств Мезоамерики»:
<http://mesoamerica.narod.ru/civhist.html>
14. «Мир истории»: <http://hworld.by.ru/>
15. «Мир средневековья»: <http://www.5rt.ru/>
16. «Морская история. Военная история» / ENOTH DESIGN: <http://enoth.narod.ru/index.htm>
17. Общеисторический форум «Новый Геродот»:
<http://www.gerodot.ru/>
18. «Пьянящий дух Средневековья» [аудиозаписи : музыка Средньовіччя] Песни трубадуров, труверов, миннезингеров : Королевские танцы : Священная музыка собора Норт-Дам : XII – XIII вв. [<http://www.alvelen.com/music/>]
19. «Середні віки» <http://www.medievality.com/>
20. Средневековье и окрестности :
http://community.livejournal.com/ru_middle_ages/

звуку вони гадають про результат майбутнього бою: в залежності від того, як *barditus* прозвучить в лавах війська, вони або залякують [ворога], або самі лякаються; при цьому до уваги береться не стільки виразність голосів, скільки їх однотайність у висловленні мужності. Особливої люті вони надають звуку [цього заклику], що має характер переривчастого гулу, тим, що підносять до рота щит, від чого голос набуває повнозвучності й сили.

Розділ V. Хоч [їх] країна і різна до певної міри за своїм виглядом, але загалом вона являє собою або страшний ліс, або огидне болото. Та її частина, що з боку Галлії, – більш волога, а в тій частині, що з боку Норіку і Паннонії, більше вітрів; для посівів вона плодюча, але не годиться для розведення фруктових дерев; багата на худобу, яка переважно малоросла; навіть робоча худоба непоказова і не може похвалитись рогами. Германці любляють, щоб худоби було багато: в цьому єдине і найприємніше для них джерело багатства. У золоті й сріблі боги їм відмовили, не знаю, чи з ласки до них, чи тому, що розгнівались на них. Я, однак, не стверджую, що в Германії зовсім нема родовищ срібла чи золота; та хто ж їх розвідував? Втім, германці й не одержимі такою пристрастю до володіння [дорогоцінними металами] і до користування ними [як інші народи]; у них можна побачити подаровані їм посланцями і старійшинами (*principes*) срібні сосуди занедбаніми так само як і глиняні. Водночас племена, що мешкають ближче [до Рейну та Дунаю] цінують золото і срібло для ужитку в торгівлі: вони цінують певні види монет і надають їм перевагу; мешканці внутрішніх областей країни користуються більш простою і давньою формою торгівлі, а саме – міноюю. З монет вони більш за все цінують старовинні і давно відомі – сerratі і бігати¹; взагалі вони потребують більше срібла, ніж золота,

¹ Serrati – римські срібні монети з зазублинами; bigatus – срібний денарій з зображенням колісничі, запряжної парою коней.

не з любові до нього, а тому, що при торгівлі звичайними і дешевими товарами зручніше мати запас срібних монет.

Розділ VI. Заліза в них також небагато, про що свідчить характер їх наступальної зброї. Вони зрідка використовують мечі або довгі списи, але користуються дротиком (*hasta*), або, як вони називають його, *framea*, з вузьким і коротким залізним наконечником, зброєю настільки гострою і зручною, що одним тим самим дротиком вони, зважаючи на обставини, б'ються і врукопашну і здаля. Навіть вершники вдовольняються *framea* і щитом, піхотинці ж пускають і металеві списи, кожен по кілька штук, при цьому вони, оголені або в короткому плащі, кидають їх на величезну відстань. Германці зовсім не хизуються розкішшю [зброї]; тільки щити вони розписують вишуканими фарбами. У небагатьох [є] лати, а шолом, металевий або шкіряний насилу знайдеться в одного – двох. Їх коні не вирізняються ні красою, ні швидкістю; та германці і не навчилися виконувати різні еволюції за нашим звичаєм: вони спрямовують своїх коней або прямо, або вправо таким зімкненим колом, щоб ніхто не залишався останнім.

Взагалі вони вважають, що піхота сильніша [за кінноту], тому дають бій змішаними загонами, використовуючи в кавалерійському бою і піхоту, яка своєю швидкістю пристосована до цього і діє злагоджено з кіннотою; таких піхотинців обирають з-поміж усієї молоді і ставлять їх перед бойовою лінією. Кількість їх визначена – по сотні з кожного округу. ...

Бойовий порядок [германців] складається з клинів. Відступити задля того, щоб потім знов кинутись на ворога, [у них] вважається не боягузством, а розсудливістю. Тіла своїх [вбитих та поранених] вони виносять з поля битви навіть тоді, коли її результат сумнівний. Кинути свій щит – особливо ганебний вчинок: тому, хто збезчестив себе в такий спосіб, забороняється бути присутнім при священнодійстві або брати участь в народному зібранні, і

– 1997. – № 8 (февраль). – С. 5–9. (Прилож. к газ. «Первое сентября»).

131. Філіпенко А. С. Міжнародні господарські зв'язки часів середньовіччя // Міжнародні економічні відносини: історія / А. С. Філіпенко. – К. : Либідь, 2006. – С. 102–139.
132. Флори Ж. Идеология меча : предыстория рыцарства / Флори Ж. – СПб. : Евразия, 1999. – 313 с.
133. Хачатурян Н. А. Возникновение Генеральных штатов во Франции XIII – XV вв. / Н. А. Хачатурян. – М. : Высш. шк., 1989. – 272 с.
134. Хоменко Г. Цей вічний «Шовковий шлях» / Г. Хоменко // Хроніка 2000. – № 33. – С. 341–345.
135. Черных А. П. Гербовники XIV века / А. П. Черных // Средние века. – 2009. – № 1 – 2. – С. 212–241.
136. Черняк Е. В. Пять столетий тайной войны: из истории секретной дипломатии и разведки / Е. В. Черняк. – [4-е изд.] – М. : Международные отношения, 1985. – 463 с.
137. Шмітт Ж. К. Сенс жесту на середньовічному Заході / Ж. К. Шмітт. – Х. : «ОКО», 2002. – 640 с.
138. Шпаковский В. Бронзовой статуе подобный : [рыцарское вооружение] / В. Шпаковский // Техника – молодежи. – 2007. – № 1. – С. 52.
139. Юнусов А. С. Восточное рыцарство (в сравнении с западным) / А. С. Юнусов // Вопросы истории. – 1986. – № 10. – С. 101–112.
140. Юсим М. А. Средние века: термин и образ / М. А. Юсим // Средние века. – 2009. – № 1 – 2. – С. 59–61.
141. Ястребицкая А. Л. Европейский город (Средние века – раннее Новое время). Введение в современную урбанистику / А. Л. Ястребицкая. – М. : ИНИОН РАН, 1993. – 272 с.

117. Смирнов В. Предвечная империя тамплиеров / В. Смирнов // Наука и религия. – 2005. – № 8–11.
118. Стам С. М. Корифеи Возрождения: искусство и идеи гуманистического свободомыслия. Кн. 1. / С. М. Стам. – Саратов, 1991. – 383 с.
119. Стам С. М. Некоторые актуальные вопросы изучения средневекового города С. М. Стам // Средневековый город. – Вып. 6. – Саратов, 1981. – С. 3–19.
120. Стоклицкая-Терешкович В. В. Основные проблемы истории средневекового города X – XV веков / В. В. Стоклицкая-Терешкович. – М. : Соцэргиз, 1960. – 350 с.
121. Стучевский И. А. Аттила / И. А. Стучевский // Вопросы истории. – 1968. – № 12. – С. 208–213.
122. Судьбы и образы женщин средневековья. – СПб. : АЛТЕЙЯ, 2001. – 238 с.
123. Супруненко Ю. П. Развенчанные мифы: (Кровавые тайны древних варваров) / Ю. П. Супруненко // Природа и человек. – 2007. – № 4. – С. 40–41.
124. Сушинський Б. І. Всесвітня історія лицарства / Б. І. Сушинський. – Одеса : ВДЯВФ, 2005. – 640 с.
125. Ткаченко А. А. О чем спорили клюнийцы и цистерцианцы? Социокультурное значение цвета одежд средневековых монахов / А. А. Ткаченко // Средние века. – 2010. – № 1 – 2. – С. 165–196.
126. Уваров П. Ю. Что такое Средние века? / П. Ю. Уваров // Средние века. – 2009. – № 1 – 2. – С. 45–51.
127. Успенский Ф. И. История крестовых походов / Ф. И. Успенский. – СПб. : Евразия, 2000. – 384 с.
128. Филиппов В. Женщина в средневековом обществе / В. Филиппов // История. – 1996. – № 40 (октябрь). – С. 1–6 (Приложение к газете «Первое сентября»).
129. Филиппов В. Женщина Средневековья / В. Филиппов // Наука и религия. – 2001. – № 3. – С. 36–39.
130. Филиппов В. Империя и папство в средние века: вокруг клюнийской реформы / В. Филиппов // История.

багато тих, хто повернулись живими з битви, покінчили знеславлене життя із зашморгом на шиї.

Розділ VII. Королів [германці] обирають по знатності, а воєначальників – по доблесті. [При цьому] королі не мають необмеженої чи свавільної влади, і вожді головують скоріше [тим, що є] прикладом, ніж правом наказувати, тим, що вони сміливі, виділяються [в битві], б'ються попереду строю, чим викликають захоплення. Втім страчувати, брати в кайдани, і піддавати тілесному покаранню не дозволяється нікому, крім жерців, та й те, не у вигляді покарання чи за наказом вождя, але ніби за велінням бога, який, за їх словами, присутній поміж тих, хто б'ється: в битву вони приносять взяті з гаїв священні зображення і значки.

Розділ VIII. Розповідають, що колись загони, що вагались та розсіювались, були відновлені жінками, завдяки їх невідступним мольбам і тому, що вони підставляли свої груди і вказували на немінучий полон, якого германці бояться, особливо для своїх жінок, так сильно, що міцніше бувають зв'язані обов'язками ті племена, які змушені серед своїх заложників давати також знатних дівчат.

Вони вважають, що в жінках є дещо священне і пророче, не відхиляють зневажливо їх порад і не залишають без уваги їх пророцтв....

Розділ IX. Серед богів германці найбільше шанують Меркурія, якому в певні дні дозволяють приносити також людські жертви¹. Геркулеса та Марса вони задобрюють призначеними для цього тваринами. ... Втім германці вважають невідповідним величі божественних істот замикати їх в стінах храмів, також зображати їх в людській подобі; вони присвячують їм гаї та діброви й іменами богів називають тільки те найсвятіше, що споглядають тільки з благоговінням.

¹ Германських богів Тацит називає римськими іменами: Донар – Геркулес, Водан – Меркурій, Ціу – Марс.

Розділ X. Гадання по птахам та за допомогою жеребу вони шанують як ніхто інший. Гадання за жеребом [напрочуд] просте: відрубавши гілку плодового дерева, розрізають її на частини, помічають їх певними знаками і розкидають довільно по білому простирадлу. Потім жрець племені, якщо запитує у справах суспільних, або ж батько родини, якщо у справах приватних, молиться богам і, дивлячись у небо, тричі бере по одній палиці і за зробленими значками виголошує пророкування. Якщо вийшла заборона¹, то цього дня про ту ж саму справу не можна було запитувати ні в який спосіб; якщо ж дозвіл, то необхідно було підтвердити його гаданням по птахам. І це також їм відомо – гадати по голосам і польоту птахів. Особливість ж цього народу є те, що він шукає пророкувань і застережень також і від коней. В тих же гаях та дібровах [присвячених богам] спільним коштом утримуються білі коні, не споганені роботою для смертних. Їх, запряжених у священну колісницю, супроводжує жрець разом з королем чи вождем племені і спостерігають за їх їржанням та фирканням; до жодного гадання германці не ставляться з більшою довірою, при тому не тільки простолюдни, але й вельможі; жерці вважають себе слугителями богів, а коней – посвяченими в їх таємниці. Мають германці й інший спосіб спостерігати за знаменнями, за допомогою якого вони намагаються дізнатись про результат важливих битв. Вони зводять взятого якимось чином воїна того народу, з яким ведеться війна, з обраним з-поміж свого племені, кожного зі своєю національною зброєю: і перемога того чи іншого сприймається як провіщення.

Розділ XI. Про менш важливі справи радяться старійшини, про більш важливі – всі, при цьому ті справи, рішення про які виносить народ, [попередньо] обговорюються старійшинами. Збираються в певні дні,

¹ Тобто пророкування віщує невдачу в тій справі, про яку запитували.

- В. Л. Романова // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М. : Наука, 1972. – С. 310–329.
105. Рус А. Народ майя / Рус А. – М. : Мысль, 1986. – 256 с.
106. Рутенбург В. И. Теория и практика итальянского абсолютизма // Европа в средние века: экономика, политика, культура : Сб. статей / Ред. Коллегия З. В. Удальцова [отв. ред.]. – М. : Наука, 1972. – С. 225 – 236.
107. Рюкуа А. Средневековая Испания / А. Рюкуа. – М. : Вече, 2006. – 384 с.
108. Сванидзе А. А. Деревенские ремесла в средневековой Европе / А. А. Сванидзе. – М. : Высш. шк., 1985. – 176 с.
109. Сванидзе А. А. Живое Средневековье / А. А. Сванидзе // Знание – сила. – 2007. – № 8. – С. 64–72.
110. Сванидзе А. А. Россия и Запад: плоды Средневековья [Почему они идут разными историческими путями? В чем корни различия?] / А. А. Сванидзе // Знание – сила. – 2004. – № 7. – С. 57–69.
111. Сванидзе А. А. Средневековый город и рынок в Швеции XIII – XV вв. / А. А. Сванидзе. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
112. Сванидзе А. А. Эпоха Средних веков: хронологические границы / А. А. Сванидзе // Средние века. – 2009. – № 1 – 2. – С. 51–59.
113. Сергеев А. Г. Правители государств и отцы церкви Европы за 2000 лет / А. Г. Сергеев. – Владимир : Изд-во «Посад», 1997. – 733 с.
114. Сериков С. Гунни: хто вони і звідки? / С. Сериков // Вісник АН України. – 1994. – № 2. – С. 19–24.
115. Сиротенко В. Т. История международных отношений в Европе во второй половине IV – начале VI вв. / В. Т. Сиротенко. – Пермь : ПГУ, 1975. – 281 с.
116. Скржинская Е. Русь, Италия и Византия в Средневековье / Е. Скржинская. – СПб. : Алетей, 2000. – 288 с.

92. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали / М. Оссовская. – М. : Прогресс, 1987. – 528 с.
93. Пастуро М. Повседневная жизнь Франции и Англии во времена рыцарей Круглого стола / М. Пастуро. – М. : Молодая гвардия, 2001. – 239 с.
94. Перруа Э. Столетняя война / Э. Перруа. ; [пер. с франц. М. Ю. Некрасова]. – М. : ИД Вече, 2006. – 480 с.
95. Пікашова Т. Д. Наука і техніка Відродження XV – сер. XVI ст. // Основи історії науки і техніки / Т. Д. Пікашова, Л. О. Шашкова. – К. : ІЗНМ, 1997. – С. 187–219.
96. Подаляк Н. Буденне життя Західної Європи [домашня оселя] / Н. Подаляк // Історія в шк. України. – 2008. – № 9. – С. 43–47.
97. Подаляк Н. Відчайдушні вікінги: пірати Півночі, королі морів / Н. Подаляк // Історія в шк. України. – 2008. – № 4. – С. 49–56.
98. Подаляк Н. Меч і корона: Карл Великий – перший середньовічний архітектор європейської єдності / Н. Подаляк // Історія в школах України. – 2007. – № 4. – С. 41–45.
99. Про лицарів та лицарство // Все для вчителя. – 2005. – № 5 – 6 (березень). – С. 85–95.
100. Проблемы социальной истории и культуры средних веков и раннего Нового времени. Вып. 4 / [под ред. Г. Е. Лебедевой]. – СПб. : АЛТЕЙЯ, 2003. – 247 с.
101. Проблемы социальной истории и культуры средних веков и раннего Нового времени. Вып. 5 / [под ред. Г. Е. Лебедевой]. – СПб. : АЛТЕЙЯ, 2005. – 350 с.
102. Рабинович В.Л. Алхимия как феномен средневековой культуры. – М. : Наука, 1979. – 391 с.
103. Репина Л. П. Сословие горожан и феодальное государство в Англии XIV века / Л. П. Репина. – М. : Наука, 1979. – 222 с.
104. Романова В. Л. Рукописная книга – ценный памятник средневековой городской культуры [об особенностях книжного оформления во Франции в XIII – XIV вв.] /

якщо тільки не трапиться нічого неочікуваного і несподіваного, а саме, на молодика або в повний місяць, оскільки германці вірять, що саме ці дні найсприятливіші для початку справ. Вони ведуть рахунок часу не за днями, а за ночами; так вони роблять при умовляннях і сповіщаннях; вони вважають, що ніч веде за собою день. Втім ця свобода має недоліком те, що вони збираються не одразу, як за чийось наказом, але вони втрачають два і три дні через повільність тих, хто збирається. Коли натовп вирішить [що час починати], вони розсаджуються озброєні. Жерці, які в цьому разі мають право наказувати, закликають до тиші. Потім вислуховується король або хтось зі старійшин відповідно до віку, знатності, військової слави, красномовства, не стільки через його владу наказувати, скільки через його переконливість. Якщо вислови не подобаються, його відкидають гучним ремствуванням, якщо ж подобається, то трясуть списками (framea): віддавати похвалу зброєю у них вважається найпочеснішим видом схвалення.

Розділ XII. Перед народним зібранням можна також виступати зі звинуваченням і пропонувати на розгляд справи, що тягнуть за собою смертний вирок. Покарання бувають різні, залежно від злочину: зрадників і перебіжчиків вішають на деревах, боягузів та дезертирів, або тих, хто збезчестив своє тіло, топлять в багні та болоті, закидавши зверху хмизом. Ця різниця в способах покарання залежить від того, що на їх думку, злочин потрібно при покаранні виставляти напоказ, а ганебні вчинки – приховувати. Менші злочини також караються відповідним чином: викриті в них штрафуються певною кількістю коней та худоби; частина цієї пені виплачується королю чи племені, частина – самому позивачу чи його родичам.

Розділ XIII. [Германці] розглядають будь-які справи, і суспільні, і приватні, не інакше, як озброєні. Але їм не властиво, щоб хто-небудь почав носити зброю раніше, ніж плем'я визнає його гідним цього. Тоді хто-небудь зі

старійшин, або батько, або родич, в самому народному зібранні вручає юнакові щит і спис; це в них замінює тогу, це є першим вшануванням юнаків: до цього вони були членами родини, тепер стали членами держави. Велика знатність або видатні заслуги батьків дають звання вождя навіть юнакам; решта ж приєднується до більш могутніх, які вже давно проявили себе [в боях], і нема ніякого сорому бути [чийсь] дружинником. Втім, і в самій дружині є ступені за рішенням того, за ким вона слідує. Значними бувають і змагання між дружинниками, кому з них посісти поруч зі своїм вождем перше місце, і з-поміж [самих] вождів, у кого більш чисельна і вправна дружина. В ній його велич, в ній його сила: бути постійно оточеним великою кількістю юнаків – це гордість в мирний час і захист під час війни. І не тільки у свого, але й у сусідніх племен вождь стає відомим і славетним, якщо його дружина вирізняється своєю чисельністю і доблестю: до нього направляються посольства, йому надсилають дарунки, і часто тільки його особиста слава вирішує результат війни.

Розділ XIV. Під час бою вождю ганебно поступитись хоробрістю [своїй дружині], дружині ж ганебно не зрівнятися із вождем; повернутись живим з битви, в якій загинув вождь, означає на все життя покрити себе ганьбою і безчестям; захищати його, оберігати, а також славі його приписувати власні подвиги – в цьому полягає головна присяга [дружинника]; вожді б'ються заради перемоги, дружинники – заради вождя. Якщо плем'я, в якому вони народились, заскніє в тривалому мирі та неробстві, то багато знатних юнаків [з власної ініціативи] ідуть до племен, втягнутих у яку-небудь війну, оскільки цьому народіві спокій не до душі, та й легше прославитись в небезпеці, а прогледувати чисельну дружину можливо лише пограбунками чи війною. Дружинники ж від щедрості свого вождя очікують собі і бойового коня і закривавлену переможну фрамею, а замість платні для них

78. Кулаева С. Б. Символические жесты зависимости в оформлении средневекового оммажа / С. Б. Кулаева // Одиссей. – 2002. – М., 2002.
79. Кулаковский Ю. А. Избранные труды по истории аланов и Сарматии / Ю. А. Кулаковский. – СПб. : Алетейя, 2000. – 318 с.
80. Леонардо да Винчи. Избранное. Сказки, легенды, притчи / да Винчи Леонардо. – Л. : Дет. лит., 1983. – 142 с.
81. Лозовицький О. Генеза гуманістичної ідеології епохи Відродження / О. Лозовицький // Історія України. – 2003. – № 21 – 22 (червень). – С. 8–15.
82. Малов В. Н. Меровинги / В. Н. Меровинги // Вопросы истории. – 2000. – № 6. – С. 150–157.
83. Мельвиль М. История ордена Тамплиеров / М. Мельвиль. – СПб. : Евразия, 2000. – 416 с.
84. Михальченко Н. Мальтийский орден в России: история и самозванцы / Н. Михальченко // Эхо планеты. – 2006. – № 24. – С. 40 – 43.
85. Мишин Д. Е. Викинги в мусульманской Испании / Д. Е. Мишин // Восток. – 2003 – № 5. – С. 32 – 41.
86. Моця О. П. Дружинники – козаки – лицарі / О. П. Моця // Археологія. – 1994. – № 1. – С. 99–110.
87. Моця О. Українські козаки і західноєвропейські лицарі (порівняльна характеристика) / О. Моця // «Істину встановлює суд історії» : збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – К., 2004. – Т. 2. Наукові студії. – С. 147–157.
88. Невгод В. Дами в поході [учать жінок в хрестових походах] / В. Невгод // Людина і світ. – 2002. – № 3. – С. 63–64.
89. Нищенко В. Бізнесмени Середньовіччя / В. Нищенко // Науковий світ. – 2001. – № 12. – С. 22–23.
90. Орлов В. Инквизиция / В. Орлов // История. – 1997. – № 4. – С. 103–185.
91. Осокин Н. А. История средних веков / Н. А. Осокин. – Минск : Харвест, 2003. – 672 с.

64. Карпов С. П. Латинская Романия / С. П. Карпов. – СПб. : Алетейя, 2000. – 256 с.
65. Карсавин Л. П. Монашество в средние века / Карсавин Л. П. – М. : Высш. шк., 1992. – 191 с.
66. Карсавин Л. П. Франки, лангобарды и папский Рим / Л. П. Карсавин // История Европейской культуры. – СПб. : Алетейя, 2003. – Т. 1. – С. 280 – 318.
67. Керам К. В. Первый американец: загадка индейцев доколумбовой эпохи / К. В. Керам. – М. : Прогресс, 1979. – 336 с.
68. Кикило В. Мальтийские рыцари с православной душой / В. Кикило // Эхо планеты. – 2010. – № 7 – 8. – С. 33–36.
69. Ким О. В. К вопросу о ранней модернизации в Европе и России / О. В. Ким // Средние века. – 2009. – № 1 – 2. – С. 139–155.
70. Кириллова Е. Н. Отказ от ремесла: мотивы, последствия, предположения / Е. Н. Кириллова // Средние века. – 2009. – № 1 – 2. – С. 242–256.
71. Клименко В. В. Климат и история в Средние века / В. В. Клименко // Восток. – 2003. – № 1. – С. 5–41.
72. Кнорозов Ю. В. Иероглифические рукописи майя / Ю. В. Кнорозов. – Л. : Наука, 1975. – 272 с.
73. Кобів Й. Життя Карла Великого / Й. Кобів // Всесвіт. – 2006. – № 5 – 6. – С. 85–102.
74. Колесницкий Н. Ф. «Священная Римская империя»: притязания и действительность / Н. Ф. Колесницкий. – М. : Наука, 1977. – 100 с.
75. Корсунский А. Р. К дискуссии об «Эдикте Теодориха» / А. Р. Корсунский // Европа в средние века: экономика, политика, культура : Сб. статей / Ред. Коллегия З. В. Удальцова [отв. ред.] [и др.]. – М. : Наука, 1972. – С. 16–32.
76. Котельникова Л. А. Феодализм и город в Италии в VIII – XV веках / Л. А. Котельникова. – М. : Наука, 1987. – 256 с.
77. Кривцов Н. Сокровище тамплиеров / Н. Кривцов // Вокруг света. – 2001. – № 2. – С. 28–35.

влаштовуються бенкети, не вишукані, проте щедрі. Засоби для такої щедрості і надають пограбунок і війна. [Цих людей] легше переконати викликати на бій ворога і отримати поранення, ніж орати землю й очікувати на врожай; більш того – вони вважають лінощами і малодушністю здобувати потом те, що можна здобути з кров'ю.

Розділ XV. Коли вони не йдуть на війну, то весь свій час проводять почасти на полюванні, та здебільшого, у [повному] неробстві, сплять та об'їдаються так, що найвойовничіші [з них] нічого не роблять, залишаючи турботи про дім та пенати, про ниву старим і взагалі найслабшим домочадцям; самі ж вони потопають в бездіяльності, за дивною суперечливістю природи, коли одні і ті ж люди так полюбляють бездіяльність і так ненавидять спокій.

У [германських] племен існує звичай, щоб усі добровільно приносили вождям певну кількість худоби чи земних плодів; це приймається як почесний дарунок, але водночас задовольняє потреби. [Вожді] зазвичай радіють дарункам сусідніх племен, які надсилаються не від окремих осіб, а від імені усього племені, і складаються з відбірних коней, цінної зброї, фалер¹, та намист; ми навчили їх приймати також і гроші.

Розділ XVI. Добре відомо, що германські народи зовсім не мешкають у містах і навіть не терплять, щоб їхні житла стояли поруч; оселяються вони віддалено один від одного і врозбрід, де [хто] вподобав [який-небудь] струмок, чи галявину чи ліс. Села вони влаштовують не по-нашому – у вигляді з'єднаних між собою будівель, – але кожен оточує свій будинок [вільною] ділянкою чи то для забезпечення від пожежі, чи то через невміння будувати. Вони також не застосовують [для будівель] каменю і не роблять дахи з

¹ Фалери – металеві (інколи срібні чи золоті) бляхи, яким прикрашали коней і нагороджували воїнів.

черепиці. [Будівельний] матеріал вони застосовують необробленим і не дбають про красивий зовнішній вигляд [будівель]. Втім, окремі місця вони обмазують [глиною], такою чистою і яскравою, що створюється враження кольорового візерунку. У них заведено також для зимової схованки та зберігання продуктів викопувати ями в землі, накидаючи зверху багато гною; такі місця пом'якшують суворі холоди, а в разі нападу ворога все відкрите розграбовується, сховане ж і зарите залишається невідомим, або ж оминається тому, що його [ще] треба шукати.

Розділ XVII. Одягом для всіх є короткий плащ, застібнутий пряжкою чи, за її відсутності, колючкою. Не прикриті нічим іншим, вони проводять цілі дні біля вогнища. Найзаможніші [у них] вирізняються одягом, але не таким, що розвивається як у сарматів чи парфян, а вузьким, що щільно облягає все тіло. Носять і звірині шкіри, ті, що ближче до берега¹ – які доведеться, ті, що віддалені, – з вибором, оскільки не мають одягу, [отриманого] від торгівлі. Вони обирають звірів, і, знявши з них шкіру, розкидають по ній плями з хутра чудовиськ, породжених віддаленим Океаном і невідомим морем.

Одяг жінок такий самий, як і в чоловіків, з тією тільки різницею, що вони часто носять лляні накидки, розмальовані пурпурною фарбою; верхня частина їх одягу не має рукавів, тому оголеними залишаються руки і ближня до них частина грудей.

Розділ XVIII. Однак шлюби там суворі, і жоден їх звичай не заслуговує на таку похвалу, як цей, оскільки вони чи не єдині з варварів вдовольняються однією дружиною, за невеличким виключенням тих, хто має кількох дружин, але не зі сластолюбства, а через знатне походження, яке призводить до численних шлюбних пропозицій.

---

¹ Тобто ближче до берегів Дунаю та Рейну, по інший бік яких вже починалась Римська імперія.

49. Занков Д. Средневековые ведовские процессы. Раскрыта ли тайна охоты на ведьм / Д. Занков // Наука и жизнь. – 2004. – № 2. – С. 82–88.
50. Захаров В. А. Мальтийский орден и его место в системе европейских государств / В. А. Захаров // Вопросы истории. – 2006. – № 8. – С. 22–37.
51. Захаров В. А. Современный Мальтийский орден: взгляд сквозь века / В. А. Захаров // Новая и новейшая история. – 2004. – № 1. – С. 184–204.
52. Зема В. Є. Папа Григорій Великий у лабетах легенд та історіографії // УІЖ. – 2007. – № 1. – С. 20–39.
53. Зубрицкий Ю. А. Инки-кечуа: основные этапы истории народа / Ю. А. Зубрицкий. – М. : Наука, 1975. – 191 с.
54. Иванов Л. Л. Вакханки и куртизанка: с древнейших времен до наших дней / Л. Л. Иванов. – М. : Автор, 1993. – 256 с.
55. Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М. : Наука, 1976. – 316 с.
56. Илларионов С. А. Германские города в раннее Средневековье / С. А. Илларионов // Вопросы истории. – 2010. – № 1. – С. 164–168.
57. Историки эпохи Каролингов / [пер. с лат. М. С. Петровой]. – М. : РОССПЭН, 2000. – 287 с.
58. История Византии : в 3-х т. – М. : Наука, 1967. – Т. 1 – 3.
59. История войн / Авт.-сост. Головкина Н. Н. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 736 с.
60. История дипломатии ; [изд. 2-е.] / Под ред. В. А. Зорина [и др.]. Т. 1. – М. : Политиздат, 1959. – 896 с.
61. История крестовых походов / Под ред. Дж. Райли-Смита. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 495 с.
62. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) : навч. посібн. / За ред. проф. Б. Й. Тищика. – К. : Вид-во «Світ», 2006. – 696 с.
63. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства / Кардини Ф. ; Сокр. и пер. с итал. В. П. Гайдука. – М. : Прогресс, 1987. – 360 с.

35. Двор монарха в средневековой Европе. Явление, модель, среда / Под ред. Н. А. Хачатурян. Вып. 1. – М., СПб: Алетейя, 2001. – 352 с.
36. Джилберт Э. Тайны мая / Э. Джилберт, М. Коттерел. – М. : Вече, 2000. – 352 с.
37. Диль Ш. Византийские портреты / Ш. Диль. – М. : Искусство, 1994. – 448 с.
38. Добиаш-Рождественская О. А. Крестом и мечом. Приключения Ричарда I Львиное Сердце / О. А. Добиаш-Рождественская. – М. : Наука, 1991. – 110 с.
39. Добиаш-Рождественская О.А. Эпоха крестовых походов / О. А. Добиаш-Рождественская. – СПб. [б.м.]. – 118 с.
40. Дряхлов В. Н. Борьба церкви с язычеством в королевстве Меровингов / В. Н. Дряхлов // Вопросы истории. – 2010. – № 1. – С. 119–125.
41. Дудникова Г. П. История костюма / Г. П. Дудникова. – Ростов-на-Дону : Феникс, – 2003. – 448 с.
42. Ефимова С. Г. Средневековая Европа: антропология и миграция населения / С. Г. Ефимова // Природа. – 1996. – № 7. – С. 80–93.
43. Заборов М. А. История крестовых походов в документах и материалах / М. А. Заборов. – М. : Высш. шк., 1977. – 272 с.
44. Заборов М. А. Крестовые походы / М. А. Заборов. – М. : АН СССР, 1956. – 280 с.
45. Заборов М. А. Крестоносцы и их походы на Восток в XI – XIII веках / М. А. Заборов. – М. : Учпедгиз, 1962. – 167 с.
46. Заборов М. А. Крестоносцы на Востоке / М. А. Заборов. – М. : Наука, 1980. – 320 с.
47. Заборовский Э. Тайна казни тамплиеров / Э. Заборовский // Вокруг света. – 2007. – № 5. – С. 118–128.
48. Зайцев И. Средневековые сословно-представительные учреждения (Англии и Франции) / И. Зайцев // История. – 1998. – № 24. – С. 7–12, 16. (Прилож. к газ. «Первое сентября»).

Придане не дружина приносить чоловіку, а чоловік дає дружині. При цьому присутні батьки й родичі, які оцінюють [його] подарунки; ці дарунки обираються не для жіночої втіхи і не для того, щоб молода в них вбиралась, – це воли, загнuzданий кінь, щит з фрамеею та мечем. За ці подарунки чоловік отримує дружину, а вона, в свою чергу, приносить чоловіку яку-небудь зброю. Це вважається у них найміцнішими узами, замінює священні таїнства і шлюбних богів. Щоб жінка не вважала сторонніми для себе думки про подвиги і раптові війни, вже перші шлюбні обряди нагадують їй про те, що вона має стати товаришем [чоловіка] в турботах і небезпеках, витримувати і в мирний час і на війні те ж [що й чоловік] і зважуватись на те ж, що і він. ...

Розділ XIX. Так живуть жінки, цнотливість яких бережеться, не розбещені жодними спокусливими видовищами, жодними збуджуючими бенкетами. Таємниці письма невідомі ані чоловіками, ані жінкам. Перелюбства у такого чисельного народу вкрай рідкі; покарання [здійснюється] негайно і самим чоловіком: з обрізаним волоссям, роздягну догола, чоловік виганяє її з дому в присутності родичів і ударами жене через усе селище. До цнотливості, яка стала суспільним надбанням, жодних поступок: ані красою, ані [юним] віком, ані багатством [така жінка] не знайде собі чоловіка. ... Таким чином, вони отримують одного чоловіка, як і одне тіло, і одне життя, щоб далі цього не сягали їх мрії і їх бажання, і щоб вони любили не стільки свого чоловіка, скільки саме подружнє життя. Обмежувати кількість дітей чи вбивати кого-небудь з народжених [після смерті батька] вважається ганебним. Там добрі звичаї мають більшу силу, ніж в інших країнах хороші закони.

Розділ XX. [Діти] в кожному домі зростають голі і брудні [і] виростають такої міцної статури, що викликають у нас подив. Кожного [з них] мати годує своєю груддю, не віддаючи служницям чи годувальницям. При цьому пан не

вирізняється від раба більшою розкішно у вихованні. Вони живуть серед тої самої худоби, на тій самій землі, допоки вік не виокремить вільно народжених [від рабів] і їх доблесть не стане загально визнаною...

Син сестри в такій же пошані у свого дядька, і в батька; дехто навіть вважає цей вид кровного зв'язку більш тісним і священним, і коли беруть заручників, переважно вимагають [саме таких родичів], оскільки ними міцніше утримується душа і ширше охоплюється родина. Однак спадкоємцями і наступниками кожного є його власні діти; заповіту жодного [у германців не існує]. Якщо [в когось] нема дітей, у володіння [спадком] вступають найближчі за ступенем [спорідненості] – брати, [потім] дядьки по батьку, дядько по матері. Що більше родичів, що більше свояків, то більшою любов'ю оточена старість... Бездітність [у них] не має жодної ціни.

Розділ XXI. [У германців] обов'язком є поділяти як ворожнечу [свого] батька чи родича, так і дружбу. Втім, [ворожнеча] не триває [безкінечно і не є] непримиренною. Навіть вбивство може повкутуватись певною кількістю худоби, крупної і дрібної, [при цьому] відшкодування отримує вся родина. Це дуже корисно в інтересах суспільства, оскільки при довільній [розправі] ворожнеча більш небезпечна.

Жоден інший народ не є таким щедрим в гостинності. Вважається гріхом відмовити кому-небудь зі смертних в притулку. Кожен пригосчає найкращими наїдками в міру свого достатку. Коли [частування] не вистачає, то той, хто щойно був господарем, вказує на притулок і стає супровідником, і йдуть вони до найближчого дому без [будь-якого] запрошення, але це несуттєво: обох приймають з однаковою сердечністю.

Щодо права гостинності, ніхто не вбачає різниці між знайомим і незнайомцем. Якщо, покидаючи дім, гість попросить якусь річ, то за звичаєм [цю річ] віддають йому, натомість так само просто можна попросити [що-небудь і

21. Галленкамп Ч. Майя. Загадка исчезнувшей цивилизации / Ч. Галленкамп. – М. : Наука, 1966. – 215 с.
22. Глиняний В. П. Салічна правда – пам'ятка ранньофеодального права франків // Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник / Глиняний В. П. – К. : Істина, 2005. – С. 270–299.
23. Гороховський Є. Аттіла – біч божий: історична особа та культурологічний феномен: людина чи міф / Є. Гороховський // Хроніка 2000. – 1996. (№ 16). – С. 55 – 65.
24. Гречка М. Співтовариство «Євро-Азія» і «Шовковий шлях» / М. Гречка. – К. : Факт, 2008. – 88 с.
25. Григулевич І. Инквизиция перед судом истории / И. Григулевич // Вопросы истории. – 1968. – № 12. – С. 123–134.
26. Гринкевич О. Великий шовковий шлях / О. Гринкевич // Політика і час. – 2004. – № 1. – С. 81–88.
27. Гуляев В. И. Доколумбовы плавания в Америку: мифы и реальность / Гуляев В. И. – М. : Международные отношения, 1991. – 191 с.
28. Гуляев В. И. Древнейшие цивилизации Мезоамерики / В. И. Гуревич. – М. : Наука, 1972. – 278 с.
29. Гуляев В. И. Сколько раз открывали Америку? / В. И. Гуляев. – М. : Знание, 1978. – 112 с.
30. Гумилев Л. В. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. – М. : АСТ, 2004. – 608 с.
31. Гумилев Л. Н. История народа хунну / Л. Н. Гумилев – М. : Изд-во АСТ, 2004. – 700 с.
32. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1989. – 366 с.
33. Гуревич А. Я. Походы викингов / А. Я. Гуревич. – М. : Наука, 1966. – 183 с.
34. Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента: из истории английского общества и государства XIII в. / Гутнова Е. В. – М. Изд-во МГУ, 1960. – 582 с.

7. Башинська Л. В. Жінка в домашніх турботах : за творами авторів XIV – XV ст. / Л. В. Башинська // Наукові записки Києво-Могилянської академії. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – Т. 27. – С. 63–71.
8. Белогрудов О. А. Культура Проторенессанса и раннего Возрождения // Культурология / О. А. Белогрудов. – М., 1997. – С. 152–165.
9. Березкин Ю. Е. Древнее Перу: новые факты – новые гипотезы / Ю. Е. Березкин. – М. : Знание, 1982. – 64 с.
10. Березкин Ю. Е. Инки: исторический опыт империи / Ю. Е. Березкин. – Л. : Наука, 1991. – 229 с.
11. Бернштам А. Н. Очерк истории гуннов / А. Н. Бернштам. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1951. – 256 с.
12. Бертло М. Происхождение алхимии / М. Бертло. – М. : Наука, 1979 – 336 с.
13. Бицилли П. М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли. – СПб : МИФРИЛ, 1996. – 258 с.
14. Богодарова Н. Собор в средневековом городе / Н. Богодарова // История. – 1998. – № 24. – С. 1–6.
15. Бойцов М. А. Преступники под покровительством государя / М. А. Бойцов // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 2008. – 5. – С. 3–18.
16. Буданова В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов / Буданова В. П. : [2-е изд: испр. и доп.] – СПб. : Алетейя, 2001. – 320 с.
17. Бутромеев В. П. Алларих и Аттила // Древний мир : книга для чтения / В. П. Бутромеев. – Минск : Русское слово, 1996. – С. 209–222.
18. Вайян Д. История ацтеков / Вайян Д. ; Пер. с англ. М. И. Баранович ; Под ред. В. В. Струве. – М. : Изд-во иностр. лит., 1949. – 242 с.
19. Вега И. Г. История государства инков / И. Г. Вега. – Л. : Наука, 1974. – 747 с.
20. Волков А. Можно ли верить документам Меровингов и Каролингов? / А. Волков // Знание – сила. – 2001. – № 2. – С. 108–112.

від нього]. Вони люблять дарунки, але ні даний [подарунок] не стає заслугою, ні отриманий ні до чого не зобов'язує. Стосунки між господарем і гостем визначаються взаємною люб'язністю.

Розділ XXII. Прокинувшись від сну, який часто затягується у них на весь день, [германці] одразу ж вмиваються, частіше за все теплою водою, оскільки зима у них триває більшу частину року. Умившись, вони їдять, при цьому кожен сидить окремо за своїм особливим столом. Потім ідуть озброєні у своїх справах, а нерідко і на бенкет. У них не вважається ганебним пити безперервно день і ніч. Як це часто буває поміж п'яними, у них часто виникають сварки, які рідко закінчуються [тільки] лайкою, частіше ж – вбивством і пораненнями. Однак під час цих бенкетів вони також радяться про примирення ворогів, про укладання шлюбних союзів, про обрання старійшин, зрештою, про мир і про війну, оскільки, на їх думку, ніколи душа не буває настільки відкритою для чистих помислів і настільки легко надихається на великі справи. Народ цей, не підступний і не хитрий, в невимушених жартах відкриває те, що раніше було на душі. Нічим не прихована думка, висловлена в такий спосіб, знов обговорюється наступного дня.

Розділ XXIII. Напоем для них слугує рідина з ячменю та пшениці, перетворена [за допомогою бродіння] на щось подібне до вина¹, ті, що проживають ближче до берега, купують і вино. Їжа [у них] проста: дикорослі плоди, свіжа дичина або кисле молоко; без особливого приготування і без приправ вони насичуються. Що стосується спраги – вони менш помірковані. Потураючи [їх] пияцтву і даючи [їм пити] досхочу, перемогти їх пороками не важче, ніж зброєю.

Розділ XXIV. У них одне й те саме видовище на усіх зібраннях: оголені юнаки у вигляді забавки плигають між

---

¹ Так Тацит описував пиво, що вже в ті часи було улюбленим напоєм германців.

[встромленими в землю вістрям догори] мечами і страшним списками. Вправи перетворили це в мистецтво, мистецтво надало йому краси, але це робиться не з користі чи за платню – достатньою нагородою відважній спритності є задоволення глядачів.

Вони грають в кості і, що дивно, займаються цим як серйозною справою і тверезі, та з таким азартом, що і вигравши і програвши, коли вже нічого не залишилось, при останньому кидку костей закладають свободу і тіло. Переможений добровільно іде в рабство, і хоч він може бути і молодше і сильніше, дає себе зв'язати і продати. Така їх упертість в дурній справі; самі ж вони називають це відданістю. Таких рабів вони продають, щоб позбутись сорому [від такої] перемоги.

Розділ XXV. Рештою рабів вони користуються не так як у нас, з розподіленням службових обов'язків між ними як дворовою прислугою: кожен з рабів розпоряджається у власному домі, в своєму господарстві. Пан тільки обкладає його, подібно колону, певною кількістю хліба, або дрібної худоби, або одягу [у вигляді оброку], і тільки в цьому полягає його обов'язок як раба. Решту обов'язків по дому виконують дружина і діти [пана]. Раба рідко січуть різками, накладають кайдани і карають примусовими роботами, частіше стається так, що його вбивають, але не в якості покарання чи з суворості, а в запалі в пориві гніву, неначе ворога, з тією тільки різницею, що таке вбивство залишається без покарання.

Вільновідпущеники не набагато вищі за рабів. Рідко вони мають вагу в домі і інколи в державі, за виключенням тих народів, у яких є королівська влада, де вони [інколи] підіймаються і над вільними, і [навіть] над знатними; в інших же народів низьке становище вільновідпущеника є доказом свободи.

Розділ XXVI. Германці не знають віддачі грошей в примноження і нарощування відсотків; [і таким незнанням]

44. Хачатурян Н. А. Сословная монархия во Франции XIII – XIV вв. / Н. А. Хачатурян. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 210 с.
45. Хейзинга Й. Осень Средневековья : Исследования форм жизни, уклада и форм мышления в XIV – XV вв. во Франции и Нидерландах / Й. Хейзинга. – М. : Наука, 1988. – 539 с.
46. Штокмар В. В. История Англии в средние века / В. В. Штокмар. – [2-е изд.]. – СПб. : Алетейя, 2003 – 203 с.
47. Ястребицкая А. Л. Западная Европа [Эпоха. Быт. Костюм] / А. Л. Ястребицкая. – М. : Искусство, 1978. – 175 с.
48. Успенский Ф. И. История крестовых походов / Ф. И. Успенский. – СПб. : Евразия, 2000. – 384 с.
49. Учебно-методический комплекс по истории средних веков : учеб. пособие. – М. : КДУ, 2008. – Кн. 5 : Ридер / [авт.-сост.: В. А. Ведюшкин, И. Г. Коновалова]. – 2008. – 295 с.

Додаткова:

1. Альфан Л. Великие империи варваров. От Великого переселения народов до тюркских завоеваний XI века / Л. Альфан – М. : Вече, 2006. – 416 с.
2. Андреева О. Средневековье: культ прекрасной дамы / О. Андреева // Наука и жизнь. – 2005. – № 1. – С. 18–125.
3. Античная древность и средние века: вопросы социальной истории и политического развития : Сб. науч. трудов. – Свердловск : УрГУ, 1988. – 152 с.
4. Античная древность и средние века: проблемы идеологии и культуры : Сб. науч. трудов. – Свердловск : УрГУ, 1987. – 153 с.
5. Арест С. Орден госпитальеров / С. Арест // История. – 2002. – № 27 – 28. (16 – 31 июля) – С. 1–7. (Прилож. к газ. «Первое сентября»).
6. Ауров О. Образ жизни кастильского рыцаря XIII в. / О. Ауров // Вопросы истории. – 2003. – № 8. – С. 56–67.

33. Сказкин С. Д. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века / С. Д. Сказкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 377 с.
34. Словарь средневековой культуры / Под ред. А.Я. Гуревича ; [2-е изд.] – М. : РОССПЭН, 2007. – 624 с.
35. Стоклицкая-Терешкович В. В. Очерки по истории немецкого города XIV – XV вв. / В. В. Стоклицкая-Терешкович – М.-Л. : АН СССР, 1936. – 341 с.
36. Сапрыкин Ю. М. Социально-политические взгляды английского крестьянства в XIV – XVIII вв. / Ю. М. Сапрыкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 322 с.
37. Средневековая Европа глазами современников и историков : Кн. для чтения ; В 5 ч. Часть II. Европейский мир X – XV вв. – М. : Интерпракс, 1994. – 384 с. ; Часть III. Средневековый человек и его мир. – М.: Интерпракс, 1994. – 400 стр.; Часть IV. От средневековья к новому времени. Новый человек / Отв. ред. Ястребицкая А. Л. – М. : Интерпракс, 1995. – 320 с.; Часть V: Человек в меняющемся мире / Отв. ред. А. Л. Ястребицкая. – М. : Интерпракс, 1995. – 147 с.
38. Смирнова Е. Д. Средневековый мир в терминах, именах и названиях / Е. Д. Смирнова, Л. П. Сушкевич, В. А. Федосик. – Минск : Беларусь, 1999. – 383 с.
39. Хилтон Р. Восстание английского народа в 1381 г. / Р. Хилтон, Г. Фаган. – М. : Иностран. лит., 1952. – 194 с.
40. Петрушевский Д. М. Очерки по истории Английского государства и общества в средние века : [4-е изд.] / Д. М. Петрушевский. – М. : Соцэргиз, 1937. – 224 с.
41. Пти Дютайи Ш. Феодальная монархия во Франции и Англии в X – XIII вв. / Пти Дютайи Ш. – М. : Соцэргиз, 1938. – 423 с.
42. Ткаченко А. А. Экономическая история Западной Европы и Америки : учебное пособие / А. А. Ткаченко. – Запорожье : Премьер, 1998. – 352 с.
43. Тревельян Дж. Социальная история Англии / Дж. Тревельян. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 607 с.

вони краще захищені [від цього зла], ніж якби воно було заборонене [законом].

Землі займаються всіма разом почергово за кількістю робітників, і скоро вони ділять її поміж собою, зважаючи на гідність кожного; поділ полегшується великою кількістю вільних земельних просторів; вони щороку змінюють пашню і [при цьому] ще залишається [вільне] поле. Адже вони не дбають про родючість ґрунтів і їх розміри за допомогою праці – вони не розводять фруктових садів, не відділяють луків, не зрошують городів; вони вимагають від землі тільки [врожаю] посіяного [хліба]. Тому і рік вони ділять не на стільки частин, як ми: у них існують поняття і відповідні слова для зими, весни і літа, назви ж осені і її щедрот вони не знають.

Розділ XXVII. При влаштуванні похорон [германці не проявляють] ніякого марнославства, вони дбають тільки про те, щоб при спаленні тіл славнозвісних мужів використовувалась деревина відомих порід. У [поховальне] багаття вони не кидають ковдри і пахощі; на ньому спалюють зброю кожного [небіжчика], а у декого – і коня. Могила обкладається дерном. Вони зневажливо ставляться до шанування високих і громіздких пам'ятників, як важких для небіжчика. Стогін і сльози у них швидко вгамовуються, скорбота ж і смуток залишаються надовго. Стогін [на їх думку] личить жінкам, чоловікам – пам'ять.

Розділ XXIX. Найхоробріший з усіх цих народів – батави – заселять частково берег, але головним чином острів на річці Рейн; колись вони входили до складу народу хантів, але внаслідок усобиць переселились на ці місця, на яких їм довелося стати частиною Римської держави. Вони [і досі] зберігають почесну відмінність [свого] старовинного союзництва: вони не принижені податями, і їх не розорює відкупщик; вони вільні від будь-яких податних обтяжень і надмірних поборів.

Розділ XXX. За ними, починаючи з Герцинських лісистих гір, міцно сидять на своїй землі хатти, чия країна –

не така болотиста рівнина, як у інших племен, що входять до складу Германії, тому що тут ідуть пагорби, що поступово рідшають, і Герцинський ліс повсякчас супроводжує своїх хаттів і охороняє їх. Хаттів вирізняє ще більш міцна [ніж у інших германців] будова тіла, кремезність, грізний вираз обличчя і більша сила духу. Як для германців вони дуже розумні і вправні: вони доручають командування обраним і слухаються тих, кому воно поручене, знають бойовий порядок, пристосовуються до обставин, уміють вчасно утриматись від нападу, розпланувати день, окопатись на ніч, щастя вважають чимось сумнівним, а хоробрість – надійним і, що особливо гідне подиву і властиве лише римській дисципліні, – вони більше покладаються на вождя, ніж на військо.

Розділ XXXI. І те, що в інших германських народів зустрічається зрідка і є особистою ініціативою, у хаттів стало звичаєм: той, хто щойно досяг юнацького віку, відпускає волосся і бороду і не змінює цього вигляду, що свідчить про дану обітницю і зобов'язує до хоробрості, допоки не вб'є ворога. Тільки після крові і [військової] здобичі відкривають вони [своє] обличчя, вважаючи, що тільки тоді вони розплатились за своє народження і стали гідні своєї батьківщини і батьків. У боягузів і невойовничих цей жахливий вигляд [так і] залишається. Найхоробріші носять на собі залізне кільце [що в цьому племені вважається ганебним], наче кайдани, [і носять його] допоки не вб'ють ворога. Дуже багатьом хаттам таке вбрання подобається, і вони доживають в ньому до старості, своїм дивним виглядом привертаючи до себе увагу як неприятелів, так і своїх. Вони розпочинають усі битви, в бойовому порядку вони завжди перші, страшні на вигляд. Але і в мирний час вони не позбавляються своєї дикості і не надають більш лагідного вигляду своїй зовнішності. Вони не мають ані будинку, ані ниви, ніякої іншої турботи. До кого вони прийдуть, у того й харчуються. [Так вони і живуть], не дбаючи про своє, розтринькуючи чуже, поки

18. Колесницкий Н. Ф. Феодалное государство (V – XV вв.) / Н. Ф. Колесницкий. – М. : Просвещение, 1988. – 272 с.
19. Косминский Е. А. Историография истории средних веков (V – середина XIX вв.) / Е. А. Косминский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 430 с.
20. Корсунский А. Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств / А. Р. Корсунский, Р. Гюнтер. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 255 с.
21. Корсунский А. Р. Раннефеодалное государство и формирование феодальной собственности в Западной Европе / А. Р. Корсунский. – М. : Наука, 1970. – 18 с.
22. Котельникова Л. А. Феодализм и город в Италии в VIII – XV вв. / Л. А. Котельникова. – М. : Наука, 1987. – 256 с.
23. Курбатов Г. Л. История Византии / Г. Л. Курбатов. – М. : Высш. шк., 1984. – 205 с.
24. Левицкий Я. А. Город и феодализм в Англии / Я. А. Левицкий. – М. : Наука, 1987. – 184 с.
25. Ле Гофф Жак. Цивилизация средневекового Запада / Ле Гофф Жак. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – 560 с.
26. Лінч Дж. Середньовічна Церква / Лінч Дж. – К. : Основи, 1994. – 492 с.
27. Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков / А. Д. Люблинская. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 373 с.
28. Люблинская А. Д. Очерки по истории Франции / А. Д. Люблинская [и др.]. – Л. : Учпедгиз, 1957. – 373 с.
29. Мильская Л. Т. Светская вотчина в Германии VIII – IX вв. и ее роль в закреплении крестьянства / Л. Т. Мильская. – М. : АН СССР, 1957. – 212 с.
30. Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма / А. И. Неусыхин. – М. : Наука, 1974. – 538 с.
31. Петрушевский Д. М. Восстание Уота Тайлера / Д. М. Петрушевский. – [4-е изд.] – М. : Соцэкгиз, 1937. – 488 с.
32. Рубель В. А. История цивилизаций Доколумбовой Америки: навч. посібник / В. А. Рубель. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.

5. Гуревич А. Я. История средних веков / А. Я. Гуревич, Д. Э. Харитонович. – М. : ИНТЕР-ПРАКС, 1995. – 336 с.
6. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Гуревич А. Я. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
7. Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе / А. Я. Гуревич. – М. : Высш. шк., 1970. – 224 с.
8. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1990. – 396 с.
9. Гутнова Е. В. Классовая борьба и общественное сознание крестьянства в средневековой Западной Европе / Е. В. Гутнова. – М. : Наука, 1984. – 352 с.
10. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. – [2-е изд.]. – М. : Высш. шк., 1985. – 480 с.
11. Дюби Ж. Трехчастная модель, или представление средневекового общества о себе самом / Дюби Дж. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 320 с.
12. Егер О. Всемирная история : в 4-х т. – Т. 2 : Средние века / Егер О. – М. : АСТ, 1999. – 696 с.
13. История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма : в 3 т. / [гл. ред. З. В. Удальцова] – Т. 1. Формирование феодально-зависимого крестьянства. – М. : Наука, 1985. – 608 с.; Т. II. Крестьянство Европы в период развитого феодализма. – М. : Наука, 1986. – 695 с.
14. История Европы с древнейших времен до наших дней : в 8 т. – Т. 2. Средневековая Европа. – М. : Наука, 1992. – 808 с.; Т. 3. От средневековья к Новому времени. – М. : Наука, 1993. – 656 с.
15. История средних веков : в 2 т. / Под ред. С. П. Карпова. – Т. 1. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1998. – 640 с.
16. История средних веков : Европа / А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек [и др.]. – Минск : Харвест, 2000. – 736 с.
17. Карпов С. П. Латинская Романия / С. П. Карпов. – СПб. : Алетейя, 2000. – 256 с.

через бліду старість така сувора доблесть буде їм не до снаги.

Розділ XXXII. ... Тенктери окрім притаманної [германцям] військової слави вирізняються мистецтвом кавалерійського маневрування, і навіть хатти не більше відомі своєю піхотою, ніж тенктери кіннотою. Так вже повелось від предків, а нащадки їх наслідують. В цьому – забавка для дітей, змагання для юнаків, [займатись цим] продовжують і старці. Разом із челяддю, будинкам і спадковими права передаються і коні. Але отримує їх не старший із синів, як усе решту, а той, хто перевершує інших [своєю] мужністю на війні.

Розділ XXXV. Досі ми знайомились з Германією на заході. На півночі вона повертає великим виступом. Тут ми одразу зустрінемо плем'я хавків; хоча вони починаються від фризів і заселяють частину [морського] узбережжя, але краєм вони межують з усіма тими племенами, про які я говорив, поки не зроблять поворот у бік хаттів. Такими великим просторами землі хавки не тільки володіють, а й щільно заселяють їх. Це найблагородніший народ серед германців, який вважає за краще охороняти свою могутність справедливістю. Без жадібності, без властолюбства, спокійні і відокремлені, вони не влаштовують ніяких воєн, нікого не розорюють грабежами і розбоєм. В тому головний доказ [їх] хоробрості й сили, що маючи першість, вони досягають цього без насильства.

Розділ XXXVI. Поруч з хавками і хаттами [живуть] херуски, які, ніким не збентежені, підтримують мир, надто довгий і розслаблюючий. Це було більш приємно, ніж безпечно, адже з-поміж властолюбних і сильних триматись осторонь – помилка: там, де діють кулаками, на скромність і чесність можуть претендувати тільки ті, хто взяв гору. Таким чином, ті самі херуски, які колись називались добрими і й справедливими, тепер стали називатись малодушними й глупими; а для хаттів-переможців щастя стало мудрістю.

Розділ XXXVII. Поблизу того ж виступу Германії, найближче до Океану, живуть ківври¹. Зараз це невеличке плем'я, але значне по своїй славі. Багато слідів цієї колишньої слави зберігається і досі, [а саме:] розташовані на величезних просторах по обом берегам табори, по розміру яких можна виміряти, яка величезна кількість людей, і, зокрема, воїнів, була у них ...

Розділ XXXVIII. Тепер слід сказати і про свевів, про народ, до складу якого входить не одне плем'я, як у хаттів чи тенктерів. Вони заселяють більшу частину Германії і хоча й поділяються на низку племен зі своїми власними назвами, та всі разом позначаються спільним ім'ям свевів. Своєрідною особливістю цього народу є те, що вони зачісують волосся на бік і зв'язують його вузлом. Цим свеви вирізняються з-поміж інших германців, а у свевів – вільні з-поміж рабів.

Розділ XXXIX. Найдавнішими і найблагороднішими з-поміж свевів вважають себе семнони. І ця їх впевненість підтверджується релігією. Всі народи однієї з ними крові сходяться в особах своїх представників у визначений час в ліс, священний для них за віруваннями предків і навіюваному здавна благоговінню; тут вони від мені всього народу вбивають в жертву людину і з таким жахливим дійством починають урочисто справляти свій варварський обряд. І в інших формах висловлюється благоговіння до цього гаю: ніхто не може в нього увійти без оков, щоб цим підкреслити свою приниженість і велич божества; якщо він випадково впаде, то неможна йому підвестись і встати на ноги, а повинен він викотитись по землі. Весь цей обряд має на меті показати, ніби саме тут колискова всього народу, де над усіма володарює бог і все інше знаходиться в його підпорядкуванні і послуху. Авторитет семнонів підтримується їх благополуччям: вони заселяють сто округ

¹ Ківври населяли північний кінець Ютландії, яка в той час називалась Ківврським півостровом.

В. В. Стоклицкая-Терешкович, С. Л. Плешкова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 60 с.

12. Учебно-методический комплекс по истории средних веков : учеб. пособие для ист. фак. ун-тов по специальности «История» : [в 5 кн.] / Под ред. С. А. Васютина. – М. : КДУ, 2008. – Кн. 4 : Авторская программа курса. Планы семинарских занятий. Хрестоматия / [авт.-сост.: В. А. Ведюшкин, И. Г. Коновалова, П. Ю. Уваров]. – 2008. – 299 с.
13. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина – М. : Соцэкгиз, 1961, 1963. – Т. I. Раннее средневековье. – 1961. – 688 с. ; Т. II. X – XV вв. – 1963. – 751 с.
14. Хроники и документы времен Столетней войны / Пер., сост., предисл., прим., указат., генеал. табл., карты М. В. Аникиева; Под ред. Ю. П. Малинина. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 425 с.

Література*

Основна:

1. Блок М. Феодальне суспільство / М. Блок. – К. : Всесвіт, 2002. – 528 с.
2. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории / М. Блок. – М. : Изд. иностр. лит., 1957. – 314 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Т. I. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель. – К. : Основа, 1995. – 543 с.
4. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV – XVIII ст. Т. II. Игры обмена / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1988. – 632 с. ; Т. III. Время мира / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992. – 680 с.

* Джерела, основна та додаткова література навчального посібника орієнтовані на фонди Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Джерела

1. Антология мировой правовой мысли : В 5 т. – Т. 2. Европа V – XVII вв. / Рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин; Науч.-ред. совет: В. Н. Кудрявцев [и др.] – М. : Мысль, 1999. – 830 с.
2. Гай Юлий Цезарь. Записки о Галльской войне / Гай Юлий Цезарь // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. – М. : Соцэкгиз, 1961. – Т. 1. – С. 261–266.
3. Древние германцы : сб. документов / Под ред. А. Д. Удальцова. – М. : Соцэкгиз, 1937, 234 с.
4. Дятлов В. А. Низшие слои населения средневекового города XV – XVI вв. : учебно-методическое пособие / В. А. Дятлов. – Чернигов, [б.в.], 1992. – 36 с.
5. История средних веков : хрестоматия : в 2-х частях / [сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко]. – [3-е изд, дораб.] – Ч. 1. – М. : Просвещение, 1988. – 287 с.
6. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядн. М. О. Рудь : Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005 – 656 с.
7. Практикум по истории средних веков : в 2-х выпусках / Сост. М. Л. Абрамсон и др. – М. : Просвещение, 1988. – Вып. 1 – 2.
8. Салическая правда / [пер. с лат. Н. П. Грацианского; под ред. Б. Ф. Семенова]. – М. : Образцовая тип. им. Жданова, 1950. – 167 с.
9. Сборник документов по истории международных отношений в Средние века / Сост. О. И. Нуждин. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001.
10. Средневековое городское право XII – XIII вв. : Сб. текстов / Под ред. С. М. Стама. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1989. – 179 с.
11. Стоклицкая-Терешкович В. В. Средневековый город в Западной Европе в XI – XV вв. : сб. источников /

і через таку чисельність свого народу вони вірять, що головують у свевів.

Розділ XL. Лангобарди, навпаки, своєю славою завдячують своїй нечисельності. Оточені численним і дуже сильними племенами, вони забезпечують себе не послухом, а битвами і тим, що не бояться небезпек. За ними сліднують ревідігни, аніони, англї, варіни, евдози, скваріни та нуїтони, яких захищають річки й ліси. Кожне з цих племен окремо нічим не примітне, але всі вони разом поклоняються Нертї, тобто Матері-Землі, і вважають, що вона втручається в справи людей і відвідує народи. На одному з островів Океану є священний гай, а в ньому присвячена богині колісниці, накрита покривалом. Доступ до неї має тільки жрець. Він знає, коли богиня знаходиться всередині [колісниці], і з великим благоговінням слідує за нею, запряженою телицями. Тоді наступають радісні дні, святкового вигляду набувають ті місця, які вона удостоїть своїм прибуттям, і де гостює. Ніхто [ніколи] не починає війни, не береться за зброю; все залізо сховане; тільки тоді пізнають вони мир і спокій, тільки тоді люблять їх, поки той же жрець не поверне до святого гаю богиню, яка наситилась спілкуванням зі смертними. Одразу ж після цього в прихованому від нескромних очей озері обмивається і колісниця, і покривало, і, якщо завгодно вірити, саме божество. Все це виконують раби, яких одразу після цього поглинає те ж саме озеро. Звідси і прихований жах і благоговійний трепет по відношенню до того, що можуть бачити тільки приречені на смерть.

Розділ XLI. Ця частина свевів сягає найбільш віддалених куточків Германії. Ближче до [них] ... [мешкає] плем'я гермундурів, вірне римлянам. Тому вони єдині з германців ведуть торгівлю не тільки по узбережжю, але й всередині країни, а також в найбільш квітучій з колоній провінції Реції¹. Вони переходять [ріку] всюди і без

¹ Очевидно мається на увазі римська колонія Augusta Vindelicorum, тобто Аугсбург.

острашу, і в той час, як іншим германцям ми показуємо тільки нашу зброю і табори, їм, як людям не жадібним, ми відкриваємо наші будинки і помістя.

Розділ XLIII. ... Всіх щойно перерахованих племен перевершують гарії своєю силою; крім того, враження від свого [і без того] лютого вигляду вони посилюють штучно, надаючи йому надзвичайної дикості, а також вибором часу битви; щити [у них] чорні, тіло розфарбоване, а для битви вони обирають темні ночі, і вже самим тільки страшним виглядом війська, що складається з привидів, вони наводять жах. І ніхто з ворогів не витримує такого незвичайного і ніби пекельного видовища...

Розділ XLIV. За лугіями живуть готони, якими царі керують вже дещо суворіше, ніж іншими германськими племенами, але не настільки, щоб остаточно втратити свободу. Далі, біля самого Океану – ругії та лемовії: особливістю всіх цих племен є те, що в них круглі щити, короткі мечі і вони підкорюються царям.

Звідси [на північ] на самому Океані живуть племена свіонів, які сильні не лише піхотою і взагалі військом, а й флотом. Форма їх кораблів вирізняється тим, що з обох боків у них є ніс, що дає їм можливість коли завгодно причалювати до берега; вони не користуються вітрилами, а весла не прикріплюють до бортів одне за одним; вони вільні, як це прийнято на деяких річках, і рухомі, так що гребти ними в разі потреби можна і в той і в інший бік. У свіонів шанується багатство, тому ними керує одна [людина], без будь-яких обмежень, а не з умовним правом на послух. Зброя у них не знаходиться в руках у всіх, як у решти германців, але зачинена і охороняється сторожем, притому рабом; це робиться тому, що раптовому нападу ворога заважає Океан, а крім того, руки бездіяльних озброєних людей [легко] переходять межі дозволеного; і справді, цар не зацікавлений доручати опіку над зброєю комусь іншому зі знаті або з вільних і навіть вільновідпущеників.

2. Посилаючись на тексти джерел, коротко розкажіть про історію створення своєї представницької установи.
3. Слід назвати, які соціальні категорії і як саме були представлені в парламенті. Які переваги або недоліки має представництво саме вашої категорії.
4. Які права, повноваження та обов'язки були у різних палат та короля вашої країни. Охарактеризуйте політичний лад країни та переваги (недоліки) цього ладу в порівнянні з іншими країнами Європи.
5. Охарактеризуйте своє повсякдення під час скликання парламенту. Опишіть процедуру прийняття рішень.

З якими проблемами (політичними, соціальними, побутовими) стикаються депутати вашого парламенту? Які шляхи вирішення цих проблем ви можете запропонувати (при поясненні чітко майте на увазі своєрідність і можливості цього часу, намагайтесь «відчути» себе людиною Середньовіччя).

Відповіді на додаткові питання:

1. Лондон.
2. «Пісня про Роланда».
3. Англія. Мова йде про парламент.
4. Майя.
5. Стамбул.
6. Річард I – Левове Серце.
7. Дитячий Хрестовий похід.
8. Тамплієри.
9. «Бути на сьомому небі».
10. Формули.
11. Це була перша шахова партія по переписці.
12. Хрест.
13. Кількість Хрестових походів, в яких взяли участь представники рицарського роду.
14. Карл.
15. Ісидор Севільський.

Посилаючись на текст документу, слід вказувати повну назву документу, номер статті та номер параграфа. Слід приблизно дотримуватись наведеної нижче схеми. Бажано вести виклад від першої особи.

1. Яким виробництвом займається ваш цех. Чому ви та інші майстри об'єднались в цех. Які переваги дає саме корпоративний характер ремесла?
2. Яка структура вашого цеху. На яких умовах ви набираєте підмайстрів. Які стосунки склались між вами та підмайстром.
3. Порівняйте свої юридичні права та обов'язки з правами та обов'язками підмайстра та найманих працівників.
4. На яких умовах підмайстер вашого цеху може стати майстром?
5. З якими проблемами найчастіше стикається ваш цех? Які шляхи вирішення цих проблем ви можете запропонувати?
6. Намалюйте герб вашого цеху.

Варіант 4.

Уявіть, що ви – парламентар (депутат) одного з європейських середньовічних парламентів (англійського парламенту, французьких Генеральних штатів, іспанських кортесів або іншого). Який парламент ви хотіли б представляти і чому.

Методичні рекомендації.

Дане завдання розраховане на порівняння особливостей різних за структурою і повноваженнями парламентських установ. Посилаючись на тексти документів, пов'язаних з історією створення, організацією та діяльністю парламентів, слід пояснити свій вибір, приблизно дотримуючись наведеної нижче схеми.

1. Бажано вести виклад від першої особи – парламентаря. Слід обрати соціальну категорію, яка вам більше імпонує, і вести виклад від першої особи.

Розділ. XLV. За свіонами знаходиться інше море, тихе і майже нерухливе¹...

Відтак, правим берегом Свевського моря омивається земля естіїв, які мають звичаї та зовнішній вигляд як у свевів, а мову більше схожу на британську. Вони поклоняються матері богів і носять як символ своїх вірувань зображення кабанів. Це у них захист від усього, який замінює зброю і гарантує шанувальнику богині безпеку навіть серед ворогів. Вони зрідка використовують залізну зброю, частіше ж – ломаки. Над хлібом і іншими плодами землі вони працюють з більшим терпінням, ніж це відповідає загальній лінивості германців. Вони також обшукують і море і одні з-поміж усіх на його мілководді і навіть на самому березі збирають бурштин, який самі називають «гльоз». ... Він навіть довго лежав у них [без ужитку] ... допоки наша пристрасть до розкоші не створила йому слави. Самі ж вони ним зовсім не користуються. Збирається він в грубому вигляді, приноситься [на базар] без будь-якої обробки, і вони отримують за нього платню зі здивуванням.

Розділ. XLVI. Тут кінець Свевії. Що стосується певкінів, венедів і фенів, то я не знаю, чи віднести їх до германців, чи до сарматів. Втім, певкіни, яких дехто називає бастарнами, живуть як германці, схожі з ними мовою, способом життя, житлом, – всюди бруд, неробство серед знаті. Через змішані шлюби вони значно спотворились і стали схожі на сарматів. Венеди багато запозичили зі звичаїв останніх, оскільки вони, займаючись пограбунком, обнищпорили всі ліси і гори між [областями, заселеними] певкінами і феннами. Втім їх варто віднести скоріше до германців, через те, що вони і будинки міцні будують, і щити мають, і полюбляють ходити і навіть швидко – все це зовсім не притаманно сарматам, які все життя проводять на возі та на коні. Фенни вирізняються надзвичайною дикістю і вражаючою бідністю; вони не

¹ Тацит має на увазі Балтійське море.

мають ані зброї, ані коней, ані пенатів¹; їжею для них слугує трава, одягом – шкура, ліжком – земля. Вся надія їх на стріли, на які вони за відсутності заліза насаджують кістяний наконечник. Саме тільки полювання годує і чоловіків і жінок, які всюди їх супроводжують і беруть участь у здобичі. Їх діти не мають іншої схованки від диких звірів та негоди крім сплетених між собою гілок, під якими вони ховаються; сюди повертається молодь, тут притулок старців. Але це вони вважають більшим щастям, ніж зморюватись у полі, працювати у домі, ризикувати своїм і чужим добром, [постійно знаходячись] між надією і страхом...

Древние германцы : Сб. документов / Сост. Б. Н. Граков, С. П. Моравский, А. И. Неусыхин ; Ввод. статья и редакция А. Д. Удальцова. – М. : Соцэкгиз, 1937. – С. 55–82.

Контрольні запитання та завдання:

1. Наскільки достовірними є свідчення античних авторів про давніх германців? Деякі історики довгий час зображали варварів дикунами й невігласами, що вийшли з лісів і не знали цивілізації. Наведіть приклади з джерел, які спростовують таку думку.
2. Чому деякі римські громадяни воліли жити серед варварів? Що їх не задовольняло в тогочасному римському суспільстві?
3. Визначте стадію розвитку родового ладу у давніх германців в часи Цезаря і Тацита.
4. Назвіть ознаки військової демократії. Які зміни в політичній організації германців відбулись з часів Цезаря до часів Тацита?
5. Як розклад родового ладу відобразився у виникненні майнової та соціальної нерівності германських племен?

1. Бажано вести виклад від першої особи – мешканця міста. Згадайте, які соціальні категорії були в містах, оберіть ту категорію, яка вам більше імпонує і ведіть виклад від імені конкретної особи.
2. Згадайте типи міського самоврядування і вкажіть, до якого типу належить ваше місто. Які переваги саме такого типу врядування та які його недоліки. Які верстви населення виграють саме від такого типу врядування.
3. Охарактеризуйте уряд вашого міста: хто очолює уряд, чи виборні посади, чи бере населення участь в управлінні містом.
4. Поясніть, чому ви хотіли б (або не хотіли б) належати саме до обраної вами верстви населення. Які політичні та економічні права ви маєте, які ваші обов'язки як мешканця даного міста? Порівняйте свої права з правами мешканців міст з іншими типами самоврядування, вкажіть свої переваги й недоліки.
5. Охарактеризуйте своє повсякдення, орієнтуючись на загальні особливості побуту середньовічних міст.
6. З якими проблемами (політичними, соціальними, побутовими, екологічними) стикається ваше місто? Які шляхи вирішення цих проблем ви можете запропонувати (при поясненні чітко майте на увазі своєрідність і можливості цього часу, намагайтесь «відчути» себе мешканцем даного міста).

Варіант 3.

Уявіть, що ви є майстром одного з середньовічних цехів. Оберіть той цех, який ви хотіли б представляти.

Методичні рекомендації.

Дане завдання передбачає порівняння юридичних прав та обов'язків майстрів та підмайстрів (або найманих робітників) цеху, а також характеристики структури і функцій середньовічного цеху, соціальної диференціації в цехах. Доцільно використовувати тексти цехових уставів.

¹ Тобто справжнього (міцного і постійного) дому.

Тема 2. Суспільний лад франків в епоху «Салічної правди»

- належите у даній общині. (Згадайте соціальні групи двох общин). Поясніть свій вибір: охарактеризуйте своє соціально-правове становище, вкажіть переваги обраної вами соціальної групи порівняно з іншими (назвіть інші групи, категорії населення общини).
2. Чи задовольняє вас ваше соціально-правове становище в общині? Поясніть свою відповідь.
  3. Охарактеризуйте форми землеволодіння і землекористування у вашій общині (що знаходиться у спільному користування, що у приватній власності, як ведеться обробка землі). Вкажіть переваги даних форм перед іншою общиною. Які права на землю маєте особисто ви як представник обраної вами категорії населення.
  4. Охарактеризуйте свою господарську діяльність як мешканця даної общини: що вирощуєте, яку худобу тримаєте і т.д.
  5. Які, на вашу думку, проблеми стоять перед вашою общиною, які її недоліки. Які шляхи вирішення цих проблем ви можете запропонувати (чітко дотримуйтесь хронологічних, юридичних та географічних особливостей обраного регіону, майте на увазі своєрідність і можливості цього періоду історії).

Варіант 2.

Уявіть, що вам запропонували пожити в одному з середньовічних міст. Яке місто ви оберете і чому.

Методичні рекомендації.

Дане завдання розраховане на порівняння особливостей різних за типом врядування середньовічних міст. Необхідно використовувати тексти міського права. Посилаючись на текст документу, слід вказувати його назву та номер закону або параграфу. Студент має обрати одне з середньовічних міст і пояснити свій вибір, приблизно дотримуючись наведеної нижче схеми.

План:

1. «Салічна правда» як історичне джерело.
2. Головні види господарської діяльності франків.
3. Еволюція франкської общини. Форми землеволодіння і землекористування. Аллод.
4. Соціальна структура франкського і галло-римського суспільства.
5. Суд за «Салічною правдою».

Методичні рекомендації:

Мета семінару полягає в тому, щоб з'ясувати особливості суспільно-політичного розвитку франкських племен, що оселились в Галлії, простежити, які зміни відбулись в характері власності на землю, охарактеризувати процес соціального розширення в перехідний період від первісного до феодального ладу.

Салічні франки оселились на теренах Римської Галлії і в V – VI ст. утворили найбільше королівство в Західній Європі. Салічна правда (Lex Salica) – запис судових звичаїв салічних франків і водночас одне з найбільш давніх документальних джерел, що дає яскраве уявлення про генезу феодалізму в Європі.

Розкриваючи *перше питання*, слід охарактеризувати «Салічну правду» як історичне джерело: з'ясувати обставини і час створення документу, вказати на його значення для вивчення історії франків. При розгляді цього питання слід пам'ятати, що крім Салічної правди існують ще й інші варварські кодекси – Вестготська і Бургундська правди, які з'явилися раніше за Салічний закон. Проте їхні тексти не такі повні, як текст Салічної правди й дійшли до нас лише в небагатьох уривках. Також в них відчувається значний римський вплив. Салічна правда являє собою найбільш повну збірку варварських законів, яка дійшла до

нашого часу в багатьох варіантах і списках різних періодів, і за змістом відрізняється найбільшою архаїчністю. Тому слід з'ясувати, який вплив справляли залишки матеріальної культури Галлії на франків: як торгівля, римська монета та римське право вплинули на формування Салічної правди.

При підготовці **другого питання** слід на підставі аналізу тексту джерела визначити, які види господарської діяльності переважали у франків і охарактеризувати кожен з них. Необхідно також з'ясувати, в чому полягав прогрес агрикультури у порівнянні зі стародавніми германцями епохи Тацита, чи з'явилися нові галузі господарства, які сільгоспзнаряддя використовували франки для обробки землі. Під час розповіді посилайтесь на текст документу.

При висвітленні **третього питання** необхідно назвати головні форми володіння та користування землею. У зв'язку з цим слід визначити права общинників на користування землею, права общини як власника землі (наприкладі статей про переселенців). Родова общинна організація все ще зберігала своє значення і забезпечувала вільних франків своїм покровительством (співприсяжництво, колективну сплату судових штрафів тощо). Салічна правда дає конкретне уявлення про ранню сусідську общину-марку, яка розвивалась з родової. Дайте визначення поняття «аллод», охарактеризуйте його види, вкажіть на ті титули й параграфи судейника, які підтверджують існування аллоду у франкській общині. Для розкриття поняття «повний аллод» слід проаналізувати, як змінились права успадкування за «Едіктом короля Хільперіка».

Особливо цінний матеріал дає Салічна правда для характеристики соціального ладу франків. Основною соціальною групою в общині були вільні франки, які володіли пахотними й іншими землями, користувались виключними політичними правами (самоуправління). Їхнє суспільне становище було досить високим в порівнянні з іншими категоріями. У франкській общині були також раби

в) міської культури;

г) релігійної культури.

28. Автор «Божественної комедії»

а) Петрарка;

в) Данте Аліг'єрі;

б) Джеффри Чосер;

г) Джованні Боккаччо.

29. Яке поняття не відноситься до рицарської культури:

а) трувери;

в) трубадури;

б) міннезінгери;

г) ваганти.

30. Який стиль почав переважати в західноєвропейській архітектурі з XII ст.:

а) романський;

в) класичний;

б) готичний;

г) доричний.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Варіант 1.

Уявіть, що вам запропонували пожити в одній з середньовічних общин, а саме: у франкській общині епохи «Салічної правди», або у візантійській общині епохи «Землеробського закону». Оберіть ту з двох общин, яка вам більше імпонує. Поясніть свій вибір.

Методичні рекомендації.

Дане завдання розраховане на порівняння особливостей двох общин – франкської общини епохи «Салічної правди» та візантійської общини епохи «Землеробського закону». При порівнянні доцільно використовувати тексти «Салічної правди» та «Землеробського закону». Посилаючись на текст документу, слід вказувати закон, номер статті та номер параграфа. Студент має обрати одну з двох запропонованих общин і пояснити свій вибір, приблизно дотримуючись наведеної нижче схеми.

1. Бажано вести виклад від першої особи – мешканця общини. Оберіть ту соціальну групу, до якої ви

21. Початок книгодрукування в Європі пов'язують з іменем:

- а) Аврелія Августіна;
- б) Алкуїна;
- в) Роджера Бекона;
- г) Йогана Гуттенберга.

22. Початок книгодрукування відноситься до:

- а) 1337 р.;
- б) 1453 р.;
- в) 1445 р.;
- г) 1454 р.

23. Середньовічна університетська наука, основною рисою якої було не відкриття чогось нового, а лише тлумачення того, що становило зміст християнської віри.

- а) діалектика;
- б) схоластика;
- в) алхімія;
- г) метафізика.

24. Схоласт і богослов, викладач Паризького університету, раціоналістична спрямованість ідей якого викликала різкий осуд з боку католицької церкви. Основні твори: «Так і ні», «Історія моїх поневірянь»:

- а) П'єр Абеляр;
- б) Фома Аквінський;
- в) Бернар Клервоський;
- г) Іоанн Росцелін.

25. Західноєвропейський вчений XIII ст. Роджер Бекон відомий тим, що:

- а) зробив вагомий внесок у розвиток юриспруденції;
- б) досяг відомих результатів у хімії, оптиці, фізиці, надаючи перевагу досвідному пізнанню;
- в) був одним із розробників університетської системи освіти;
- г) зробив значний внесок у розвиток медицини.

26. Який з перерахованих творів середньовічної літератури не належить до жанру героїчного епосу:

- а) Пісня про Роланда;
- б) Роман про Трістана й Ізольду;
- в) Пісня про Нібелунгів;
- г) Поема про Беовульфа.

27. Роман про Лиса, один з найбільш популярних творів середньовічної літератури, є зразком:

- а) селянської культури;
- б) рицарської культури;

й інші залежні категорії (літи і вільновідпущеники). Їхнє становище за Салічною правдою було досить тяжким. Використовуючи шкалу вергельдів, у відповіді на **четверте питання** необхідно охарактеризувати головні соціальні групи франкського та галло-римського суспільства. Вкажіть причини поглиблення диференціації в рамках общини. Проаналізуйте становище окремих прошарків франкського суспільства (король, військова знать, рядові вільні общинники, напіввільні – літи, раби), а також статус різних прошарків підкореного гало-римського населення.

При розгляді **п'ятого питання** слід пам'ятати, що Салічна правда – це судобник, заснований на конкретних судових випадках (казусах), які поступово перетворились у судовий звичай. У ній часто зустрічаються описи дрібних побутових правопорушень (як-от крадіжка поросяти). Провівши узагальнення конкретних казусів, слід сформулювати особливості судочинства салічних франків.

Теми рефератів:

1. Порівняльна характеристика господарської діяльності германців епохи Тацита і салічних франків.
2. Порівняльна характеристика політичного устрою та соціальної структури германців епохи Тацита і салічних франків.
3. Порівняльна характеристика правового становища різних прошарків франкського та галло-римського населення за шкалою вергельдів.
4. Жінки і діти за Салічною правдою.

Джерела:

1. Григорий Турский. История Франков / Григорий Турский; [изд. В.Д. Савукова]. – М. : Наука, 1987. – 464 с.

2. Історія західноєвропейського Середньовіччя : Хрестоматія / [упорядник М. О. Рудь : навч. посібник]. – К. : Либідь, 2005. – Розд. 2 – 3. – С. 37–164.
3. История средних веков : хрестоматия. Пособие для учителя. В 2-х частях / [сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко]. – М. : Просвещение, 1988. – Часть 1. – Гл. 1. – С. 27–40.
4. Практикум по истории средних веков / [сост. М. Л. Абрамсон и др.] – Вып. 1. – М. : Просвещение, 1988. – С. 7–22.
5. Салическая правда / [пер. с лат. Н. П. Грацианского; под ред. Б. Ф. Семенова]. – М. : Образцовая тип. им. Жданова, 1950. – 167 с.
6. Салическая правда // Антология мировой правовой мысли: в 5 т. – Т. 2. – М. : Мысль, 1999. – С. 32–41.
7. Салична правда // Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн : Хрестоматія для студентів юридичних вузів та факультетів / Шевченко О. О. – К. : Вентурі, 1998. – С. 42–49.

Література:

1. Бессмертный Ю. Л. Некоторые дискуссионные вопросы генезиса феодализма на территории Франции / Ю. Л. Бессмертный // Средние века. – М., 1984. – Вып. 47. – С. 166–184.
2. Глиняний В. П. Салична правда – пам'ятка ранньофеодального права франків / В. П. Глиняний // Історія держави і права зарубіжних країн / В. П. Глиняний. – К. : Істина, 2005. – С. 270–299.
3. Грацианский Н. П. К толкованию термина Villa в «Салической правде» / Н. П. Грацианский // Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья. – М. : АН СССР, 1960. – С. 330–345.
4. Грацианский Н. П. О материалах взыскания в варварских правдах / Н. П. Грацианский // Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья. – М. : АН СССР, 1960. – С. 286–305.
5. Гуревич А. Я. Проблема генезиса феодализма в Западной Европе / Гуревич А. Я. – М. : Высш. шк., 1970. – 224 с.

- в) голова Венеціанської республіки;
- г) спадкоємець імператора.

16. Це повстання почалось в 1358 р. в окрузі Бовезі й згодом охопило окремі території в Іль-де-Франс, Пікардії, Шампані. Його основним гаслом було «Знищити всіх знатних людей до останнього»:

- а) повстання Етьєна Марселя;
- б) Жакерія;
- в) повстання Уотта Тайлера;
- г) повстання чомпі.

17. Хто очолив повстання 1381 р. в Англії:

- а) Етьєн Марсель;
- б) Гільйом Каль;
- в) Уотт Тайлер;
- г) Джон Уікліф.

18. Особливостями якої цивілізації Доколумбової Америки є: розвиток в суворих кліматичних гірських умовах; абсолютна влада правителя, якому належала вся земля в державі; террасне землеробство, не знали заліза, знаряддя праці виготовляли з обсидіану, дерева, кістки, міді; високий рівень розвитку медицини; своєрідне вузликове письмо.

- а) інки;
- б) ацтеки;
- в) майя;
- г) муїски.

19. З якого джерела з історії майя наведена цитата: «Ось початок старовинних переказів про тих, хто в цій місцевості носить ім'я кіче. Тут ми [все] напишемо. Ми почнемо зі стародавніх історій, з початку і походження всього того, що було здійснено в місті кіче племенами народу кіче. Тут також ми відкриємо і повідомимо те, що було раніше приховане; викладемо, як це було освітлено Творителькою і Творцем, Великою матір'ю і Великим батьком, як вони іменуються».

- а) Пополь Вух;
- б) Чілам-Балам;
- в) Дрезденський кодекс;
- г) Мадридський кодекс.

20. Основні факультети в середньовічних університетах:

- а) математичний, хімічний, астрономічний;
- б) богословський, правничий, медичний;
- в) поетичний, музичний, філософський.

18. Неусыхин А. И. Эволюция общественного строя варваров от ранних форм общины к возникновению индивидуального хозяйства / А. И. Неусыхин // История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. [в 3 т.] Т. I. Формирование феодально-зависимого крестьянства. – М. : Наука, 1985. – Гл. 4. – С. 137–176.
19. Чиколини Л. С. Суд во времена «Салической правды» / Л. С. Чиколини // Книга для чтения по истории средних веков / [под ред. С. Д. Сказкина]. – М. : Учпедгиз, 1951. – Ч. 1. – С. 96–114.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

САЛІЧНА ПРАВДА

Створена на початку VI ст. Салічна правда, або Салічний закон (Lex Salica) – збірка казуального права салічних франків, яка є найціннішим джерелом господарського і суспільного ладу, побуту і правосвідомості цього союзу західногерманських племен. Так само як і інші подібні їй західноєвропейські правди (як і Руська правда) вона не є систематичною збіркою законів, яка б торкалась всіх сторін суспільного життя і була б викладена у формі певних загальних постанов. Її положення не носять характеру загальних юридичних норм, натомість представляють собою перелік конкретних злочинів і відповідних покарань, які виконувались здебільшого у вигляді грошових штрафів.

Титул I

ПРО ВИКЛИК НА СУД

§ 1. Якщо хто буде викликаний на суд [ad mallum]¹ за законами короля, і не з'явиться, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 2. Якщо ж хто, викликавши іншого на суд, сам не з'явиться, і якщо його не затримає якась законна

Пізнє середньовіччя:

1. Яка форма державності не була характерна для Західноєвропейського середньовіччя:
  - а) станово-представницька монархія;
  - б) абсолютна монархія;
  - в) деспотія;
  - г) республіка.
2. XIV ст. називають:
  - а) темними віками;
  - б) епохою вікінгів;
  - в) століттям лих;
  - г) періодом цехових революцій.
3. Вкажіть хронологічні рамки Столітньої війни:

а) 1353 – 1453 рр.;	в) 1337 – 1453 рр.;
б) 1329 – 1418 рр.;	г) 1337 – 1437 рр.
4. По смерті Філіпа IV Красивого в історії Франції починається епоха:
  - а) проклятих королів;
  - б) великого переселення народів;
  - в) вікінгів;
  - г) альбігойських воєн.
5. «Золота булла», що закріпила політичну роздробленість Німеччини, була видана імператором Карлом IV:

а) 997 р.;	в) 1265 р.;
б) 1174 р.;	г) 1356 р.
6. Феодальна війна в Англії між династіями Йорків та Ланкастерів:
  - а) Столітня війна;
  - б) Війна Червоної та Білої троянд;
  - в) Ганзейська війна;
  - г) Північна війна.
7. Французький парламент називався:

а) Генеральні штати;	в) комуна;
б) рейхстаг;	г) кортеси.
8. Податок на користь церкви на утримання духовенства і храмів:

¹ Mallus – місцеві народні судові збори у франків.

- б) Конрад III; г) Річард I Левове Серце.
26. Несподівані наслідки Четвертого хрестового походу полягали в тому, що хрестоносцями було:
- а) захоплено о. Кіпр; в) завойовано Єрусалим;
б) знищено Візантію; г) захоплено Венецію.
27. Який правитель мав неврівноважений запальний характер; відбирав землі в опозиційних баронів а їх самих страчував або виганяв з країни; щитові гроші витрачав на особисті потреби; посварився з папою Інокентієм III, за що був відлучений від церкви і позбавлений престолу; вів невдалі війни з Філіпом II, через що втратив більше половини володінь у Франції:
- а) Іоанн Безземельний; в) Генріх Плантагенет;
б) Річард Левове Серце; г) Конрад III.
28. Велика Хартія вольностей була прийнята в Англії:
- а) 1054 р.; б) 1215 р.; в) 1108 р.; г) 1407 р.
29. З якого документа наведена цитата: «Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або в який-небудь [інший] спосіб знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як за законним вирокom рівних його [його перів] і за законом країни».
- а) Баронські статті;
в) Саксонське зеркало;
б) Хартія вольностей;
г) Капітулярій про помістя.
30. Які риси не були характерні для централізованих держав:
- а) король – голова держави, який контролює всі землі;
б) всі феодали входять до домену короля;
в) єдиний апарат управління;
г) влада короля поширюється тільки на його домен;
д) єдині закони, чинні на всій території держави;
е) єдина державна скарбниця;

перешкода, присуджується до сплати 15 солідів на користь того, кого він викличе на суд.

§ 3. І той, хто викликає іншого на суд, зі свідками повинен прийти до його дому, і якщо останній буде відсутній, повинен покликати дружину або кого-небудь з його домашніх з тим, щоб вони сповістили його про виклик на суд.

§ 4. Якщо ж [відповідач] буде зайнятий виконанням королівської служби, він не може бути викликаний на суд.

Титул II ПРО КРАДІЖКУ СВИНЕЙ

§ 1. Якщо хто вкраде поросля-сисунця і буде викритий, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 4. Якщо хто вкраде однорічну свиню і буде викритий, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 5. Якщо хто вкраде дворічну свиню, присуджується до сплати 600 денаріїв, що складає 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого та відшкодування збитків.

§ 6. Такий самий штраф слід сплачувати і за крадіжку двох свиней за відповідних умов.

§ 11. Якщо хто вкраде кабана чи свиню, що веде стадо, присуджується до сплати 700 денаріїв, що становить 17½ солідів, не враховуючи вартості вкраденого та відшкодування збитків.

Титул III ПРО КРАДІЖКУ РОГАТОЇ ХУДОБИ

§ 1. Якщо хто вкраде молочне теля, і буде викритий, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 2. Якщо хто вкраде однорічну або дворічну тварину, і буде викритий, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо хто вкраде бика чи корову з телям, присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

§ 4. Якщо хто вкраде бугая, що веде череду і ніколи не був під ярмом, присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 4 соліди.

§ 5. Якщо ж бугай цей обслуговував корів трьох селищ [вілл] відразу, злодій сплачує тричі 45 солідів.

Титул IV

ПРО КРАДІЖКУ ОВЕЦЬ

§ 1. Якщо хто вкраде молочне ягнятко і буде викритий, присуджується до сплати 7 денаріїв, що становить половину третини соліда.

§ 2. Якщо хто вкраде однорічного або дворічного барана, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул V

ПРО КРАДІЖКУ КІЗ

§ 1. Якщо хто вкраде три кози і буде викритий, присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто краде більше трьох, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул VI

ПРО КРАДІЖКУ СОБАК

§ 1. Якщо хто викраде або вб'є мисливську вчену собаку, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

г) це економічна міграція європейців на Схід в XI – XIII ст.

19. Ідейна мета Першого хрестового походу:

а) знищення Візантії;

б) звільнення гробу господнього;

в) розправа над еретиками-альбігойцями;

г) налагодження торгівельних контактів з країнами Сходу.

20. Який з названих чернечих орденів був створений під час хрестових походів і брав у них активну участь:

а) бенедиктинців;

в) тамплієрів;

б) домініканців;

г) францисканців.

21. Чим відрізнялись члени духовно-рицарських орденів (наприклад, іоаннітів) від членів створених до Хрестових походів чернечих орденів:

а) давали обітницю безшлюбності;

б) вони мали право носити зброю і воювати за віру;

в) давали обітницю бідності;

г) давали обітницю послуху старшим в Ордені.

22. На захоплених під час Першого хрестового походу територіях хрестоносці утворили такі держави:

а) Латинську імперію;

б) Трапезундське царство;

в) графство Тріполі;

г) Візантійську імперію;

д) Єрусалимське королівство;

е) графство Едесса;

ж) князівство Антіохія.

23. Який орден не був духовно-рицарським:

а) тамплієрів;

в) домініканців;

б) тевтонців;

г) госпітальєрів.

24. Об'єднання німецьких рицарів-хрестоносців:

а) тевтонський орден;

в) орден госпітальєрів;

б) орден тамплієрів;

г) домініканський орден.

25. У Третьому хрестовому поході брали участь:

а) Фрідріх I Барбаросса;

в) Філіпп II Август;

Титул VIII
ПРО КРАДІЖКУ БДЖІЛ

§ 1. Якщо хто вкраде один вулик з-під замка і буде викритий, присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 3. Якщо хто вкраде більше, до 6 вуликів з відкритого місця, і на місці крадіжки що-небудь залишиться, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 4. Якщо хто вкраде 7 вуликів або більше, і на місці крадіжки що-небудь залишиться, присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул IX
ПРО ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ НИВІ ЧИ ЯКОМУ-НЕБУДЬ
ОГОРОДЖЕНОМУ МІСЦЮ

§ 1. Якщо хто застане на своїй ниві рогату худобу або коня, або яку-небудь дрібну худобу, не повинен бити її до каліцтва. Якщо ж він зробить це й зізнається, зобов'язаний відшкодувати вартість, а покалічену худобу взяти собі. Якщо ж не зізнається і буде викритий, присуджується до сплати 600 денаріїв, що складає 15 солідів, не враховуючи вартості худоби і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто, заставши на своїй ниві чужу худобу без пастуха, зажене її і зовсім нікому не заявить про це і якщо яка-небудь худобина сконає, - відшкодовує, як при крадіжці, вартість і крім того присуджується до сплати 1400 денаріїв, що складає 35 солідів.

§ 4. Якщо чия-небудь свиня або чия-небудь худоба забіжить на чужу ниву і господар тварин, попри відмову, буде викритий, присуджується до сплати 600 денаріїв, що складає 15 солідів.

Додаток. Якщо хто-небудь через ворожнечу чи з підступності відкриє чужу загорожу і запустить худобу на

б) мешканці міст були значно більш вільні у своїй роботі, ніж селяни, менше залежали від церковних приписів;

в) життя в містах надавало більше можливостей для прояву особистої ініціативи і підприємництва;

г) більша частина середньовічних міст була незалежною від феодалів-землевласників.

4. Священна Римська імперія Оттона I була утворена

а) 962 р.;

в) 1054 р.;

б) 800 р.;

г) 1096 р.

5. Для якого періоду були характерні такі риси цехового виробництва, як поява «вічних підмайстрів»; заборона технічних нововведень; неможливість швидкого розвитку виробництва:

а) XI – XIII ст.;

в) XIV – XV ст.;

б) XI – XIV ст.;

г) XII – XV ст.

6. Союз купців для взаємодопомоги і захисту від грабіжників:

а) рада;

в) братство;

б) гільдія;

г) орден.

7. Ганза – це:

а) торгівельно-політичний союз купців низки німецьких та західнослов'янських міст, який тримав у своїх руках північноєвропейську торгівлю;

б) найбільше в середньовіччі на північно-західному узбережжі Європи торгівельне місто-порт;

в) союз, в який об'єднувались цехи для боротьби з патриціатом;

г) назва першої банківської контори в Ломбардії.

8. Перші банківські контори Західної Європи виникли в:

а) Англії;

б) Італії;

в) Франції;

г) Священній Римській імперії.

9. Союз підмайстрів, які боролись за свої права з майстрами:

становить 35 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 5. Якщо ж він вчинить злам замка або підбере ключ, і, потрапивши таким чином в дім, що-небудь звідти вкраде, присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Титул XII

ПРО КРАДІЖКИ АБО ЗЛОМИ, ВЧИНЕНІ РАБАМИ

§ 1. Якщо раб вкраде поза домом на 2 денарії, він повертає вкрадене і відшкодовує збитки, і, крім того, простягнутий [на лаві] отримує 120 ударів батоном.

§ 2. Якщо ж він вкраде на 40 денаріїв, він або каструється, або ж сплачує 6 солідів. А пан раба-крадія відшкодовує позивачу і вартість вкраденого, і збитки.

Титул XIII

ПРО ВИКРАДЕННІ ВІЛЬНИХ¹

§ 1. Якщо три чоловіки викрадуть вільну дівчину, вони зобов'язані сплатити по 30 солідів кожний.

§ 2. Якщо ж їх буде більше трьох, зобов'язані сплатити по 5 солідів кожний.

§ 3. А ті, хто мав при собі стріли, сплачують потрійно.

§ 4. З викрадачів же стягують 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 7. Королівський раб або літ², що вкрав вільну жінку, підлягає смерті.

§ 8. Якщо ж вільна дівчина добровільно піде за рабом, вона позбавляється своєї свободи.

¹ Тут йдеться про так зване «умикання», т. б. викрадання дівчат з метою одруження з ними.

² Літ – напіввільна людина, становище котрої наближувалось до становища майбутнього кріпака. Більш детальне уявлення про соціальний статус літа дає титул XXVI.

зможі знайти заробітку, звернувся я до благочестя вашої могутності, аби ви надали мені в якості прекарія землі для обробітку в маєтку вашому такому-то. Ваша могутність погодилась виконати моє прохання... Тому цією моєю прекарною грамотою обіцяюся ніколи ніякої протидії і збитку вам по відношенню зазначених земель не наносити, але в усьому діяти вам на користь... Десятини й інші платежі, властиві колонам, щорічно вносити зобов'язуюсь... Якщо ж я, забувши умови моєї цієї прекарної грамоти, що-небудь з обіцяного наслідуюсь порушити... ви будете мати повне право з названих земель мене вигнати і знову розпоряджатись ними по своєму праву, як належить.»

а) даний;

б) з поверненням;

в) з винагородою.

25. Особисто вільні селяни Франції IX – XI ст.:

а) госпіти;

в) літи;

б) віллани;

г) серви.

26. У VII – IX ст. в процесі феодалізації франкська община перетворюється на:

а) родову;

б) кріпосну;

в) сусідську «марку»;

г) великосімейну «землеробську».

27. В якому році Керсійський капітулярій Карла Лисого перетворив бенефіцій з пожиттєвої власності у спадкову (феод):

а) 877;

в) 814;

б) 843;

г) 962.

28. Угіддя (ліси, водоймища, луки, пустища), що були у спільному користуванні вільних селян, називались:

а) аллоди;

в) альменда;

б) манси;

г) гуфи.

29. Визначте вид угоди:

«Високому панові такому-то я, такий-то. Всім достовірно відомо, що я не маю чим годуватися й

18. Верденський поділ було проведено:
а) 348 р.; б) 843 р.; в) 800 р.; г) 962 р.
19. Безумовна земельна власність, що передається у спадок тільки по чоловічій лінії:
а) повний аллод; в) неповний аллод;
б) бенефіцій; г) прекарій.
20. Типові зразки грамот, за якими складали реальні документи різноманітного змісту:
а) грамоти; в) капітуляції;
б) формули; г) поліптики.
21. Умовна земельна пожиттєва власність, що передавалась у спадок:
а) повний аллод; в) феоде;
б) бенефіцій; г) неповний аллод.
22. В якому році було створено Папську державу:
а) 756; б) 843; в) 800; г) 779.
23. Визначте тип угоди:
«Завгодно нам було додати, щоб ніхто з государевих посадових осіб ні тепер, ні в майбутньому не смів входити для розгляду судових справ або для яких-небудь зборів на землі, право на володіння якими будь-коли пожалувано [монастирю], або нашими щедротами, або пожертвами означених Дадона, його братів, його батьків, або кого-небудь іншого. Але по праву повного іmunітету хай зазначений монастир і братія його володіють пожалуваними їм судовими штрафами і хай все, що там казна з їх людей – вільних або рабів, або інших, що проживають на їх землях, – або як-небудь інакше могла б отримати, йде по милості нашій на лампади вказаного святого місця і на платню рабам божим як при нашому житті, так і в наступні часи...»
а) прекарна грамота; в) договір патронату;
б) іmunна грамота; г) договір комендації.
24. Прочитайте документ та визначте вид прекарної угоди:
«Постійному панові моєму такому-то такий-то. Перебуваючи в постійних злиднях, поневіряючись, не в

§ 9. Вільний, що взяв чужу рабиню, підлягає такому ж покаранню.

§ 10. Якщо хто вкраде чужу наречену і візьме з нею шлюб, присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Титул XIV

ПРО НАПАДИ ЧИ ПОГРАБУВАННЯ

§ 1. Якщо хто пограбує вільну людину, напавши на неї несподівано, і буде викритий, присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 2. Якщо римлянин пограбує салічного варвара, слід застосовувати вищезгаданий закон.

§ 3. Якщо ж франк пограбує римлянина, присуджується до сплати 35 солідів.

§ 4. Якщо той, хто бажає переселитись, отримає грамоту від короля, і якщо він розгорне її привселюдно на зборах, і хто-небудь наважиться чинити опір наказу короля, повинен сплатити 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 6. Якщо хто нападе на чужу віллу, всі, викриті в цьому нападі, присуджуються до сплати 63 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто нападе на чужу віллу¹, виламає там двері, переб'є собак та поранить людей, або що-небудь вивезе звідти на возі, присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Додаток 3-й. Якщо хто по-зłodійськи пограбує людину, що спить, і буде викритий, присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

¹ Термін «вілла» (Villa) в різних частинах тексту Салічної правди трактується по-різному. В даному параграфі (так само, як і в титулі XLII, § 5) йдеться про віллу-двір (можливо хутір). Але в інших частинах тексту під терміном «вілла» йдеться про селище (титул III, § 5). Детально по цьому питанню див. статтю Н. П. Грацианського О толковании термина villa в Салической правде // Средние века. – Т. II. – 1946.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Раннє середньовіччя:

- Середні віки охоплюють період від:
  - IV – XVII ст.;
  - V – XVIII ст.;
  - V – XV ст.;
  - VIII – XV ст.
- Який рік вважається датою падіння Західної Римської імперії:
  - 378 р.;
  - 471 р.;
  - 476 р.;
  - 451 р.
- Велике переселення народів охоплює період:
  - I – X ст.;
  - IV – VI, VII ст.;
  - II – VIII ст.;
  - IV – XIII ст.
- З якого історичного джерела наведена нижче цитата:
«Вони харчуються не стільки хлібом, скільки – і головним чином – молоком і за рахунок худоби; вони багато полюють... . І ніхто з них на має у власності земельного наділу точних розмірів чи з визначеними кордонами... . В мирний час у племені нема спільного уряду, старійшини окремих областей і округ чинять там суд і влагоджують суперечки».
  - Тацит «Аннали»;
  - Салічна правда;
  - Цезар «Записки про Галльську війну»;
  - Капітулярій про помістя.
- Найдовше з перерахованих варварських держав (до VIII ст.) проіснувала держава:
  - вандалів в Африці;
  - вандалів в Італії;
  - вестготів в Іспанії;
  - бургундів в Галлії.
- Першою королівською династією франків вважається династія:

Титул XX

ПРО ТОГО, ХТО СХОПИТЬ ВІЛЬНУ ЖІНКУ ЗА РУКУ, КИСТЬ, АБО ПАЛЕЦЬ

- § 1. Якщо яка-небудь вільна людина схопить вільну жінку за руку, кисть або за палець і буде викрита – присуджується до сплати 15 солідів.
- § 3. А якщо вона схопить рукою вище ліктя – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Титул XXI

ПРО КРАДІЖКУ ЧОВНІВ

- § 1. Якщо хто візьме без згоди власника чужий човен і пропливе на ньому – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.
- § 2. Якщо ж він вкраде цей човен і його наздоженуть – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.
- § 3. Якщо ж хто вкраде човен з-під замка – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.
- § 4. Якщо ж хто вкраде з-під замка човен, що зберігається для ремонту – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Титул XXII

ПРО КРАДІЖКИ НА МЛИНІ

- § 1. Якщо яка-небудь вільна людина вкраде на млині чужий хліб і буде викрита – сплачує мельникові 600 денаріїв, що становить 15 солідів. Власникові хліба [злодій] платить ще 15 солідів.
- Додаток 1-й. Якщо він украде там залізні частини – присуджується до сплати 45 солідів.

Титул XXIII
ПРО САМОВІЛЬНЕ КОРИСТУВАННЯ
ЧУЖИМ КОНЕМ

§ 1. Якщо хто сяде на чужого коня без дозволу господаря – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул XXIV
ПРО ВБИВСТВО ХЛОПЧИКІВ

§ 1. Якщо хто позбавить життя хлопчика віком до 10 років включно і буде викритий – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто позбавить життя вільну жінку і буде викритий – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 3. Якщо хто завдасть побоїв вільній вагітній жінці і якщо вона помре – присуджується до сплати 28000 денаріїв, що становить 700 солідів.

§ 4. Якщо ж позбавить життя дитину в утробі матері раніше, ніж вона отримає ім'я, – присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

§ 5. Якщо хлопчик віком до 12 років вчинить якусь провину, з нього не стягується ніякий «fretus»¹.

§ 7. Якщо ж хто позбавить життя [вільну жінку], яка вже не може мати дітей, – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Титул XXV
ПРО ПЕРЕЛЮБСТВО РАБИНЬ

§ 1. Якщо хто звалтує вільну дівчину – присуджується до сплати 63 соліди.

§ 2. Якщо хто-небудь матиме зносини з вільною дівчиною з її доброї волі, за обопільної згоди,

12. Після перших двох Хрестових походів французи обрали для *нього* червоний колір, німці – чорний, англійці – білий, італійці – жовтий, бельгійці – зелений. Для чого?

13. Якщо на гербі рицаря давнього європейського роду була корона, то кількість зубців у ній позначала кількість *цього*. Якщо на гербі рицаря була кріпосна стіна, то кількість *цього* позначалась кількістю зубців на стіні. Якщо було зображено плюмаж, то кількість *цього* позначалась кількістю пір'їн в ньому. Кількість *чого* так позначалась?

14. Молот, Великий, Лисий... Яке ім'я їх об'єднує?

15. Цього святого чимало католиків вважають покровителем Інтернету за те, що понад 1400 років тому він склав 20-томну енциклопедію, яка стала першою середньовічною базою даних. Про кого йде мова?

¹ Fretus – частина штрафу, яка стягується на користь короля.

4. В культурі якого народу косоокість була ознакою вроди?
5. Четвертий Хрестовий похід, як і всі інші, мав на меті взяття Єрусалима. Однак замість Єрусалима було взято й розграбовано інше місто, причому навіть зовсім і не мусульманське. Яку назву зараз має це місто?
6. За однією з версій, своє прізвисько він отримав не за відвагу та хоробрість, а за невиправдану жорстокість, коли наказав вивести на берег та безжально перерізати 2700 заручників-сарацинів. Назвіть його.
7. Переважна більшість учасників цієї події вирізнялась надто юним віком. Ті, кому вдалось вижити, потрапили в Єгипет і були продані в рабство. Однак ця подія попри очевидний провал все ж посіла своє місце в історії аналогічних між номером 4 та номером 5. Назвіть цю подію трьома словами.
8. Їх резиденція знаходилась в Єрусалимі на місці, де за легендою, був розташований храм царя Соломона. Як ми називаємо цих храмовників?
9. Обов'язковим для всіх середньовічних студентів артистичного факультету було вивчення семи вільних мистецтв: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії та музики. А який радісно-жартівливий вислів для позначення щастя з приводу успішної здачі екзаменів дійшов до нашого часу від студентів, що склали іспити з усіх семи дисциплін.
10. У середні віки так називали готові зразки грамот, у які потрібно було лише вписати дату й імена учасників угоди. А в наш час ми одержуємо результат, підставляючи в них конкретні дати. Про що йдеться?
11. Партія в шахи, зіграна в 1119 р. між королем Франції Людовіком IV та королем Англії Генріхом I, відкрила нову епоху в історії шахів. Яку?

присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 3. Якщо який-небудь вільний матиме зносини з чужою рабинею і буде викритий – присуджується до сплати пану рабині 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 5. Якщо ж вільний явно візьме шлюб з чужою рабинею, він і сам разом з нею повинен стати рабом.

§ 6. Так само і вільна, якщо візьме шлюб з чужим рабом, повинна стати рабинею.

Титул XXVI ПРО ВІЛЬНОВІДПУЩЕНИКІВ

§ 1. Якщо яка-небудь вільна людина в присутності короля через денарій відпустить на волю чужого літа без згоди його пана і буде викрита, присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів. Речі ж літа мають бути повернені його законному панові.

§ 2. Якщо хто в присутності короля через денарій відпустить на волю чужого раба і буде викритий, присуджується до сплати панові вартості раба і, крім того, 35 солідів.

Титул XXVII ПРО РІЗНІ КРАДІЖКИ

§ 1. Якщо хто вкраде дзвіночок з вожака чужого стада свиней і буде викритий, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 3. Якщо хто вкраде з коня пута і буде викритий – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 4. Якщо ж ці коні пропадуть, винний має відшкодувати їхню вартість.

§ 6. Якщо хто забереться в чужий сад з метою крадіжки, присуджується до сплати 600 денаріїв, що

становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

Додаток 5-й Якщо ж хто вирве яблуню чи грушу – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Додаток 6-й. Якщо дерева росли в саду – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 7. Якщо хто з метою покражі зайде в поле, засаджене ріпою, бобами, горохом або сочевицею – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 8. Якщо хто вкраде з чужого поля льон і вивезе його на коні або возом – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 10. Якщо хто викосить чужі луки – втрачає свою працю.

§ 11. І якщо, крім того, відвезе сіно до свого дому і складе його там, присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 12. Якщо ж він вкраде лише стільки, скільки зможе винести на власній спині, присуджується до сплати 3 соліди.

§ 13. Якщо хто залізе в чужий виноградник красти виноград і буде захоплений – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 14. Якщо, крім того, віднесе виноград до свого дому і складе його там – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Додаток 8-й. Якщо хто зламає чужу огорожу – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 16. Якщо хто зрубає, зіпсує або підпалить у лісі чужий матеріал – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 18. Якщо хто вкраде з чужого лісу чужі дрова – присуджується до сплати 3 солідів.

50. Які контакти були у європейців з народами інших частин світу? Яке значення вони мали для обох сторін?

51. Порівняйте «Каролінзьке відродження» та італійське Відродження XIV – XV ст.: знайдіть спільне та особливе.

52. Що змінилось у світогляді людини XV ст. в порівнянні з людиною раннього Середньовіччя?

53. Як раннє Відродження відобразилось в мистецтві?

54. Назвіть найголовніші відкриття і винаходи Середньовіччя. Якими з них ми користуємось і в наш час?

ДОДАТКОВІ ЗАПИТАННЯ

1. В 778 р. тоді ще молодий король Карл здійснив похід до Іспанії з метою її завоювання. Але по дорозі додому в Піренеях на франків напали баски. Серед загиблих був граф Хруотлан. Відправною точкою якого літературного твору стала ця історія?
2. В 1187 р. війська Саладіна захопили Єрусалим. Англійський король Річард Левове Серце одразу ж почав збір коштів для хрестового походу. Він використав для спорядження війська всю казну, потрійний річний прибуток, продавав єпископські та шерифські міста, навіть саджав в тюрму та випускав на волю тільки за гроші. Йому також належить відома фраза: «Якби знайшовся покупець, я ладен був би продати навіть ...». Навіть *що*?
3. У 1258 р. він був «скажений», у 1295 р. – «зразковий», у 1376 р. він був «добрий», 1386 р. – «чудовий», 1388 р. – «нешадний», а в 1404 р. він став «тупоголовим». А в якій країні відбували ці метаморфози?

34. З якою метою і за чиєї ініціативи були створені представницькі установи Англії і Франції? Як шлях їх формування вплинув на повноваження парламентів?
35. Що спільного і особливого у французьких Генеральних штатів, англійського парламенту та іспанських кортесів?
36. Чому період після правління Філіпа IV Красивого в історії Франції отримав назву «епоха проклятих королів»?
37. Як норманське завоювання вплинуло на історичний розвиток Англії?
38. Чому королівська влада в Англії в XI – XII ст. була більш сильною, ніж у Франції?
39. Чи можна назвати Велику Хартію вольностей першою європейською конституцією?
40. В чому полягала слабкість влади німецьких імператорів?
41. Чиї інтереси були відображені в «Золотій буллі» 1356 р.?
42. На прикладах різних країн покажіть, в чому полягала боротьба між світською і духовною владою?
43. Охарактеризуйте основні події Столітньої війни.
44. Назвіть спільне і особливе в повстаннях Жакерія і Уотта Тайлера.
45. Які стадії розвитку пройшла середньовічна держава?
46. Користуючись картою XV ст. і сучасною, назвіть, які європейські держави виникли за доби Середньовіччя?
47. Чому XIV ст. називають «століттям лих»?
48. Чим відрізняється архітектура та живопис XV ст. від ранньосередньовічного?
49. В чому полягає історичний внесок Середньовіччя в систему освіти?

§ 20. Якщо хто вкраде з річки сітку для ловлі вугрів – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 22. Якщо хто обкраде незамкнену світлицю – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 23. Якщо хто обкраде замкнену світлицю – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 24. Якщо хто заоре чуже поле без дозволу господаря – присуджується до сплати 15 солідів.

§ 25. Якщо ж хто засіє його – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

Додаток 10-й. Якщо хто вкраде у жінки браслет – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

Титул XXVIII ПРО ПІДБУРЮВАННЯ

§ 1. Якщо хто підкупить іншого для здійснення крадіжки і буде викритий – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Титул XXIX ПРО ЗАПОДІЯННЯ КАЛІЦТВА

§ 1. Якщо хто скалічить руку чи ногу іншому, позбавить його ока чи носа, – присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

§ 3. Якщо хто відірве великий палець на руці або на нозі – присуджується до сплати 2000 денаріїв, що становить 50 солідів.

§ 5. Якщо хто відірве другий палець, саме той, яким натягують лук, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Додаток 10-й. Якщо хто скалічить іншому язик так, що той не здатен буде говорити, – присуджується до сплати 100 солідів.

Додаток 11-й. Якщо хто виб'є зуб, присуджується до сплати 15 солідів.

§ 9. Якщо хто каструє вільну людину, присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

Титул XXX ПРО ОБРАЗУ СЛОВАМИ

§ 1. Якщо хто назве іншого виродком – присуджується до сплати 3 солідів.

§ 3. Якщо хто – чоловік або жінка – назве вільну жінку блудницею і не доведе цього – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 4. Якщо хто назве іншого вовком – присуджується до сплати 3 соліди.

§ 5. Якщо хто назве іншого зайцем – присуджується до сплати 3 солідів.

§ 6. Якщо хто звинуватить іншого в тому, що він покинув [у битві] свій щит, і не зможе довести, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 7. Якщо хто назве іншого донощиком чи брехуном і не зможе довести – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XXXIII ПРО КРАДІЖКУ ДИЧИНИ

§ 1. Якщо хто вкраде яку-небудь дичину і заховає [її] – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 43 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків. Цього закону слід дотримуватись щодо полювання і рибальства.

§ 2. Якщо хто вкраде або вб'є міченого домашнього оленя, прирученого для полювання, і свідки доведуть, що

16. В чому полягали повинності селян по відношенню до сеньйора?

17. Що таке натуральне господарство?

18. Які причини призвели до виникнення середньовічних міст?

19. Поясніть сенс вислову «Міське повітря робить вільним».

20. Виділіть основні етапи розвитку цехів. Оцініть значення цехового статуту та роль цехів на кожному з етапів.

21. Які фактори і як впливали на розвиток середньовічної торгівлі? Чому професія купця в Середні віки була складною і небезпечною?

22. Доведіть, що земля була основою багатства середньовічного суспільства.

23. Дайте пояснення термінам «інтердикт», «анафема», що вони означали для середньовічної людини?

24. Охарактеризуйте причини і наслідки Ключійського руху.

25. Що таке «Велика Схизма», в чому полягали її причини?

26. Назвіть причини появи середньовічних ересей.

27. Як і з якою метою було започатковано інквізицію?

28. Визначте причини Хрестових походів для кожної соціальної групи їх учасників.

29. Наслідки якого з перших трьох Хрестових походів і чому мали найбільше значення?

30. В чому полягала слабкість держав, створених хрестоносцями на Сході?

31. Поясніть несподівані наслідки Четвертого Хрестового походу.

32. З якою метою були створені духовно-рицарські ордени? Як склалась їх доля?

33. Чому в Середні віки дедалі погіршувалось ставлення до євреїв?

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. В чому суть дискусій з приводу періодизації історії Середньовіччя? На які періоди поділяють історію середніх віків і чому?
2. Чи можна ототожнювати поняття «середні віки» та «феодалізм»? Як ви розумієте поняття «феодалізм»?
3. Охарактеризуйте основні джерела з історії Раннього, Високого та Пізнього Середньовіччя.
4. Назвіть причини переселення народів в Європі в Ранньому середньовіччі.
5. В чому полягали причини нетривалого існування більшості варварських королівств?
6. Як змінилась влада Хлодвіга за час його правління?
7. Що таке церковна ієрархія? Якою вона була для Західної і Східної церкви?
8. Наскільки система освіти Раннього Середньовіччя відповідала вимогам того часу?
9. В чому полягав союз папства з франкськими государями і яке значення він мав для кожної зі сторін?
10. На чому базувався авторитет Карла Великого і чому він прийняв титул імператора?
11. В чому полягали причини розпаду імперії Карла Великого?
12. Назвіть причини феодалної роздробленості в Західній Європі. Порівняйте владу короля та владу феодалів у Франції часів феодалної роздробленості.
13. Назви яких країн та областей Європи нагадують сьогодні про народи, що оселились тут в епоху раннього Середньовіччя?
14. Назвіть шляхи формування крупної земельної власності в Західній Європі.
15. В чому полягали причини втрати селянами земельної власності та які були шляхи їх закріпачення?

господар тримав його для полювання, або що з ним він убив двох чи трьох звірів, – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 3. А якщо хто вкраде або вб'є домашнього оленя, не прирученого для полювання, – присуджується до сплати 1400 денаріїв, що становить 35 солідів.

Додаток 2-й. Якщо хто вб'є загнаного дикого кабана, піднятого [чужими] собаками, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XXXIV

ПРО КРАДІЖКУ ОГОРОЖІ

§ 1. Якщо хто відріже дві чи три лозини, якими зв'язується й тримається зверху огорожа, або зламає чи вирве три кілки, – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 2. Якщо хто проведе по чужому полю, що вже зійшло, борону, або проїде возом не по дорозі, – присуджується до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 3. Якщо хто проїде по чужій ниві, яка вже почала викидати колос, не дорогою і не стежкою – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XXXV

ПРО ВБИВСТВО АБО ПРО ПОГРАБУВАННЯ РАБІВ

§ 1. Якщо який-небудь раб позбавить життя раба, пани нехай розділять між собою вбивцю.

§ 2. Якщо який-небудь вільний пограбує чужого раба і буде викритий у тому, що взяв у нього більше ніж на 40 денаріїв, – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 3. Якщо ж узятє при грабунку коштувало менш ніж 40 денаріїв – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Додаток 1-й. Якщо хто поб'є чужого раба і на 40 днів позбавить його працездатності – присуджується до сплати 1,3 соліди.

§ 5. Якщо чужий раб або літ позбавить життя вільну людину, сам убивця віддається родичам убитої людини як половина віри, а пан раба сплачує другу половину віри.

§ 6. Якщо хто викраде або позбавить життя дворового слугу, чи коваля, чи золотаря, чи свинопаса, чи виноградаря, чи конюха і буде викритий – присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул XXXVIII ПРО КОНОКРАДСТВО

§ 1. Якщо хто вкраде запряжного коня і буде викритий, присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 2. Якщо хто вкраде жеребця і буде викритий – присуджується до сплати 1800 денаріїв, що становить 45 солідів.

§ 3. Якщо хто вкраде жеребця з його табуном із дванадцяти кобил – присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди, не враховуючи вартості вкраденого і відшкодування збитків.

§ 6. Якщо хто вкраде однорічне лоша і буде викритий – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул XXXIX ПРО ВИКРАДАЧІВ РАБІВ

§ 1. Якщо хто здумає зманювати чужих рабів і буде викритий – присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 2. Якщо хто викраде вільну людину і [проти нього] не виявиться вагомого доказу, він повинен представити співприсяжників як при вбивстві; якщо він не буде

Розвиток культури в XI – XV ст. Світогляд середніх віків. Теологія і філософія. Розвиток схоластики. Дискусія між номіналістами і реалістами. П'єр Абеляр і Бернар Клервоський. Фома Аквінський та його теологічна система. Аверроїсти, Сігер Брабантський. Філософія Миколи Кузанського. Зародження досвідного знання. Уявлення середньовічних людей про світ, простір, час, суспільство та становий устрій. Ставлення до багатства, бідності та праці. Ментальність, світ емоцій, форми поведінки середньовічної людини.

Освіта і виховання. Система світської освіти. Виникнення і розвиток середньовічних університетів. Структура і організація навчального процесу в університетах.

Рицарська культура. Поезія провансальських трубадурів. Міннезінгери. Міська культура та її характер. Поезія вагантів. Франсуа Війон. Нові віяння. Данте Аліг'єрі. Народна творчість. Театр. Архітектура. Романський і готичний стилі. Скульптура і живопис. Житло. Культура побуту. Одяг і мода.

Раннє Відродження і гуманізм в Італії XIV – XV ст.

Проблема гуманізму і Відродження у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Історичні передумови виникнення культури Відродження. Розвиток наукових знань. Поняття «Відродження» в історичній літературі.

Ранній гуманізм. Програма нової культури. Франческо Петрарка і Джованні Бокаччо. Громадянський гуманізм (Леонардо Бруні, Маттео Пальмієрі, Аламанно Рінуччіні). Лоренцо Валла та його етична концепція. Вчення про людину Леона Баттісти Альберті. Флорентійський неоплатонізм (Марсіліо Фічіно, Джованні Піко делла Мірандола). Характер гуманістичної ідеології.

Мистецтво Раннього Відродження та його представники у XIV – XV ст. Джотто, Мазаччо, Донателло, Брунеллескі, Альберті. Роль гуманізму в зміні середньовічного світогляду. Вплив італійського Відродження на розвиток культури в інших країнах Європи.

тропічних лісів Амазонки і Оріноко (араваки, тупі-гуарані і кариби). Основні заняття і громадські порядки населення Південної Америки.

Стародавні народи Мексики і Центральної Америки. Держава та культура Майя. Релігія та наукові знання Майя. Писемність Майя та її розшифрування. Астеки їх господарство та суспільний лад. Релігія і культура ацтеків. Держава астеків у XV – на початку XVI ст.

Стародавні народи Південної Америки. Держава інків. Кечуа та інші народи держави інків. Господарство, суспільний лад, релігія і культура інків. Школи, наукові знання, література та мистецтво інків. Господарство, суспільний лад і культура чибча-муїсків.

Католицька церква у пізнє Середньовіччя

Початок кризи папської церкви. Єретичні рухи пізнього Середньовіччя. Пантеїстичні та містичні вчення. Занепад папства у XIV – XV ст. «Авійньонський полон» пап. Велика Схизма і багатопапство. Соборний рух у XV ст. Обмеження політичних претензій папства у XV ст. Зародження ідеї церковної реформації. Гуманістична критика папської церкви. Піднесення зовнішнього культу католицької церкви. Зростання руху за благочестя і побожність. Зміни у світогляді. Посилення есхатологічних настроїв.

Середньовічна культура

Історичні умови і витоки формування середньовічної культури. Занепад культури в Західній Європі після варварських вторгнень. Роль християнства і церкви у розвитку середньовічної культури. Ставлення церкви до античної спадщини. «Каролінзьке відродження». Виникнення церковних і монастирських шкіл. Народна культура раннього Середньовіччя. Героїчні пісні, епічні поеми, оповіді, саги, легенди. Латина і народні мови.

спроможний знайти співприсяжників, присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 3. Якщо хто викраде римлянина – присуджується до сплати 63 солідів.

Титул XL

ЯКЩО РАБА БУДЕ ЗВИНУВАЧЕНО У КРАДІЖЦІ

§ 1. Якщо буде здійснено проступок, за який вільний має сплатити штраф у розмірі 600 денаріїв, або 15 солідів, раб нехай буде покладений на лаву і отримає 120 ударів батоном.

§ 2. Якщо ж раб до катування зізнається в проступку, пан раба, якщо забажає, хай віддасть 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 3. Якщо ж провина виявиться більшою, саме такою, за яку вільний має сплачувати 35 солідів, раб нехай отримає 120 ударів батоном.

§ 5. Якщо ж раб буде винний у тяжкому злочині, саме такому, за який вільна людина може бути присуджена до сплати 45 солідів, і якщо раб під тортурами зізнається, він присуджується до смертної кари.

Титул XLI

ПРО ЛЮДИНОВБИВСТВО ЮРБИЦЕМ

§ 1. Якщо хто позбавить життя вільного франка або варвара, який живе за Салічним законом, і буде викритий – присуджується до сплати 8000 денаріїв, що становить 200 солідів.

§ 3. Якщо хто позбавить життя людину, яка перебуває на королівській службі, або ж вільну жінку – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 5. Якщо хто позбавить життя римлянина – королівського співтрапезника і буде викритий, – присуджується до сплати 12000 денаріїв, що становить 300 солідів.

§ 6. Якщо хто позбавить життя римлянина – землевласника і не королівського співтрапезника, – присуджується до сплати 4000 денаріїв, що становить 100 солідів.

§ 7. Якщо хто позбавить життя римлянина – тяглову людину, – присуджується до сплати 63 соліди.

Титул XLIV ПРО РЕЙПУС¹

§ 1. Згідно звичаю, якщо людина, помираючи залишить удову і хто-небудь забажає з нею одружитись, то перш ніж взяти з нею шлюб, тунгін, або центенарій² має призначити судове засідання і на цьому засіданні повинен мати при собі щит, і троє людей повинні подати три позови. І тоді той, хто бажає взяти вдову, повинен мати три рівноважні соліди та один денарій. І повинні бути троє, які зважать його соліди; і якщо після цього будуть згодні, він може взяти [вдову заміж].

§ 2. Якщо ж цього не зробить і візьме її так, повинен сплатити тому, хто має право на рейпус, 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

§ 3. Якщо ж він виконає згідно закону все нами вищевказане, ті, кому належить рейпус, отримують 3 соліди і 1 денарій.

Додаток 1-й. Ось як слід розрізняти, кому належить рейпус.

§ 4. Якщо виявиться племінник, син сестри, як найстарший, він повинен отримати рейпус.

§ 5. Якщо не виявиться племінника, рейпус отримає старший син його.

§ 6. Якщо не виявиться сина племінниці, рейпус повинен отримати син двоюрідної сестри, котрий походить з материнського роду.

¹ Рейпус – плата, яку давав жених родичам (імовірно її померлого чоловіка), коли сватався до вдови.

² Тунгін, центенарій – посадові особи, які здійснювали судові функції.

Зростання великого світського і церковного землеволодіння. Зміни у становищі селянства. Селянський рух та його вплив на соціальний і політичний лад Данії, Швеції та Норвегії.

Розвиток феодалізму у Норвегії, Данії і Швеції у XIV ст. Завоювання Фінляндії. Вальдемар IV Датський. Перемога над знаттю, боротьба проти Ганзи. Кальмарська унія. Підкорення Данією Швеції та Норвегії. Боротьба Швеції за незалежність. Повстання Енгельбректа. Відновлення унії. Скандинавські країни у другій половині XV ст.

Міжнародні відносини в Європі в XI – XV ст.

Характер міжнародних відносин в XI – XV ст. Західна Європа і країни Сходу в XI – XIII ст. Зміни у співвідношенні сил на міжнародній арені в XIV – XV ст. Столітня війна та її міжнародні наслідки. Поширення вогнепальної зброї.

Міжнародне значення боротьби Литви а також Польщі та інших слов'янських народів з німецькою експансією у XV ст. Гуситські війни та їх міжнародне значення.

Турецькі завоювання на Балканах в XIV – XV ст., їх вплив на етнополітичну та економічну ситуацію в Європі.

Народи Америки до початку європейської колонізації

Первісне населення Америки. Населення Північної Америки до кінця XV ст. Племена арктичної зони (ескімоси і алеути). Племена північно-західного узбережжя (тлінкіти та інші). Індіанці східної частини Північної Америки (ірокези та інші). Лісові мисливські племена Канади (кучини та інші). Індіанці прерій: дакота, команчі, арапахі, чайєни. Каліфорнійські індіанці. Індіанці південного заходу Північної Америки (пуебло та інші). Заняття і громадські порядки населення Північної Америки.

Населення Південної Америки до початку XVI ст. Вогнеземельні. Індіанці пампи. Індіанці Східної і Південної Бразилії (ботокуди, канелья, шаванти та інші). Індіанці

Розклад цехового устрою і зародження капіталістичних відносин у містах Північної Італії та Тоскани. Ранні форми мануфактури. Проблема ранніх капіталістичних відносин в Італії в історичній літературі. Відмінності у політичному устрої різних міст-держав Північної та Середньої Італії. (Венеція, Генуя, Флоренція). Повстання чомпі у Флоренції.

Економічний і політичний розвиток Папської області у XIII – XV ст. Повстання Коли ді Рієнцо у Римі і його поразка. Особливості економічного і політичного розвитку Південної Італії у XIII – XV ст. Становище селянства. Міста.

Посилення централізації Сицилійського королівства за часів Фрідріха II Гогенштауфена. Боротьба Фрідріха II з папою за володіння у Північній та Середній Італії. Анжуйська та Арагонська династії у Південній Італії. Економічний розвиток Італії у XV ст. Встановлення тиранії у містах Північної та Середньої Італії. Тиранія Медичі у Флоренції.

Іспанія в епоху пізнього Середньовіччя

Соціальний і політичний розвиток Кастилії, Арагону і Португалії. Об'єднання Кастилії з Арагоном і утворення єдиного Іспанського королівства. Соціально-політичний розвиток Іспанії у XV ст. Селянські війни у Каталонії та їх результати. Іспанські міста. Католицька церква та інквізиція в Іспанії. Завоювання Гранади іспанцями і завершення Реконкісти.

Скандинавські країни в XI – XV ст.

Своєрідність розвитку аграрних відносин у скандинавських країнах. Уповільненість розкладу общинно-родових відносин і соціального розшарування. Християнізація скандинавських народів. Утворення Датського, Шведського і Норвезького королівств.

§ 7. Якщо не виявиться сина двоюрідної сестри, рейпус має отримати дядько, брат матері.

§ 8. Якщо не виявиться дядька, рейпус повинен отримати брат того, хто раніше мав її [вдову] за дружину, втім, за умови, якщо йому не доведеться володіти спадщиною.

§ 9. Якщо не виявиться навіть брата, рейпус повинен отримати той, хто виявиться найближчим, окрім вказаних, перерахованих поодиноці, згідно ступеня спорідненості аж до шостого коліна, втім, за умови, якщо він не отримає спадщини померлого чоловіка вказаної жінки.

§ 10. І якщо вже не виявиться родичів до шостого коліна [включно], тоді надходить в казну і сам рейпус, і той штраф, який буде присуджений у випадку позову, що виник з цього приводу.

Титул XLV ПРО ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

§ 1. Якщо хто-небудь забажає переселитись у віллу до іншого, і якщо один або декілька мешканців вілли забажають прийняти його, але знайдеться хоч один, хто заперечуватиме, він не матиме права там оселитись.

§ 2. Якщо ж, попри заборону однієї чи двох осіб, він наважиться оселитись у цій віллі, тоді йому слід пред'явити протест; і якщо він не забажає піти звідти, той, хто висуває протест, в присутності свідків повинен звернутись до нього з такого роду вимогами: «Ось я тобі кажу, що цієї найближчої ночі ти, згідно Салічного закону, можеш тут залишатись, але заявляю тобі також, що впродовж 10 днів ти повинен піти з цієї вілли». Після закінчення 10 днів він знов хай прийде до переселенця і оголосить йому повторно, щоб він пішов впродовж 10 наступних днів. Якщо ж він і тоді не схоче піти, втретє додається до його терміну 10 днів, щоб таким чином виповнилось 30 днів. Якщо і тоді не забажає піти, хай викличе його на суд при свідках, які були там при оголошенні кожного терміну. Якщо той, кому пред'явлений

протест, не схоче піти звідти, і при цьому його не затримуватиме якась законна перешкода, і якщо йому за законом оголошено все вищесказане, тоді заявник ручиться своїм майном і просить графа прибути на місце, щоб вигнати його звідти. І за те, що він не бажав слухатись закону, він втрачає там результати [своєї] праці і, крім того, присуджується до сплати 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

§ 3. Якщо ж переселенцеві впродовж 12 місяців не буде пред'явлено жодного протесту, він має залишатись недоторканим, як і інші сусіди.

Титул XLVI ПРО ПЕРЕДАЧУ МАЙНА

§ 1. [При цьому] слід дотримуватись наступного: тунгін або центенарій нехай призначить судове зібрання, і на цьому зібранні повинен мати при собі щит, і три людини повинні пред'явити три позови. Потім нехай відшукають людину, яка не доводиться [заповідачу] родичем і якій він [заповідач] нехай кине у полу стебло. І тому, на чию користь він кине стебло, нехай він заявить про своє майно, а саме – скільки він хоче передати, чи все, і кому. І той, в чию полу він кине стебло, повинен залишатись у нього в дому. І повинен запросити трьох чи більше гостей і берегти ту частину майна, яка йому довірена. І після того той, кому це довірено, повинен діяти разом із зібраними свідками. Потім в присутності короля чи судовому зібранні нехай візьме стебло і кине в полу тих, кого було признано спадкоємцями 12 місяців назад, і нехай віддасть майно тим, кому воно заповідане, в кількості не більше і не менше того, що йому було довірено. Коли ж хтось забажає щось заперечити проти цього, три свідки повинні дати клятву, що вони були присутні в тому засіданні, призначеному тунгіном або центенарієм, і бачили як [заповідач] кинув у полу тому, кого він обрав, стебло; вони повинні назвати окремо й ім'я того, хто кинув своє майно в полу іншого, й

«Робітниче законодавство». Сеньйоріальна реакція. Проповідь Уікліфа. Лоларди, Джон Болл. Повстання Уота Тайлера. Програми і вимоги повсталих селян. Наслідки і значення повстання. Проблема кризи феодалізму в Англії XIV – XV ст. у вітчизняній та зарубіжній літературі.

Аграрні відносини та їх розвиток в Англії в кінці XIV – XV ст. Звільнення селян від особистої залежності. Оренда. Основні категорії англійського селянства. Розвиток промисловості і торгівлі у XV ст.

Ланкастерська династія. Повстання Джека Кеда. Війна Алої та Білої троянд. Династія Йорків та її політика. Меркантилізм. Посилення королівської влади. Прихід до влади Тюдорів. Початок правління династії Тюдорів.

Німеччина у XIV – XV ст.

Соціально-економічний розвиток Німеччини у XIV – XV ст. Розвиток сільського господарства і становище селян. Особливості аграрних відносин в німецьких землях. Розвиток гірничого виробництва. Утворення великих торгових компаній. Зародження антимонопольного руху. Нові явища у промисловості і торгівлі.

Міста і союзи міст у XIV – XV ст. Імператори і територіальні князівства. «Золота булла» Карла IV Люксембурга і закріплення роздробленості Німеччини. Опозиційний рух у містах. Селянські рухи у XV ст. Політична криза імперії в XV ст. і спроба імперських реформ. Політичні памфлети. «Реформація імператора Сигізмунда» та «Реформація імператора Фрідріха III». Становище папської церкви у Німеччині.

Італія у XIV – XV ст.

Особливості аграрного розвитку Північної і Середньої Італії у XIII – XIV ст. Розвиток товарно-грошових відносин і зміни у становищі селянства. Повстання Дольчіно. Рух тукінів.

Франція у XIV – XV ст.

Зміни в аграрних відносинах. Скорочення доменіального господарства. Сеньйорія. Зміни у соціальному і політичному розвитку міст. Успіхи у процесі централізації країни. Посилення королівської влади. Політика Філіпа IV. Приєднання Шампані. Боротьба за Фландрію. Королівська влада і папство. Виникнення Генеральних штатів, їх функції та повноваження. Структура станового представництва. Характер станової монархії у Франції.

Столітня війна. Причини і початок Столітньої війни. Поразки французів поблизу Кресі та Пуатьє. Генеральні штати 1356 р. і проекти державних реформ. Опозиція третього стану. Березневий ордонанс 1357 р. Повстання у Парижі 1358 р. Жакерія.

Реформи Карла V і зміцнення французької держави. Відновлення війни з Англією. Військові успіхи Франції. Міжусобні війни у Франції в кінці XIV – на початку XV ст. Бургундці та арманьяки. Народні повстання у містах і селах. Повстання кабош'єнів. Відновлення Столітньої війни. Поразка французів під Азенкуром. Окупація англійцями Північної Франції. Жанна д'Арк і народний рух проти англійської окупації. Поразка Англії. Кінець Столітньої війни.

Економічний і політичний розвиток Франції в XV ст. Посилення державної централізації. Податкова і військова реформи Карла VII. Людовік XI та його боротьба з великими землевласниками. Введення постійного війська і постійних податків. Занепад Генеральних штатів. Завершення політичного об'єднання Франції в кінці XV ст.

Англія в XIV – XV ст.

Економічні і соціальні зміни в англійському селі. Еволюція манора. Розвиток товарно-грошових відносин і процес комутації селянських повинностей. Захоплення общинних земель. «Чорна смерть» та її наслідки.

ім'я того, кого оголосив спадкоємцем. І три інші свідки повинні під клятвою показати, що той, у чію полу кинули стебло, був у будинку [заповідача], що він запросив трьох чи більше гостей, які за столом їли вівсянку в присутності свідків, і що ці гості дякували йому за прийом. Це все повинні під присягою підтвердити й інші свідки, а також і те, що той, хто прийняв у полу майно, кинув у присутності короля або в законному публічному зібранні стебло в полу тих, кого було оголошено спадкоємцями згаданого майна публічно перед лицем народу [саме] у присутності короля або на публічному зібранні, перед народом чи тунгінгом; все це мають підтвердити 9 свідків.

Титул XLVII

ПРО РОЗШУК

§ 1. Якщо хто впізнає свого раба, або коня, або бика, або будь-яку річ у іншого, нехай передасть її в треті руки, а той, у кого впізнані [дані речі], повинен доводити [на них] своє право. ...

Титул XLVIII

ПРО НЕПРАВДИВІ СВИДЧЕННЯ

§ 1. Якщо хто дасть неправдиві свідчення, присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул L

ПРО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

§ 1. Якщо хто, вільний чи літ, дасть іншому зобов'язання, той, кому дано зобов'язання, після закінчення 40 діб чи встановленого між ними терміну, повинен з'явитись до його будинку у супроводі свідків і з тим, хто має оцінити майно. І якщо людина не забажає сплатити за зобов'язанням, вона, окрім позначеного у зобов'язанні боргу, присуджується до сплати 15 солідів.

§ 2. Але якщо він вперто буде відмовлятися від сплати за зобов'язанням, [кредитор] повинен викликати його на суд і так клопотати перед [тунгіном] про найшвидший примус: «Прошу тебе, тунгіне, оголоси найшвидший примус щодо супротивника мого, який дав мені зобов'язання і взяв у мене позичку». При цьому повинен вказати суму боргу за зобов'язанням. Тоді тунгін має сказати: «Я оголошую щодо нього якнайшвидший примус згідно Салічного закону». Потім той, кому дано зобов'язання, повинен урочисто вимагати, щоб боржник нікому не платив, не давав поруки у сплаті, допоки він не задовольнить належного за зобов'язанням. І поспішно, того ж дня, перш ніж зайде сонце, зі свідками повинен з'явитись у будинок боржника і попросити про сплату боргу. Якщо він не забажає виконати цього прохання, хай призначить йому строк для судового розгляду. В такому разі борг збільшується на 120 денаріїв, що становить 3 соліди. Це необхідно повторити до трьох разів, впродовж трьох тижнів, а коли й на третій раз не погодиться сплатити, тоді борг хай зросте на 360 денаріїв, що становить 9 солідів, так що після кожного виклику на судовий розгляд або визначеного строку борг збільшується на 3 соліди.

Титул LII ПРО ПОЗИКУ

§ 1. Якщо хто позичить іншому що-небудь зі своїх речей, і той не забажає йому повернути, він наступним чином повинен викликати його на суд. Зі свідками хай він прийде до будинку [позичальника] і заявить наступне: «Оскільки ти не забажав повернути мені мої речі, які я тобі дав, то цієї ночі ти же можеш тримати їх за Салічним законом». І нехай призначить йому термін для повернення. Якщо і тоді він не забажає повернути, повинен ще призначити йому відстрочку на 7 діб. І коли мине 7 діб, хай так само заявить, що він може тримати речі впродовж найближчої ночі за Салічним законом. Якщо і тоді не

Країни Піренейського півострова в середині XI – XIII ст.

Мусульманська Іспанія у другій половині XI – XIII ст. і християнські держави Піренейського півострова.

Реконкіста та її вплив на соціальний і політичний розвиток держав Піренейського півострова. Роль селянства, міст і дворянства в Реконкісті. Духовно-рицарські ордени. Успіхи Реконкісти у XIII ст.

Особливості економічного і політичного розвитку Арагону, Кастилії та Португалії. Особливості формування станової монархії в цих державах. Королівська влада і кортеси. Становище селянства у Кастилії, Арагоні та Каталонії.

Пізнє Середньовіччя (XIV – XV ст.)

Криза середньовічної цивілізації. Країни Європи доби пізнього Середньовіччя. Цивілізації Доколумбової Америки. Розвиток культури.

Криза середньовічної цивілізації

Політична карта Європи у XIV – XV ст. Проблема XIV ст. в історичній літературі. Зміни в конфесійних, політичних, економічних і соціальних відносинах. Поширення римського права. «Чорна смерть» 1348 р. та її соціально-демографічні наслідки для країн Європи. Селянські повстання. Соціально-політичні рухи в містах. Зміни в соціальній структурі. Загострення соціальних протиріч. Криза Імперії. Посилення турецької загрози для країн Центральної та Західної Європи. Початок формування націй і національних держав. Національні держави і церква. Еволюція станової монархії. Становлення централізованих монархій. Початок абсолютизму. Зміни у світогляді.

міст в Німеччині в XI – XIII ст. Економічні і соціальні передумови становлення системи територіальних князівств. Міста і центральна влада. Німецька колонізація земель полабських слов'ян і балтійських народів. Італійська політика німецьких імператорів. Боротьба Фрідріха I Барбаросси з папою і Ломбардською лігою. Продовження боротьби з папством за часів Фрідріха II. Крах італійської політики німецьких імператорів у середині XIII ст. Посилення самостійності територіальних князівств у другій половині XII – XIII ст. Утворення Швейцарського союзу.

Італія в XI – XIII ст.

Особливості соціально-економічного розвитку Італії в XI – XIII ст. Нерівномірність розвитку різних регіонів Італії. Піднесення міст та їх боротьба з сеньйорами в XI – XII ст. Міські комуни і їх поступове перетворення в міста-держави. Роль міст у політичному розвитку Італії. Місто і село. Розвиток товарно-грошових відносин на селі. Зміни у становищі селянства. Ранній розвиток грошової ренти в XI – XII ст. Сільські комуни і їх поступове підпорядкування містам.

Особливості аграрного і соціально-політичного розвитку Папської області в XI – XIII ст., її роль в політичному житті Італії. Арнольд Брешианський і Римська республіка. Особливості розвитку Північної Італії.

Завоювання Південної Італії та Сицилії норманами в XI ст. Утворення Сицилійського королівства у XII ст. Вплив норманського завоювання на розвиток феодальних відносин. Особливості розвитку міст Сицилійського королівства.

Політика Гогенштауфенів в Італії. Боротьба міст Північної і Середньої Італії з німецькими імператорами. Ломбардська ліга міст у боротьбі з Фрідріхом I Барбаросою. Роль папства у боротьбі проти німецьких імператорів. Гвельфи і гібелліни.

забажає повернути, то коли мине наступних 7 днів хай таким же чином прийде до нього зі свідками і хай просить повернути те, що йому належить. Якщо ж і тоді не забажає сплатити, хай призначить йому певний термін. Якщо він тричі призначить йому певний термін, то кожного разу до боргу додається по 120 денаріїв, що становить 3 соліди. Якщо ж він і тоді не забажає ані повернути, ані надати зобов'язання у сплаті, то до боргу і тих 9 солідів, які наростили в результаті трьох нагадувань, боржник присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул LIII

ПРО ВИКУП РУКИ ВІД КАЗАНКА

§ 1. Якщо хто буде викликаний на випробування казанком з киплячою водою, то сторони можуть дійти згоди, аби присуджений викупив свою руку і зобов'язався привести співприсяжників. Якщо проступок виявиться таким, за який, у разі доказу, винний за законом має сплатити 600 денаріїв, що становить 15 солідів, він може викупити свою руку за 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 5. Якщо ж хто звинуватить іншого у вбивстві та притягне його до випробування казанком, і якщо сторони погодяться запросити співприсяжників, він повинен викупити свою руку за 1200 денаріїв, що становить 30 солідів.

Титул LIV

ПРО ВБИВСТВО ГРАФА

§ 1. Якщо хто позбавить життя графа – присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 2. Якщо хто вб'є сацебарона або віце-графа – королівського раба, – присуджується до сплати 12000 денаріїв, що становить 300 солідів.

§ 3. Якщо хто вб'є сацебарона – вільного, – присуджується до сплати 24000 солідів, що становить 600 солідів.

Титул LV
ПРО ПОГРАБУВАННЯ ТРУПІВ

§ 1. Якщо хто-небудь по-злодійськи пограбує тіло вбитої людини, перш ніж воно буде поховане, присуджується до сплати 2500 денаріїв, що становить 63 соліди.

Титул LVII
ПРО РАХІНБУРГІВ¹

§ 1. Якщо які-небудь з рахінбургів, засідаючи в суді та розглядаючи позов між двома особами, відмовиться виголосити закон, належить, щоб позивач заявив їм: «Тут я закликаю вас винести постанову, згідно Салічного закону». Якщо вони [знову] відмовляться виголосити закон, семеро з цих рахінбургів до заходу сонця присуджуються до сплати 120 денаріїв, що становить 3 соліди.

§ 2. Якщо ж вони не захочуть виголосити закон і не дадуть зобов'язання сплатити в призначений строк по 3 соліди, вони присуджуються до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

§ 3. Якщо ж рахінбурги судитимуть не за законом, тоді той, проти кого вони винесуть ухвалу, хай подасть на них позов і якщо зможе довести, що вони судили не за законом, кожен з них присуджується до сплати 600 денаріїв, що становить 15 солідів.

Титул LVIII
ПРО ЖМЕНЮ ЗЕМЛІ

§ 1. Якщо хто позбавить життя людину і, віддавши все майно, не буде спроможний сплатити належне за законом, він повинен привести 12 співприсяжників, [які поклянуться в тому], що ні на землі, ні під землею він не має майна більше того, що вже віддав. І потім він має увійти до свого будинку, зібрати в жменю з чотирьох кутів щемлю, стати на

¹ Рахінбурги – виборні судові засідателі, які брали участь у розгляді справи на народному судовому зібранні під головуванням тунгїна.

Франція в XI – XIII ст.

Економічний розвиток Франції в XI – XIII ст. Зростання міст. Відмінності між містами Північної та Південної Франції. Боротьба міст з сеньйорами. Комунальний рух у Північній Франції та Фландрії. Вплив міст і товарно-грошових відносин на французьке село у XII ст. Розповсюдження грошової ренти і початок ліквідації серважу.

Зміцнення королівської влади у XII – XIII ст. Боротьба королів з великими землевласниками. Союз королівської влади з містами. Філіп II Август та Плантагенети. Альбігойські війни і приєднання Лангедоку. Реформи Людовіка IX.

Англія в XI – XIII ст.

Нормандське завоювання та його вплив на соціально-економічний та політичний розвиток Англії. Завершення процесу феодалізації. Своєрідність ленної системи. «Книга страшного суду» і становище селянства в кінці XI ст. Розвиток міст. Посилення королівської влади. Королівська влада і церква. Королівська влада і міста.

Соціально-політичний розвиток Англії в XII – XIII ст. Феодальні усобиці в Англії у першій половині XII ст. Зміцнення королівської влади за часів Генріха II Плантагенета. Судова і військова реформи Генріха II Плантагенета. Центральне і місцеве управління. Завоювання Ірландії. Спроби захоплення Шотландії.

Основні напрямки політичного розвитку Англії в XIII ст. Зовнішня і внутрішня політика Іоанна Безземельного. «Велика Хартія вольностей». Генріх III. Політична криза в Англії у другій половині XIII ст. Виникнення парламенту. Його структура та функції. Особливості станової монархії в Англії.

Німеччина в XI – XIII ст.

Розвиток сільського господарства в XI – XIII ст. Особливості аграрних відносин та їх еволюція в XI – XIII ст. Розвиток грошової ренти. «Чиста сеньйорія». Соціальні протиріччя на селі і виступи селян. Виникнення і розвиток

підмайстрами. Позастанові і маргінальні прошарки міського населення. Євреї у середньовічних містах. Єврейське гетто. Повсякденне життя і побут міщан.

Католицька церква і хрестові походи

Завершення процесу християнізації Європи. Загострення конфронтації між західною і східною церквами. Церковна схизма 1054 р. Утворення римсько-католицької і греко-православної церков. Структура католицької церкви. Піднесення папства. Чернецтво і монастирі. Чернецькі ордени. Кльонійський рух і реформа Григорія VII. Боротьба за інвеституру і заборона права на приватні церкви. Встановлення папської теократії. Піднесення папства у XII – XIII ст. Вчення про індальгенції. Зміни в масовому світогляді у XII ст. Єресі другої половини XII – XIII ст. Вчення вальденсів і катарів. Утворення жebroуючих орденів. Домініканці та францисканці. Інквізиція.

Хрестові походи. Передумови хрестових походів та їх характер. Становище на Близькому Сході у другій половині XI ст. Візантія та її боротьба з турками-сельджуками. Роль папства і католицької церкви у підготовці хрестових походів. Клермонський собор. Початок хрестового руху. Перший хрестовий похід. Держави хрестоносців на Сході. Єрусалимське королівство. Утворення духовно-рицарських орденів. Другий хрестовий похід. Держава Саладіна. Третій хрестовий похід. Завоювання Кіпру. Четвертий хрестовий похід і роль у ньому Венеції. Завоювання Константинополя. Латинська імперія. Останні хрестові походи, втрата хрестоносцями своїх володінь на Сході. Занепад хрестового руху. Наслідки хрестових походів. Зміцнення зв'язків зі Сходом. Вплив східної культури на Західну Європу. Історичні концепції хрестових походів у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

порозі, повернувшись обличчям всередину будинку, і цю землю лівою рукою кинути через свої плечі на того, кого він вважає своїм найближчим родичем. Якщо батько й брати вже платили, тоді він має тією ж землею кинути на своїх, тобто на трьох найближчих родичів по матері і по батьку. Потім в [самій] сорочці, без пояса, без взуття, з колом у руці, він має стрибнути через тин, і ці три [родичі по матері] повинні сплатити половину того, що не вистачає для сплати належної за законом віри. Те саме повинні зробити і троє інших, які доводяться родичами по батьку. Якщо ж хтось із них виявиться дуже бідним, щоб заплатити свою частку, хай сам кине жменю землі на когось більш заможних, щоб він сплатив усе за законом. Якщо ж і цей не матиме чим сплатити все, тоді той, хто взяв на поруки вбивцю, повинен привести його в судове засідання і так потім впродовж чотирьох засідань брати його на поруки. Коли ж ніхто не поручиться сплатити віру, тобто відшкодувати те, що він не сплатив, тоді він повинний уплатити віру власним життям.

Титул LIX ПРО АЛЛОДИ

§ 1. Якщо хто помре і не залишить синів, і якщо мати переживе його, нехай вона вступить у спадщину.

§ 2. Якщо не виявиться матері, і якщо він залишить брата чи сестру, хай вступають у спадщину.

§ 3. В тому випадку, якщо їх не буде, сестра матері хай вступить у спадщину.

Додаток 1-й. Якщо не буде сестри матері, нехай сестри батька вступають у спадщину.

§ 4. І якщо потім виявиться хто-небудь ближчий з цих поколінь, він нехай вступить у володіння спадщиною.

§ 5. Земельна ж спадщина ні в якому разі не повинна діставатись жінці, але вся земля нехай переходить чоловічій статі, тобто братам.

Титул LX
ПРО ТОГО, ХТО БАЖАЄ ВІДМОВИТИСЬ ВІД
СПОРІДНЕНОСТІ

§ 1. Він повинен з'явитись в судове засідання перед тунгіном і там зламати над своєю головою три гілки, мірою в лікоть. І він має в судовому засіданні розкидати їх в чотири боки і сказати там, що він відмовляється від співприсяжництва, від спадщини та від будь-яких стосунків з ними. І якщо потім хто-небудь з його родичів або буде вбитий, або помре, він зовсім не повинен брати участі в розподілі спадщини або у сплаті віри, а його спадщина має надійти до казни.

Титул LXII
ПРО ВІРУ ЗА ВБИВСТВО

§ 1. Якщо буде позбавлено життя чийогось батька, половину віри хай візьмуть його сини, а іншу половину хай поділять між собою найближчі родичі як з боку батька, так і з боку матері.

§ 2. Якщо з жодного боку – ані з боку батька, ані з боку матері – не виявиться ніякого родича, ця частина хай відбирається на користь казни.

Титул LXIII
ПРО ВБИВСТВО ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В ПОХОДІ

§ 1. Якщо хто позбавить життя вільну людину в поході, і вбитий не перебував на королівській службі, [вбивця] присуджується до сплати 24000 денаріїв, що становить 600 солідів.

§ 2. Якщо ж вбитий перебував на королівській службі, викритий у вбивстві присуджується до сплати 1800 солідів.

Салическая правда / [пер. с лат. Н. П. Грацианского; под ред. Б. Ф. Семенова]. – М. : Образцовая тип. им. Жданова, 1950. – 167 с.

форми обробки землі та розповсюдження трипільної сівозміни. Збільшення посівних площ. Колонізація. Підвищення врожайності. Технічні винаходи. Гірнична справа. Будівництво. Транспорт. Збільшення народонаселення.

Феодализм та його сутність. Проблема феодализма в історичній літературі. Види і форми власності на землю та їх специфічні риси. Роль дрібного селянського господарства у середньовічній економіці. Основні форми феодальної ренти. Васально-ленна система. Ієрархічно-станова структура суспільства. Демографічні процеси. Населення. Утвердження феодальних відносин в країнах Західної Європи. Характер середньовічного права. Соціальна структура ранньосередньовічного суспільства. Побут, звичаї і повсякденне життя знаті. Селяни і селянська община. Побут і умови життя селян.

Середньовічне місто

Міста та їх економічні і політичні функції у раннє Середньовіччя. Урбанізація в період розвинутого Середньовіччя. Теорії походження середньовічних міст в історичній літературі. Відмінності середньовічного міста від античного. Зовнішній вигляд середньовічних міст Західної Європи. Комунальний рух. Боротьба міст з сеньйорами і виникнення міського самоврядування. Міське право і комунальні вольності.

Просте товарне господарство в середньовічному місті. Ремесло та його цехова організація. Роль цехів у житті міста, їх функції. Структура цеху, становище майстрів, учнів та підмайстрів. Роль міст у розвитку торгівлі і кредитної справи в країнах Західної Європи. Купецькі об'єднання. Вплив міст на розвиток товарно-грошових відносин і соціально-економічне життя суспільства.

Населення, соціальні відносини у середньовічному місті. Бюргери і патриціат. Боротьба цехових ремісників проти патриціату. Загострення протиріч між майстрами і

економічний і політичний устрій Астуро-Леонського королівства у VIII – X ст. Початок підвищення Кастилії. Наварра, Арагон і Каталонія в IX – X ст. Наслідки першого етапу Реконкісти.

Церква в раннє Середньовіччя

Прийняття Костянтином Великим християнства. Оформлення християнської догматики. Релігійні дискусії. Аріанство. Вселенські собори і отці церкви. Августин Аврелій. Християнське вчення про спасіння і світоустрій. Церква і таїнства. Становлення доктрини папства. Уявлення про взаємини церкви і світської влади. Процес християнізації германських і кельтських племен у IV – V ст. Церква у варварських королівствах. Укріплення світської влади єпископів. Королівські церкви та їх взаємини з папством. Римські місіонери в Англії.

Християнська аскеза і виникнення чернецтва. Раннє чернецтво у Західній Європі. Розповсюдження статуту св. Бенедикта Нурсійського. Ірландське і англосаксонське чернецтво. Англосаксонські місіонери на континенті. Християнізація германських земель. Реформа св. Боніфація. Союз Каролінгів з папством. Створення світської держави пап. «Костянтинів дар». Каролінгська теократія і система імперської церкви. Право приватної церкви.

Папство у другій половині IX – на початку XI ст. «Темне століття» в історії папства. Криза церковного життя в кінці IX – на початку XI ст.

Високе Середньовіччя (середина XI – XIII ст.)

Феодалізм та його сутність. Середньовічне місто. Католицька церква і хрестові походи. Країни Європи в XI – XIII ст.

Соціально-економічні, демографічні та суспільні відносини

Зміни в екології країн Західної Європи. Кліматичні умови. Зрушення в сільському господарстві. Традиційні

З ЕДІКТА ГОСУДАРЯ ХІЛЬПЕРІКА КОРОЛЯ

§ 3. Так само постановили, щоб якщо хто, маючи сусідів, залишить після своєї смерті синів або дочок, хай сини, поки живі, володіють землею згідно Салічного закону. Якщо ж сини помруть, дочка так само хай отримає ці землі, як отримали б їх сини, якби залишались живі. Якщо помре брат, а інший залишиться живим, брат хай отримує землі, а не сусіди. А якщо брат, помираючи, не залишить в живих брата, тоді сестра хай вступить у володіння землею.

Салическая правда / [пер. с лат. Н. П. Грацианского; под ред. Б. Ф. Семенова]. – М. : Образцовая тип. им. Жданова, 1950. – 167 с.

Контрольні запитання та завдання:

1. В чому полягав прогрес у сфері агрикультури в порівнянні з рівнем, досягнутим давніми германцями епохи Тацита?
2. Хто виступав верховним власником землі в общині та які були права окремих общинників на користування землею?
3. Охарактеризуйте основні етапи формування аллоду.
4. Назвіть причини майнового розшарування франків-общинників та охарактеризуйте соціальне становище окремих прошарків франкського суспільства.
5. Чому правове становище франкського і галоримського населення не було рівним?
6. Який вплив справила на франків матеріальна культура Галлії та римське право?

Тема 3. Аграрні відносини у франкському суспільстві у VII – IX ст. Помістя епохи Каролінгів

План:

Заняття 1.

1. Характеристика джерел.
2. Імунітет і його роль в процесі феодалізації.
3. Виникнення залежного селянства (роль в цьому процесі прекарних відносин і патронату (комендації)).

Заняття 2.

4. Помістя епохи Каролінгів:
  - а) організація управління;
  - б) господарство.
5. Категорії залежних людей. Система і характер їх повинностей.

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає в тому, щоб зрозуміти процес становлення феодальних відносин у Франкській державі, виявити передумови та шляхи подальшого зростання земельних володінь знаті та способи втрати свободи і перетворення основної маси общинників на залежних селян.

У VII – IX ст. у франкському суспільстві в аграрних відносинах відбувався переворот, який прискорив процес створення господарства феодального типу. Перетворення вільних селян на залежних і втрата ними прав на землю відбувалися різними шляхами. Неабияку роль в цьому процесі відіграли примусовий продаж землі, виконання певних господарських робіт на користь сеньйора, прекарні угоди, змістом яких було відчуження аллоду вільного дрібного землевласника на користь світського магната чи церкви, а потім повернення його селянинові в позиттєве користування як прекарія, тощо.

Італія у IX – середині XI ст. Політична роздробленість Італії. Основні області і держави Італії. Відмінності у характері економічного розвитку у Північній, Середній і Південній Італії та Сицилії. Розвиток італійського міста, ремесла і торгівлі. Міжусобиці і зовнішні вторгнення. Підкорення Північної і Середньої Італії німецькими королями та його наслідки.

Німеччина у IX – середині XI ст. Виникнення німецької раньосередньовічної держави. Саксонська династія. Церковна політика Оттонів. Італійська політика німецьких королів і утворення імперії. Початок наступу німецьких феодалів на землі полабських слов'ян. Політика королів франконської династії. Послаблення центральної влади. Політична криза другої половини XI ст. Початок боротьби за інвеституру. Саксонське повстання. Крах церковної політики німецьких імператорів. Вормський конкордат.

Англія до середини XI ст. Завоювання країни англосаксами. Англосаксонські королівства в VI – IX ст. Особливості соціально-економічних відносин. Усталеність общинних порядків. Соціальна структура суспільства. Залежне населення. Об'єднання англосаксів під владою Екберта. Боротьба проти скандинавських вторгнень. Альфред Великий і його політика. Боротьба з данцями в кінці X – на початку XI ст. Англія під владою Кнута Датського. Відновлення незалежності Англії.

Північна Європа у IX – X ст. «Епоха вікінгів» у Північній Європі. Походи вікінгів, їх характер. Своєрідність генези феодалізму у Скандинавських країнах. Суспільно-політичний лад, релігія і культура скандинавів у ранне Середньовіччя. Заселення Ісландії. Відкриття Америки.

Іспанія до середини XI ст. Іспанія при вестготах (VI – початок VIII ст.). Арабо-мусульманське завоювання Іспанії. Мусульманське панування в Іспанії у VIII – XI ст. Кордовський халіфат та його розпад. Утворення іспано-християнських держав і початок Реконквісти. Соціально-

розшарування. Зростання великої земельної власності. Магнати. Послаблення центральної влади та дроблення франкської держави за часів правління спадкоємців Хлодвіга. Піднесення майордомів Австразії. Об'єднання франкських земель за часів Піпіна Геристальського.

Франкська монархія Каролінгів. Карл Мартелл та його боротьба з арабами. Бенефіціальна реформа. Часткова секуляризація церковних земель. Перехід королівського титулу до Піпіна Короткого. Союз із папством. Утворення папської держави у Середній Італії. Зростання франкської держави за часів Карла Великого. Завоювання лангобардської Італії та земель саксів, війни з аварами, західними слов'янами та арабами. Утворення Іспанської марки. Організація управління за часів Карла Великого. Заснування імперії.

Розвиток засад феодальних відносин у Каролінгській державі. Завершення перевороту в аграрних відносинах, зростання світського і церковного землеволодіння. Утвердження земельної, судової і особистої залежності селянства. Прекарій і прекарні відносини. Комендація. Імунітет. Васалітет і зародження феодальної ієрархії. Структура вотчини. Становище і категорії залежного селянства. Панування натурального господарства. Посилення децентралізації і занепад імператорської влади. Розпад імперії Карла Великого. Верденський поділ і його наслідки.

Європа в кінці раннього Середньовіччя (IX – середина XI ст.)

Політична й етнічна карта Європи в IX – X ст. Набіги арабів, угорців, норманів.

Франція у IX – середині XI ст. Початок формування французького королівства. Територія та етнічний склад населення. Політична роздробленість. Королівська влада за часів останніх Каролінгів і перших Капетингів. Соціальна ієрархія. Становище селян. Соціальні рухи.

Висвітлюючи *перше питання*, слід детально зупинитись на характеристиці основних джерел з історії Франкського суспільства VII – IX ст.: грамот, капітуляріїв, формул, картуляріїв, поліптиків і т.д. Необхідно вказати, які з цих джерел містять найбільш цінну інформацію, а які потребують істотної корекції.

При розгляді *другого питання* потрібно передусім дати визначення поняття «імунітет», пояснити його роль в процесі феодалізації; з'ясувати, чому Каролінги були змушені надавати імунітетні права великим землевласникам. На підставі джерел слід з'ясувати, які саме права надавались імуністам, чи надавалось церкві та світським магнатам право вищої юрисдикції. Зрештою, необхідно визначити соціальні наслідки отримання імунітету світськими і церковними магнатами.

У відповіді на *третьє питання* розглядатимуться шляхи формування залежного селянства. Треба дати визначення прекарія, назвати основні його види; з'ясувати причини, що спонукали селян вступати в прекарні угоди, розповідь необхідно ґрунтувати на документах. Охарактеризуйте явище патронату (комендації) та вкажіть на його роль у виникненні залежного селянства.

При підготовці *четвертого питання* слід зупинитись на двох головних проблемах. Спочатку охарактеризуйте помістя епохи Каролінгів на основі аналізу «Капітулярія», дайте характеристику адміністрації маєтку, з'ясуйте, з яких прошарків населення відбувалось її формування, назвіть її функції та роль у вотчині. Потім визначте зміни у сільськогосподарському виробництві, охарактеризуйте стан зернового господарства, тваринництва, виноградарства та садівництва, зверніть особливу увагу на розвиток ремесла, ступінь його відокремлення від землеробства, проаналізуйте перелік ремісничих виробів, інструментів та категорій ремісників за даними «Капітулярія». Визначте, як вотчина була пов'язана з ринком, якою була участь у торгівлі великих магнатських та селянських господарств.

Розглядаючи *п'яте питання*, необхідно з'ясувати причини і шляхи втрати франками особистої свободи. Виділіть основні категорії залежного селянства, з'ясуйте правовий статус кожної категорії, майнове становище та повинності в залежності від характеру землеволодіння. Назвіть різні види ренти та їх співвідношення, встановіть характер повинностей для різних видів землетримання.

Теми рефератів:

1. Політичний портрет Карла Великого.
2. Франкська монархія за часів Каролінгів: зовнішній аспект політики.
3. Франкська монархія за часів Каролінгів: зміни у внутрішній політиці.
4. Верденський поділ та його наслідки.

Джерела:

1. Історія Західноєвропейського Середньовіччя : Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь : Навч. посібник. – К. : Либідь, 2005. – Розд. 4. – С. 215–221, 233; Розд. 5. – С. 251–284.
2. История средних веков. Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2-х частях. Часть 1 / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко, М. : Просвещение, 1988. – Гл. 1. – Тема 3., Тема 5. – С. 61–67, 69–71, 76–77.
3. Практикум по истории средних веков. В 2-х выпусках / Сост. М. Л. Абрамсон и др. – М. : Просвещение, 1988. – Вып. 1. – Тема 4. – С. 83–133.
4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. В 3 т. – М. : Соцэкгиз, 1961. – Т. 1. – С. 428–458, 485–501.

Література:

1. Бессмертный Ю. Л. Некоторые дискуссионные вопросы генезиса феодализма на территории Франции /

Варварські племена до V ст. н.е. Кельти і германці. Господарство і суспільний лад стародавніх кельтів. Завоювання Римом кельтських племен, їх романізація. Римська Британія у I – V ст.

Стародавні германці. Господарство, суспільний устрій і релігія стародавніх германців. Аграрні відносини. Народні збори. Община та її еволюція. Початок майнового розшарування. Виникнення військової влади. Германські племена і Римська імперія. Перші вторгнення германців на територію Римської імперії. Початок варваризації імперії.

Велике переселення народів. Падіння Західної Римської імперії. Утворення «варварських» королівств

Передумови та причини великого переселення народів і масових вторгнень варварських племен на територію Римської імперії у IV – V ст. Готський союз у Причорномор'ї. Навала гунів. Вторгнення вестготів на територію Римської імперії. Утворення вестготського королівства. Вандальсько-Аланська держава у Північній Африці.

Вторгнення гунів у Західну Європу. Переселення бургундів і утворення бургунського королівства. Походи Аттіли та їх роль у послабленні Римської імперії. Держава Одоакра в Італії. Отсготи в Італії. Остготське королівство і завоювання його Візантією. Утворення Лангобардського королівства в Італії. Його відносини з папством. Соціально-економічні, політичні і етнічні зміни в Західній Європі у V – VI ст. Загальні результати і значення «варварських» завоювань.

Франкська держава

Франкське завоювання Галії. Утворення франкської держави Меровингів. Прийняття франками християнства. Господарство і суспільний лад франків. Франкська община та її еволюція в V – VII ст. Розпад родинних зв'язків. Поява аллоду і виникнення общини-марки. Соціальне

ДОДАТКИ

ПРОГРАМА КУРСУ*

Раннє Середньовіччя V – середина XI ст.

Вступ. Медієвістика як наука та навчальний предмет. Криза Римської імперії й античного суспільства. Велике переселення народів, утворення «варварських» королівств. Франкська держава. Візантія. Етнополітичні процеси в Європі до кінця X ст. Церква в раннє Середньовіччя.

Походження і зміст поняття «Середні віки» та «феодалізм». Основні риси Середньовіччя. Традиційний характер середньовічного суспільства. Періодизація історії Середніх віків. Місце середньовічної цивілізації в історії людства, її внесок у світову культуру. Історія Середніх віків і сучасність. Основні джерела та література з історії Середніх віків, методи роботи над ними під час вивчення курсу.

Криза Римської імперії і античного суспільства.

Варварські племена до V ст. н.е.

Криза Римської імперії і античного суспільства. Проблема переходу від Античності до Середніх віків у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Криза античного рабоволодіння. Розвиток нових форм землеволодіння. Патронат і комендація. Еволюція колонату. Натуралізація господарства. Економічний спад III – V ст. Зміни у соціальній структурі Римської імперії. Імператорська влада і зростання політичної самосвідомості великих землевласників. Реформи Діоклетіана і Костянтина I. Криза античних релігійних культів і світогляду. Перетворення християнства в державну релігію. Християнська церква. Єретичні і народні рухи.

* Складено за програмою: Дятлов В.О. Історія середніх віків країн Європи та Америки / Дятлов В.О., Веремейчик О.М., Тандура В.М., Уманець О.М. – Чернігів : ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2000. – 32 с.

- Ю. Л. Бессмертный // Средние века. – М., 1984. – Вып. 47. – С. 166–184.
2. Бессмертный Ю. Л. Структура крестьянской семьи во Франкской деревне IX в. / Ю. Л. Бессмертный // Средние века. – М., 1980. – Вып. 43. – С. 50–63.
  3. Бессмертный Ю. Л. К вопросу о положении женщины во франкской деревне IX в. / Ю. Л. Бессмертный // Средние века. – М., 1981. – Вып. 44. – С. 72–79.
  4. Бессмертный Ю. Л. Формирование феодально-зависимого крестьянства на территории Северной Франции (VI – X вв.) / Ю. Л. Бессмертный // История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. [в 3 т.] – Т. I. Формирование феодально-зависимого крестьянства. – М. : Наука, 1985. – Гл. 6. – С. 216–244.
  5. Грацианский Н. П. Крепостное крестьянство на землях монастыря св. Германа в начале IX в. / Н. П. Грацианский // Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья. – М. : АН СССР, 1960. – С. 110–130.
  6. Данилов А. И. К вопросу о роли светской вотчины в эпоху генезиса феодализма / А. И. Данилов // Средние века. – М., 1969. – Вып. 32. – С. 5–24.
  7. Корсунский А. Р. Об иерархической структуре феодальной собственности на землю / А. Р. Корсунский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – С. 145–174.
  8. Корсунский А. Р. Раннефеодальное государство и формирование феодальной собственности в Западной Европе / А. Р. Корсунский. – М. : Наука, 1970. – С. 5–30.
  9. Корсунский А. Р. Становление феодально-зависимого крестьянства в Юго-Западной Европе V – X вв. // История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. [в 3 т.] – Т. I. Формирование феодально-зависимого крестьянства. – М. : Наука, 1985. – Гл. 5. – С. 178–215.
  10. Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков / А. Д. Люблинская. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1955. – Гл. 4. – С. 69–79.

11. Мильская Л. Т. Светская вотчина в Германии VIII – IX вв. и ее роль в закреплении крестьянства / Л. Т. Мильская. – М. : АН СССР, 1957. – 212 с.
12. Мильская Л. Т. Соотношение натурального хозяйства и товарно-денежных отношений в экономике раннего средневековья / Л. Т. Мильская // Средние века. – М., 1985. – Вып. 48. – С. 340–345.
13. Неусыхин А. И. Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI – VIII вв. / А. И. Неусыхин. – М. : АН СССР, 1956. – С. 122–151, 252–254, 382–387.
14. Сказкин С. Д. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века / С. Д. Сказкин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1968. – С. 93–136.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

З «ІСТОРИЇ ФРАНКІВ» ГРИГОРІЯ ТУРСЬКОГО

Книга V, розд. 28. Король Хільперік розпорядився встановити по всьому королівству своєму нові обтяжливі податки. З цієї причини багато хто, покидаючи ті міста і власні володіння, переселяються в інші королівства, вважаючи за краще поневірятися там, ніж наражатися на таку небезпеку. Адже було постановлено, щоб кожен землевласник платив зі своєї власної землі по амфорі вина за аріпенн. Але і багато інших податків стягувалося як із земель, так і з рабів – настільки високих, що їх не можна було виплатити. Народ Ліможа, з огляду на такий тягар, зібрався в березневі календи і хотів убити канцлера Марка, якому було доручено зібрати ці податки. І це вони неодмінно зробили б, якби єпископ Ферреол не врятував його від загрозової небезпеки. І ось натовп, що зібрався, заволодів

Контрольні запитання та завдання:

1. Сформулюйте центральну ідею картини світу середньовічної людини, навколо якої групувались всі культурні й суспільні цінності, вся система уявлень про світ.
2. Яке поняття: спільного чи індивідуального переважало в системі цінностей середньовічної людини?
3. Яку роль в картині світу середньовічної людини відігравав символізм?
4. Охарактеризуйте принципи університетської освіти. Чого і як вчив університет?
5. Чому культура Відродження виникла саме в Італії?
6. В чому погляди гуманістів різнилися з традиційним середньовічним світоглядом?

не вгамовується, вся побита й потовчена, почала благати його ради Бога, щоб не вбивав її, і обіцяла надто ніколи більше не йти з ним на супереки. Та Йосиф на все те не зважав і лупив її ще лютіше і по боках, і нижче спини, й по плечах, усі ребра їй перелічив; тільки тоді перестав, коли втомився, – і місця живого на ній не лишив. Сее зробивши, пішов до Мелісса й каже:

– Ну, побачимо завтра, чи допомгло нам ходіння до Гусячого мосту!

Потім одпочив трохи, помив руки, повечеряв з Меліссом, а як настав час облягатись, обидва пішли спати. А бідна жінка ледве-не-ледве з долівки підвелась; тоді лягла, спочила, як могла, а на завтра схопилася раненько і послала спитати в Йосифа, що він завволить їсти. Чоловік посміявся разом із гостем і дав розпорядок; потім вони пішли з дому, а вернувшись на обід, побачили, що все зготовлено дуже добре, так, як він казав, і похвалили мудру пораду, якої спочатку були не зрозуміли.

Побув Меліссо в Йосифа три чи чотири дні, а потім попрощався з ним і подався додому. Там розказав він одному мудрому чоловікові, яку пораду дав йому Соломон. А той йому й каже:

– Певнішої і мудрішої поради він не міг тобі дати: ти сам здоров знаєш, що сам нікого не любиш, а як шануєш когось і пригощаєш, то не з любові до інших, а з пихи своєї великої. Отож полюби, як сказав Соломон, то й тебе полюблять.

Отак була покарана непокірниця, а той юнак, полюбивши, добився любові.

Боккаччо Дж. Декамерон / Пер. з італійської М. Лукаш. – Х. : Фоліо, 2004. – 672 с. (С. 58–60; 533–536).

податковими списками і спалив їх¹. Король, сильно розгніваний цим, пославши своїх уповноважених, пригнобив народ великими штрафами, залякав тортурами і [деяких] покарав смертю... Після того народ підпав під ще більш обтяжливе оподаткування.

Книга VII, розд. 45. Цього року² великий голод спіткав майже всю Галлію. І багато хто пік хліб з насіння винограду, цвіту лісових горіхів, дехто – з коріння папороті, висушеного і стовченого, до цього домішувалося трохи муки. Багато хто зривав зелені сходи ниви і робив те ж саме. Крім того, багато було людей, які зовсім не мали зерна, і вони, збираючи різні трави і харчуючись ними, опухали і вмирили. Безліч людей у той час, ослабивши з голоду, вмирало. Сильно тоді торгівці розорили народ; справа дійшла до того, що вони неохоче продавали модій зерна або півмодій вина за третину золотої монети. Бідні віддавалися в рабство для того, щоб мати хоч би якусь їжу.

Практикум по історії середніх віків / Сост. М. Л. Абрамсон и др. Вып. 1. – 4-е изд. – М. : Просвещение, 1988. – С. 87–88.

ПРЕКАРНА ГРАМОТА (Вестготська формула № 36, VII ст.³)

Постійному панові моему такому-то такий-то. Перебуваючи в постійних злиднях, поневіряючись, не в змозі знайти заробітку, звернувся я до благочестя вашої могутності, аби ви надали мені в якості прекарія землі для обробітку в маєтку вашому такому-то. Ваша могутність погодилась виконати моє прохання... Тому цією моєю прекарною грамотою обіцяюся ніколи ніякої протидії і збитку вам по

¹ Повстання у Ліможі відбулось 579 р.

² 584 р.

³ Дана формула взята з Вестготських формул, що виникли в Іспанії в VII ст., але процес, відображений в ній, був характерний і для Франкської держави.

відношенню зазначених земель не наносити, але в усьому діяти вам на користь... Десятини й інші платежі, властиві колонам, щорічно вносити зобов'язуюсь... Якщо ж я, забувши умови моєї цієї прекарної грамоти, що-небудь з обіцяного насмілюсь порушити... ви будете мати повне право з названих земель мене вигнати і знову розпоряджатись ними по своєму праву, як належить.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. I. – М., 1949. – С. 139–140.

ПРЕСТАРНА ГРАМОТА

(Грамота Сен-Галленського монастиря, 838 р.)

Бернвік, милістю Христа абат монастиря святого Галла. За згодою нашої братії і фогта нашого Пуатона вирішили ми повернути в якості прекарія Вольвіну те володіння, яке він приніс нам у дарунок у поіменованих місцях [далі слідує сім назв] усе те, що є в тих місцях з будинками, будовами, рабами, лісами, усім рухомим і нерухомим, обробленим і необробленим, усім, що можна назвати і поіменувати і що міститься в його дарчій грамоті; так ми і зробили, притому з тією умовою, щоб це володіння він отримав і платив за нього щорічний чинш, тобто два денарій. Нехай так само чинить і його законний спадкоємець, якщо удостоїться від бога мати такого.

Хрестоматія по історії середніх віків / Под ред. С. Д. Сказкина. – М., 1961. – Т. I. – С. 431.

ПРЕСТАРНА ГРАМОТА

(Салічна формула Біньюна № 22, кінець VIII ст.)

Во Христі синові церкви такому-то, в ім'я боже, такий-то, абат монастиря такого-то святого... На твоє

– Добродію, – одказав чоловік, – сей міст називається Гусячий.

Як почув се Йосиф, зараз пригадав Соломонову пораду і сказав Меліссі:

– Йй-богу, друже, здається мені, що Соломонова рада таки слухна і добра: бачу я, що не вмів досі жінки бити, то погонич ось показав мені, що маю робити.

Через кілька день прибули вони до Антіохії, і Йосиф запросив Мелісса до себе на деякий час відпочити. Жінка прийняла чоловіка дуже неприязно, проте він загадав їй зготувати вечерю, яку скаже Меліссо. Гість, виконуючи господарську волю, сказав кількома словами, чого б він хотів, та Йосифова жінка своїм звичаєм зробила не те, що їй казано, а навпаки. Йосиф розсердився й спитав її:

– Хіба тобі не сказано було, що зготувати на вечерю? Жінка подивилась на нього спогорда і сказала:

– Що се значить? Хочеш вечеряти, то вечеряй. Хоч мені й не те загадували, а мені так краще. Як тобі в лад, то їж, а не в лад, то й так сиди.

Меліссо здивувався з таких господининих речей і почав їй докоряти. А Йосиф, почувши її слова, сказав:

– Жінко, ти яка була, така й зосталась, але повір, скоро ти в мене переімениш норов.

І, повернувшись до Мелісса, вів далі:

– Зараз ми побачимо, друже, чи добра Соломонова рада, тільки прошу тебе, не бери близько до серця того, що я робитиму, вважай, що то будуть жарти. І не мішайся в се діло, згадай, що сказав нам погонич, коли ми його мула жаліли.

– Я у тебе в гостях, – каже Меліссо, – і не думаю тобі перечити.

Діставши десь доброго замашного дубця, Йосиф уступив до кімнати, куди пішла з-за столу, буркочучи, сердита жінка, схопив її за коси, повалив додолу й почав немилосердно лупцювати тим дубцем. Жінка спершу кричала, потім стала погрожувати, а тоді, бачачи, що Йосиф

Добрались обидва подорожні разом до Єрусалима і через посередництво одного царського вельможі були введені до Соломона. Меліссо розповів йому коротенько про свій клопіт. На те Соломон одповів: «Полюби». Скоро він сеє прорік, Мелісса вивели; тоді Йосиф сказав, за чим він прийшов. Соломон і йому дав коротку відповідь: «Іди до Гусячого мосту». Йосифа вивели од царя так само швидко; він побачив Мелісса, що його ждав, і сказав йому, яку дістав пораду. Думали вони, думали, проти чого він ті слова сказав, та так і не збагнули їхньої сили, не зрозуміли, як вони можуть їхньому лихові зарадити. Здавалось їм, що їх на глум узято; так і поїхали, засмучені, назад.

Так їхали вони кілька день і доїхали до річки, на якій був добрий міст, але по тому мосту проходив саме великий караван нав'ючених мулів та коней, і їм довелось почекати, поки всі вони на той бік не перехопляться. Майже всі й перейшли вже, аж тут раптом один мул забаскаличився (се з ними часто буває) – став, як уритий, і не хотів іти вперед ніяким світом. Тоді погонич узяв палицю й почав його поганяти – спочатку легенько поляскав, так, аби-то; мул смик туди, смик сюди, задки пнеться, а вперед не хоче; тоді погонич розсердився і давай голомшити його з усіх сил по чім попадя – по голові, по боках, по хребтині, та все даремно. Дивились дивились на те Меліссо з Йосифом та й кажуть:

– Що ти робиш, іроде? Убити його хочеш, чи що? Нема, щоб провести його любо й мирно, як слід, він би й пішов, а то – бити!

– Ви знаєте своїх коней, – каже їм погонич, – а я знаю свого мула; стривайте лишень, я дам йому раду.

Сеє сказавши, знов почав дубасити мула справа і зліва, і таки добився свого – мул рушив уперед. Коли наші подорожні мали й собі переправлятися, Йосиф спитав у одного чоловіка, що скраю на мосту сидів, як той міст називається.

прохання послідувало наше визначення: дві третини частини, що належала нам, в містечку такому-то, в окрузі такому-то, яку частину ти недавно... нам продав..., передати тобі, по милості нашій, в довічне користування. Так ми і зробили. Тому цю, рукою нашою скріплену престарну грамоту тобі дали [з умовою], аби щороку, на свято зазначеного святого ти платив за це стільки-то чиншу, а також таку-то десятину зі свого урожаю... і землю довічно, по нашій милості, триматимеш; на тій, однак, умові, щоб жодним чином ні продавати, ні дарувати, ні іншим божим будинкам передавати, ні у власність захоплювати, ні спадкоємцям своїм як алод залишати, ні марнувати цю землю ти не мав права, але по смерті твоїй ... перейшла б у власність монастиря зі всіма покращеннями і забудовами...

Социальная история средневековья / Под ред. Е. А. Косминского и А. Д. Удальцова. – М.; Л., 1927. – Т. I. – С. 186–187.

ПРЕКАРНА ГРАМОТА

(Салічна формула Меркеля № 34, кінець VIII ст.)

Високоповажному моему панові й во Христі батьку такому-то, абатові монастиря такого-то святого і всієї братії, що там мешкає, ми, в ім'я боже, такий-то і син мій такий-то, звернулися до вас з тим, щоб, згідно з нашим проханням і вашому і вашій братії зволенню, ви надали нам для обробки і для користування по вашій милості, довічно, майно ваше в містечку такому-то, в окрузі такому-то, в сотні такий-то; так ви і зробили, саме [надали] зазначене майно із землями, будинками... А за це користування вашим майном ми дали вам на користь зазначеного святого інше наше майно, наше законне спадкове надбання, в селищі такому-то, окрузі такому-то, сотні такий-то... із землями, будинками... на тій, однак, умові, щоб в обох селищах нам належало довічне тримання і користування. І ми обіцяємо платити вам за цей прекарій в свято такого-то святого щорічний чинш, скільки між нами встановлено. Якщо

ж ми не заплатимо або ж зволікатимемо зі сплатою цього чиншу, повинні дати вам відповідне зобов'язання і не втрачати вищеназваного майна в обох селищах. І якщо хто з нас переживе іншого, тому хай залишиться вказаний прекарій для володіння й обробки, втім ми зовсім не матимемо права щонебудь продавати, дарувати, обмінювати, марнувати, крім того, що передбачається законом. Після ж смерті нас обох [майно] хай переходить в обох селищах до монастиря зі всіма покращеннями і забудовами без жодної протидії з боку кого б то не було і спадкоємців наших.

Грацианский Н. Западная Европа в средние века. – М.-Л., 1925. – С. 34–35.

ЛИСТ [ПРО ТЕ], ЯКЩО ХТО-НЕБУДЬ ЦЕРКОВНЕ МАЙНО В КОРИСТУВАННЯ ОТРИМАЄ І СВОЮ ВЛАСНІСТЬ ЗА ЦЕ ДАСТЬ

(Формула Маркульфа, кн. II, № 39, бл. 700 р.)

Святому й апостольському панові во Христі батьку такому-то, єпископові, такий-то і дружина моя така-то. Згідно з нашим проханням ваше милосердя і благовоління визначили, щоб певне [що належить] вашій церкві містечко таке-то, що знаходиться там-то... ви дозволили нам обробляти... довічно... ми ж, як було обумовлено, за означене користування, а також для порятунку душі нашої, інше містечко таке-то, розташоване там-то, по смерті нас обох вам і наступникам вашим для названої церкви пожертвували на тій, однак, умові, щоб, поки ми живі, вищезазначеними містечками – і тим, що ви нам надали, і тим, що ми для порятунку душі нашої пожертвували названій церкві... – володіли на правах користування; після ж смерті нас обох названі містечка, як ми сказали, без жодного відновлення прекарія, який звичай є в інших, на підставі цього листа ... ви і наступники ваші або представники ваші

потребує, та нехай не думає, що се до неї п'ється, хоча у чоловіків є таке прислів'я: коню і доброму, й ледачому потрібні віжки, а жінці і хорошій, і поганій – різки. Чи візьмемо ми сії слова жартома, то вони справедливі, чи й цілком поважно, то проти них не заперечиш. Справді, всі жінки з природи слабкі й хибкі, тому для направи тих, які у злочестивості своїй переходять далеко за призначені їм межі, треба караючої різки чи палиці, а щоб підтримати чесноту тих, котрі з меж не виходять, треба різки чи палиці вже на пристрашку.

Та годі вже казане казати, пора до самої оповідки приступити. Так от, як розійшлася по цілому, вважай, світу велика слава про чудесні мудрощі царя Соломона та про ту щедрість незвичайну, з якої він наділяє ними всякого, хто хоче їх на собі досвідчити, потяглися до нього люди з різних частин світу за порадою в нужді своїй великій і притузі.

Серед тих, що йшли до Соломона на раду, був і один юнак із міста Лаяццо, на ім'я Меліссо, значного роду й великого достатку. Їдучи верхи до Єрусалима, він спіткав по дорозі за Антіохією другого, теж молодого ще мандрівника, на ім'я Йосиф, що туди ж само путь верстав; звичаєм подорожніх Меліссо зайшов із ним у розмову: спитав спершу, хто він і звідки, а потім куди їде і по що. На те Йосиф одповів, що їде засягти ради в Соломона, що йому робити з своєю жінкою – там така уперта й забісована, що на всім світі пошукати: ані просьбою, ні ласкою, ні жодним іншим способом не одучиш її од тої впертості. Тоді й сам спитав у Мелісса, звідки він їде, куди й чого. Меліссо одказав:

– Я з міста Лаяццо і маю свої клопоти, як ти свої. Я чоловік багатий і трачу багато грошей на почастинок і пошанівок своїх співгородян, та дивно мені й чудно, що ніхто мене не любить; от і іду я туди, куди й ти, на раду – що мені робити, щоб добитись любові.

Уже залишилось оповідати одній тільки королеві, що, вберігаючи за Діонеєм його привілей, дала паніям пересміятися з нещасливого Бйонделла і веселенько почала:

– Коханії мої подруги! Як подивитись на весь світовий лад та поміркувати розсудливо, то зразу побачимо, що всі, які не є, жінки і по природі, і по звичаю, й по закону мусять підлягати чоловікам і коритись їм у всьому; тим-то кожна жінка, що хоче жити з чоловіком тихо, мирно й безклопітно, повинна бути смирною, терплячою й слухняною і, крім того, розуміється, честивою, що є найдорожчим і найціннішим скарбом усякої мудрої жінки. Коли так навчають нас закони, що скрізь і всюди дбають про загальне добро, коли так велять нам звичаї і, як то кажуть, обичаї, котрі мають над нами велику силу і владу, то ще виразніше вимагає того сама природа, яка дала нам тіло ніжне й тендітне, душу боязку й несміливу, наділила нас слабкими тілесними силами, любим голосом і лагідними рухами – все те свідчить ясно і явно, що ми потребуємо чийогось керівництва. А хто потребує, щоб ним керували і опікувались, той мусить неминуче бути слухняним, покірливим і шанобливим супроти свого володаря. А хто ж наші володарі й господарі, як не чоловіки? Отже, всі ми повинні коритись чоловікам і велико їх шанувати; котра сього не робить, та, на мою думку, заслуговує не лише суворої догани, а й немилосердної кари. На такі роздуми (хоч вони й досі не були мені чужі) навела мене недавня оповідка Пампінеї про вперту Таланову жінку, яку покарав Бог, бо чоловік того не зумів зробити; тим, як я вже сказала, найтяжчої, найсуворішої кари заслуговують ті жінки, котрі не хочуть бути ласкавими, привітними й слухняними, як того вимагає природа, звичаї і закони.

З сієї ж то причини хочу я розказати вам про одну Соломонову пораду – яким способом лікувати непокірниць од їхньої недуги. Котра тих ліків не

повернете у ваше розпорядження, і наше володіння ніколи не повинне заподіювати вам жодного збитку.

Социальная история средневековья / Под ред. Е. А. Косминского и А. Д. Удальцова. Т. I. – М.–Л., 1927. – С. 186.

ПРЕКАРНА ГРАМОТА (Бурзька формула № 2, VIII ст.)

Панові нашому, такому-то і пані нашій такий-то. Відомо, що батько наш займав цю землю, що належить нам, і написав вам прекарну грамоту, яку і ми відновлюємо, підписами скріплюємо і покірливо просимо, щоб благочестя ваше дозволило нам володіти тією ж землею. А щоб наше володіння цією землею не наносило жодного збитку ні вам, ні спадкоємцям вашим, ми вручили вам цю прекарну грамоту з обіцянкою, що якщо будь-коли, всупереч умовам цієї грамоти, не докладемо зусиль, щоб виконати зі всякою слухняністю вашу службу або які-небудь дані від вашого імені керівниками вашими накази, або скажемо, що земля, якою ми володіємо, не ваша власність, зобов'язані будемо заплатити вам штраф по всій строгості законів, як ганебні загарбники, і ви матимете повне право, не удаючись ні до якого суду, прогнати нас звідти.

Социальная история средневековья / Под ред. Е. А. Косминского и А. Д. Удальцова. Т. I. – М.–Л., 1927. – С. 187.

ГРАМОТА ПРО ТОГО, ХТО ПЕРЕДАЄ КУДИ-НЕБУДЬ СВОЄ СПАДКОВЕ НАДБАННЯ ЗА УМОВИ НАДАННЯ ЙОМУ ТАМ ЇЖІ ТА ОДЯГУ (Сен-Галленська формула № 15, друга половина IX ст.)

Я, такий-то, зважаючи на наближення старості і того, що за нею зазвичай слідує, – бідності, дарую такому-то

святому місцю або якому-небудь сильному мужу все, чим володію, що дісталось у спадок і придбане купівлею, на тій, однак, умові, щоб зазначений муж, або єпископ, або настоятелі цього місця негайно ж моє майно собі узяли, але натомість мене прийняли під свою турботу і піклування і до дня смерті моєї щорік неухильно давали мені по дві одежини полотняні, стільки ж вовняних, а також в достатній кількості їстівних запасів – хліба, пива, овочів, молока, а у свята м'яса. А на третій рік хай забезпечать мене плащем і, у міру потреби надають рукавиці, взуття, онучі, мило і лазню, особливо необхідну для немічних, також солону; бо не синові своєму і не кому-небудь з рідних, але тільки їм залишив я все своє майно. Буде ж чого з вищезгаданого мене позбавлять, майно моє хай мені повернуть, за тієї, втім, умови, якщо не звертатимуть уваги на мої прохання і низькі благання поводитися зі мною м'якше і людяніше; якщо ж, як думаю, по доброму захочуть до мене ставитись, тоді владною рукою, без жодної протидії співспадкоємців і родичів моїх, настоятелі цього місця хай володіють всім [майном] навіки.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. I. – М., 1953. – С. 149.

ОСЬ ПРОДАЖ, ЯКЩО ХТОСЬ ПРОДАЄ СЕБЕ

(Анжерська формула, кінець VI ст.)

Панові моєму такому-то й дружині його такій-то, я такий-то.

Оскільки поплутав мене гріх і я вчинив крадіжку ваших речей, і не інакше, як закабаливши повну мою свободу вам у рабство, можу дати вам відшкодування, – ось я без будь-якого примусу й наказу, але цілком добровільно закабалаю себе за цей гріх у рабство. Я маю отримати від вас ціну, як мною встановлено, стільки-то солідів, а ви відтепер матимете повну владу робити зі мною все, що завгодно, як з іншими

трьох. Молодики знали звичай, заведений з пернем, і, хочучи кожний для себе більшої честі, просив якомога старого батька, щоб одписав персня на нього. Статечний чоловік любив усіх трьох однаково і сам не знав, котрому одказати персня, бо пообіщався всім трьом; от, щоб усіх задовольнити, він велів нишком одному золотареві зробити ще два такі самісінькі персні і сам уже не міг одрізнити, котрий із них справжній. Перед смертю він потаємці дав кожному синові по персня. Як помер же батько, то всі троє синів стали допоминатися спадщини і почестей, а як один заперечував право другого, то кожний пред'явив персня на доказ своєї правоти. Що всі персні були однаковісінькі й незмога було розрізнити, котрий справжній, то досі так і не вирішено питання, хто ж із них законний батьків спадкоємець. Так само скажу я, володарю, про три закони, які Бог Отець дав трьом народам і про які ти мене питаєш: кожний народ гадає, що він володіє насліддям і правдивим законом і чинить по заповідях його, а котрий ним справді володіє – се таке саме питання, як і з трьома перснями.

Саладін побачив, що євреєві добре вдалося уникнути того сильця, яке він перед ним розставив, і вирішив прямо одкрити йому свою нужду, чи не схоче він його допомогти. Так він і зробив, признавшись йому, що він замишляв проти нього, якби він не одповів так розумно. Єврей залюбки зарятував його чим треба. А Саладін потім повернув усе сповна, ще й надав йому великих дарів, був із ним завжди у приятні і поставив його коло себе на високу й почесну службу.

ДЕНЬ ДЕВ'ЯТИЙ ОПОВІДКА ДЕВ'ЯТА

Двоє юнаків питають ради в Соломона: один - як добитись любові, а другий - як укосякати непокірну жінку. Той каже одному: «Полюби», а другому: «Йди до Гусячого мосту»

притьмом чимала сума грошей і не знав він, де б її так скоро засягти; аж тут став йому на пам'яті багатий єврей на ймення Мельхіседек, що лихварював у Олександрії; той міг би виручити його, аби захотів, але то такий був скупий, що самохіть нічого не дав би, а силоміць видирати не випадало; от і став султан з неволі мізкувати, яким би побитом зарятуватися в єврея, та й надумав, як насильство своє правом заличкувати. Покликав він його перед себе, привітав ласкаво, посадовив та й каже:

– Чоловіче добрий, чув я од людей, що ти тяжко мудрий і знаєшся гаразд на божественних справах; то чи не скажеш ти мені, котора з трьох вір, на твою думку, істинна: юдейська, агарянська чи християнська.

Єврей і справді був мудрий і одразу зміркував, що Саладін хоче ввіймати його на слові, щоб причепитися до нього, і побачив, що хоч яку віру поставить він вище над інші, султан все одно свого докаже. Треба було знайти таку одповідь, щоб не вклепатися; Мельхіседек пішов до голови по розум і швидко надумався.

– Володарю, – мовив він, – мудре питання завдав еси мені, а щоб сказати, що я про нього думаю, мушу оповісти тобі невеличку притчу, а ти послухай. Коли не помиляюсь (а мені часто про се розказувано), жив у давнину один значний і багатий чоловік, а в того чоловіка в скарбівні серед інших дорогих речей та був собі прегарний коштовний перстень. Бажаючи вшанувати той перстень за його оздобність і коштовність і лишити його на вічні віки в потомності своїй, поклав він, щоб той син, у котрого знайдеться даний од нього перстень, вважався за його спадкоємця, а інші щоб мали його за старшого, шанували й почитували. Той, кому припав перстень, розпорядився тим самим робом, що і його попередник.

За короткий час той перстень перейшов із рук до рук багатьом спадкоємцям і потрапив нарешті до чоловіка, в якого було трое хороших і путящих синів; усі вони добре слухалися батька, і він любив їх рівно усіх

підвладними вам рабами. Якщо ж я сам, або хто із моїх родичів, або хто зі сторонніх наважиться протидіяти цьому продажу, який здійснюється на моє прохання, добровільно, нехай сплатить тобі і до скарбниці штраф стільки-то солідів..., а цей продаж нехай залишиться незмінним.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. I. – М., 1953. – С. 152.

ХТО ЗАКАБАЛЯЄ СЕБЕ В РАБСТВО ІНШОМУ (Формула Маркульфа, кн. II, № 28, бл. 700 р.)

Власному панові моему такому-то такий-то. Оскільки по вражому потуранню і власній моїй немочі я скоїв тяжкий злочин, за який міг наразитися на небезпеку смерті, а ваше благочестя викупило мене, вже засудженого до страти, своїми грошима і за мій злочин дало багато чого зі свого майна, я ж зі своїх коштів не можу покрити ваше благодіяння, тому закабалью вам за це стан своєї свободи, так що віднині не можу вийти з рабського послуху вам, але обіцяюся діяти по вашому або уповноважених ваших наказу, як і решта рабів ваших роблять. Якщо ж я цього не зроблю або захочу яким-небудь чином звільнити себе від вашого рабства і шукати підпорядкування іншому..., ви маєте право піддати мене якому завгодно покаранню, продати або зробити зі мною все, що вам забажається.

Социальная история средневековья / Под ред. Е. А. Косминского и А. Д. Удальцова. – М.; Л., 1927. – Т. I. – С. 182.

КАБАЛЬНА ГРАМОТА (Санська формула № 4, кінець VIII ст.)

Панові брату моему такому-то. Усім відомо, що злидні і тяжкі турботи мене спостигли, і зовсім не маю, чим

жити й одягатися. Тому на прохання моє, ти в найбільшій скруті моїй не відмовив вручити мені зі своїх грошей стільки-то солідів; а в мене зовсім нема чим виплатити ці соліди. Тому я просив здійснити і затвердити закабалення тобі моєї вільної особистості, щоб відтепер ви мали повну свободу робити зі мною все, що ви повноважні робити зі своїми природженими рабами, а саме: продавати, вимінювати, карати. Якщо ж –чого, я впевнений, не станеться, я або хто-небудь зі спадкоємців моїх, або хто-небудь інший наважиться оскаржувати це закабалення, нехай сплатить тобі й до скарбниці штраф у стільки-то унцій золота; ця ж кабала нехай залишається незмінною.

Хрестоматія по історії середніх віків / Под ред. С. Д. Сказкина. – М., 1961. – Т. 1. – С. 435.

ЗОВОВ'ЯЗАННЯ

(Санська формула № 3, кінець VIII ст.)

Панові брату такому-то такий-то. У великій моїй нужді не відмовив ти в проханні вручити мені у позику гроші, стільки-то солідів. А я просив укласти і затвердити за це для тебе зобов'язання в тому сенсі, щоб мені протягом стільки-то років по стільки-то днів на тиждень працювати на тебе, коли ти накажеш і коли буде потреба. Якщо я цього не виконаю, або виявлюся недбалим і ледачим, або до строку наважуся змінити свій стан, я обіцяюся, що на підставі цього зобов'язання, де б ти мене не знайшов, без жодного втручання суду я повинен дати тобі подвійне відшкодування; коли ж спливе встановлений термін і я поверну борг, моє зобов'язання ти вручиш мені назад.

Хрестоматія пам'яток феодального господарства і права стран Європы / Под ред. В. М. Корецького. – М. : Госгориздат, 1961. – С. 50.

ДЖОВАННІ БОККАЧЧО

ДЕКАМЕРОН

Джованні Боккаччо (1313 – 1375) – відомий італійський письменник і поет, представник літератури епохи Ранняго Відродження. «Декамерон» вважається його головним твором. Це збірка реалістичних новел, сповнених гуманістичних ідей, духу вільнодумства, неприйняття аскетичної моралі.

ДЕНЬ ПЕРШИЙ.

ОПОВІДКА ТРЕТЯ

Єврей Мельхіседек притчею про три персні одвертає велику халепу, що замислив на нього Саладін

Всі вподобали Неїфілину оповідку, і, як вона замовкла, по загаду королеви почала розказувати Філомена:

– Історія, яку оповіла отес Неїфіла, нагадала мені про небезпечний випадок, що притрапився колись одному євреєві; а що тут уже добре було говорено про Бога та про істинність віри нашої, то ніхто нас не осудить, як ми опустимось тепера до людських подій і вчинків; коли вислухаєте, що вам розповім, то, може, будете обережніші в відповідях на питання, які вам задаватимуться. Тож знайте, любії другині, що як недомисел не раз доводить людей щасливих до тяжкої біди, так і розум рятує мудрого з великих небезпечностей і провадить його певно до тихої пристані. Що дурість од добра веде до лиха, се вірно, і багато є тому прикладів, про які ми не будемо тут зараз говорити, бо проявляються вони повсякдень тисячами. А що мудрість дає пільгу в притузі, се я вам покажу, як обіщалась, коротенькою історійкою.

Саладін, що доблестю своєю не тільки став із незначного чоловіка султаном вавилонським, а й звитяжив не раз королів сарацинських та християнських, витратив увесь свій скарб на війни та на пишноту свою безмірну; от припало якось так, що запотребилась йому

будинків весело застрибали сонячні зайчики. Засліплена цим небаченим видовищем, бритва прийшла в таке невимовне захоплення, що тут же непомірно загордилася.

– Невже після такої пишноти я маю повернутися в цирюльню? – вигукнула бритва. – Ні за що в світі! Було б відвертим безумством з мого боку губити своє життя, вискрібаючи намилені щоки і підборіддя неотесаних селюків. Хіба моєму ніжному лезу місце у цирюльника? Аж ніяк! Сховаюсь я від нього в затишному містечку.

З тієї пори її і слід простиг. Йшли місяці. Наступила дощова осінь. Скучивши наодинці, утікачка вирішила вийти зі свого добровільного самотництва і подихати свіжим повітрям. Вона обережно випустила лезо з оправи і гордовито озирнулася навколо.

Але, жах який! Що ж сталося? Лезо, колись ніжне, огрубіло, стало схожим на іржаву пилу, і не відбивало більше сонячних променів.

– Навіщо я піддалася спокусі? – гірко заплакала бритва. – Як мене доглядав і пестив добрий цирюльник! Як він радів і гордився моєю роботою! А зараз, о боже, що зі мною трапилося: лезо потемніло, вищербилося і покрилося огидною іржею. Я загинула і немає мені порятунку!

Сумна доля чекає всякого, хто наділений талантом, але замість того, щоб розвивати й удосконалювати свої здібності, надмірно підноситься і вдається до неробства і самозахоплення. Як і ця нещасна бритва, така людина поступово втрачає ясність і гостроту розуму, стає відсталою, ледачою і обростає іржею неуктства, що роз'їдає плоть і душу.

Жуков А. Н. Неизвестный Леонардо. Притчи, афоризмы, факции / А. Н. Жуков. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 160 с.; Да Винчи Леонардо. Сказки, легенды, притчи / Леонардо Да Винчи. – М. : Амрита-Русь, 2005. – 66 с.

КОМЕНДАЦІЯ (Турська формула № 43, VIII ст.)

Про того, хто комендується під владу іншого.

Високому панові такому-то я, такий-то. Всім достовірно відомо, що я не маю чим годуватися й одягатися. Тому я просив благочестя ваше, і вийшов мені ваш дозвіл віддатися і комендуватися під ваше заступництво; так я і зробив, саме на умові, щоб ви допомогли мені і забезпечували мене їжею й одягом, відповідно тому, як я служитиму і догоджатиму вам; і доки я буду живий, повинен буду нести вам службу і послух вільної людини і не матиму права вийти з-під вашої влади і заступництва, але залишуся під вашою владою й охороною всі дні мого життя. Між нами встановлено, що, якщо один з нас захоче порушити цю угоду, сплатить іншій стороні стільки-то солідів і угода ця назавжди залишиться незмінною. Обумовлено також, що вони напишуть, затвердять і підпишуть дві однакового змісту грамоти цього акту, що ними і зроблено.

Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. – М., 1961. – Т. 1. – С. 433.

З ГРАМОТИ КОРОЛЯ ДАГОБЕРТА (іmunітет Рейхсбахському монастирю, 636 р.)

... Завгодно нам було додати, щоб ніхто з государевих посадових осіб ні тепер, ні в майбутньому не смів входити для розгляду судових справ або для яких-небудь зборів на землі, право на володіння якими будь-коли пожалувано [монастирю], або нашими щедротами, або пожертвами означених Дадона, його братів, його батьків, або когонебудь іншого. Але по праву повного іmunітету хай зазначений монастир і братія його володіють пожалуваними їм судовими штрафами і хай все, що там

казна з їх людей – вільних або рабів, або інших, що проживають на їх землях, – або як-небудь інакше могла б отримати, йде по милості нашій на лампади вказаного святого місця і на платню рабам божим як при нашому житті, так і в наступні часи...

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. I. – М., 1953. – С. 145.

3 ФОРМУЛИ МАРКУЛЬФА (VIII ст.)

... На прохання єпископа такого-то, заради здобуття собі винагороди у вічному житті, пожалували ми йому благодіяння, яке полягає в тому, що в межі маєтків церкви цього єпископа, як тих, які вона в даний час має пожалуваними нами або ким-небудь іншим, так рівно і тих, які милосердя боже надалі зволіє передати у власність цього святого місця, не сміє входити жодна государева особа для слухання судових справ або стягнення яких-небудь службових штрафів, але сам єпископ і наступники його, в ім'я боже, на підставі повного імунітету хай володіють всіма зазначеними правами... Постановляємо тому, щоб ні ви, ні помічники і наступники ваші і жодна інша особа, наділена владою, ні в який час не насмілювалося входити на землю церкви... ні для слухання судових справ, ні для стягнення штрафів по яких-небудь судових рішеннях, ні для користування постоем і продовольством, ні для затримання поручителів. І все, що могла б отримати там казна з вільних або невільних і інших людей, що проживають на землях... церковних, хай навіки надходить на лампади означеної церкви.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. I. – М., 1953. – С. 146.

ЯЗИК І ЗУБИ

Жив собі на світі хлопчик, що страждав серйозною недугою, до якої іноді бувають схильні і дорослі, – він безупинно розмовляв, не знаючи міри.

– Що за покарання, цей язик, – бурчали зуби. – Коли ж він угамується і помовчить хоч трохи?

– Яке вам до мене діло? – нахабно відповідав язик. – Жуйте собі на здоров'я і мовчіть. Ось і вся вам оповідка! Між нами немає нічого спільного. Нікому не дозволю встрявати в мої особисті справи, а тим більше сунутися з дурними порадами!

І хлопчик продовжував без упину базікати до ладу й не до ладу. Язик був нагорі блаженства, вимовляючи все нові мудровані слова, хоча і не встигав гарненько вникнути в їх сенс.

Але одного разу хлопчик так захопився базіканням, що, сам того не відаючи, сплонував. Щоб якимось виплутатися з біди, він дозволив язикові сказати явну брехню. Тоді зуби не витримали – терпіння їх лопнуло. Вони разом зімкнулися і преболяче укусили брехунця, що забрехався.

Язик почервонів від крові, що виступила, а хлопчик заплакав від сорому і болю.

З тієї пори язик поводить з побоюванням і обережністю, та і хлопчик, перш ніж вимовити слово, двічі подумає.

БРИТВА

В одного цирульника була бритва краси незвичайної, та і в роботі не було їй рівних. Одного разу, коли відвідувачів у лавці не було, а господар кудись відлучився, надумалося бритві на світ подивитися і себе показати. Випустивши гостре лезо з оправки, немов шпагу з піхов, і гордо руки в боки, вона відправилася на прогулянку погожим весняним днем.

Не встигла бритва переступити через поріг, як яскраве сонце заграло на сталевому полірованому лезі, і по стінах

чорнило заплямувало мою білизну і зіпсувало папір навек!
Кому я тепер такий буду потрібний?

– Не сумуй! – ласкаво відповіла чорнильниця. – Тебе зовсім не хотіли принизити і не заплямували, а лише зробили потрібний запис. І тепер ти вже не простий клаптик паперу, а написане послання. Відтепер ти зберігаєш думку людини, і в цьому твоє пряме призначення і велика цінність.

Добра чорнильниця виявилась права. Прибираючись якимось на письмовому столі, людина побачила безладно розкидані листки, що пожовтіли від часу. Вона зібрала їх і хотіла було кинути в палаючий камін, як раптом помітила той самий «заплямований» листок. Викинувши непотрібні запорошені папірці, людина дбайливо поклала списаний листок в ящик стола, щоб зберегти як послання розуму.

КРЕМІНЬ І КРЕСАЛО

Отримавши одного разу сильний удар від кресала, кремій обурено запитав у кривдника:

– З чого ти так накинулося на мене? Я тебе знати не знаю. Ти мене, мабуть, з кимось плутаєш. Залиш, будь ласка, мої боки у спокої. Я нікому не заподіюю шкоди.

– Не сердься даремно, сусіде, – з посмішкою промовило кресало у відповідь. – Якщо ти наберешся трохи терпіння, то незабаром побачиш, яке диво я витягуватиму з тебе. При цих словах кремій заспокоївся і почав терпляче зносити удари кресала. І нарешті з нього був висічений вогонь, здатний творити справжні дива. Так терпіння кременя було по заслугах винагороджено.

Казка сказана для тих, хто спочатку боїться в навчанні. Але якщо запастися терпінням і проявити старання, то посіяне насіння знання неодмінно дасть добрі сходи. Навчання корінь гіркий, та плід солодкий.

З КАПТУЛЯРІЯ КАРЛА ВЕЛИКОГО (803 р.)

Глава 2. Якщо хто завдасть якої-небудь шкоди імунним правам, повинний сплатити штраф у розмірі 600 солідів. Але якщо хто-небудь учинить крадіжку, або людиновбивство, або який-небудь інший злочин поза імунітетом і сховається на імунній території, граф хай вимагає у єпископа, абата... і їх заступників видати йому винного. Якщо той чинитиме опір і не побажає видати, то при першій відмові присуджується до 15 солідам штрафу. Якщо не побажає видати при другому виклику, повинний сплатити 30 солідів. Якщо не погодиться [видати] і при третьому виклику, то всю шкоду, яку заподіяв винуватець, має відшкодувати той, хто утримував його в межах імунної території і не бажав видати. При цьому сам граф має право прийти переслідувати цю людину всередині імунітету, де б він його не розшукав. Якщо вже на першу вимогу графові буде дана відповідь, що винний, хоча і перебував у межах імунної території, але втік, [імуніст] повинен присягнутися, що не сприяв його втечі з метою ухилитись від правосуддя, і більше з нього в цій справі не треба стягати. Якщо ж при вході графа в цю імунну територію хто-небудь наважиться чинити опір йому, влаштувавши зборище, граф повинен довести про те до відома короля... і там має бути визначено, щоб сплатили по 600 солідів, як тому, хто порушив імунні права, так і тому, хто наважився чинити опір графові, влаштувавши зборище.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. I. – М., 1953. – С. 146–147.

КАПТУЛЯРІЙ ПРО ПОМІСТЯ

1. Бажаємо, щоб маєтки наші, якими ми визначили обслуговувати наші власні потреби, цілком служили нам, а не іншим людям.

2. Щоб з людьми нашими добре поводитись і щоб ніхто не доводив їх до розорення.

3. Щоб не сміли управителі ставити людей наших на свою службу, вимагаючи від них панщину, вирубування [лісового] матеріалу й інших робіт на свою користь; хай також не приймають від них жодних дарів – ні коня, ні бика, ні корови, ні свині, ні поросяти, ні ягняти, ні чого-небудь іншого, за винятком гарбузів, продуктів садівництва, яблук, курей і яєць.

4. Якщо люди наші завдадуть нам якихось збитків крадіжкою або іншим способом, хай те повністю відшкодують; крім того, згідно закону хай отримають покарання батою, виключаючи людиноббивства і підпали, за що слідує штраф. [За провину] перед іншими людьми хай задовольняють їх претензії згідно закону; за шкоду ж, завдану нам, як ми сказали, підлягають покаранню батою. А вільні люди, що проживають в наших фісках¹ або маєтках, якщо в чому провиняться, хай відповідає кожен згідно їх закону; і що сплатять в якості штрафу, хай надходить нам, чи буде то худоба чи інше.

5. Коли управителі наші повинні виконувати наші роботи – посів або оранку, збір жнив, сіна або винограду, – кожен під час роботи хай всюди ретельно дивиться і дає розпорядження, як треба вести справи, щоб добре було і доладно. Якщо ж буде відсутній або куди-небудь не зможе піти [сам], доброго посланця з людей наших або іншу вірну людину хай спорядить для нагляду за нашою справою, щоб була добре виконана; і хай управитель ретельно піклується про те, щоб споряджати вірну людину для нагляду за цією справою.

6. Бажаємо, щоб управителі наші десятину зі всього врожаю повністю давали церквам нашого фіску, а іншим церквам нашої десятини не давати; хіба що де встановлена

¹ Фіск – комплекс будівель і земель, пов'язаних в цілісну сільськогосподарську систему. Фіск міг включати кілька помість.

ТІЛЕСНІ ПОКАРАННЯ В ШКОЛІ (Зі Швабського зерцала)

Якщо вчитель б'є учня лозиною або рукою не до крові, то він за нього не відповідає. Якщо він розіб'є йому в кров ніс, то і в цьому випадку він до відповідальності не притягується. Якщо ж він йому розкрає інші частини тіла і притому не лозою, то він повинен за це відповідати, а якщо він уб'є його на смерть, то підлягає суду.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. II. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 290.

ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ ФАЦЕЦІЇ

Леонардо-да-Вінчі (1452 – 1519) відомий італійський живописець, інженер, винахідник епохи Відродження. Літературний спадок цього видатного вченого дійшов до нашого часу в досить хаотичному вигляді і розпорошений по численним рукописам, писаним так званим дзеркальним письмом.

Його фацеції, сповнені глибокого морального змісту, написані чистою живою мовою, легкою для сприйняття. В цих жартівливих оповідках Леонардо не поступається прозаїкам XIV ст. з їх простою практичною мораллю.

ПАПІР І ЧОРНИЛО

На письмовому столі стопкою лежали однакові листи чистого паперу. Але одного разу один з них виявився суцільно поцяткованим гачками, рисками, завітками, крапками... Мабуть, хтось узяв перо і, умочивши його в чорнило, обписав листок словами і розмалював малюнками.

– Навіщо тобі знадобилося піддавати мене такому нечуваному приниженню? – у серцях запитав засмучений листок у чорнильниці, що стояла на столі. – Твоє незмивне

мухи», тобто всякого роду софістичні витонченості; ніхто не міг розуміти їх пишномовності, в якій, як говорить Ісаїя, не було жодної мудрості. Що стосується докторів богослов'я, що «усілися на сидінні Мойсеевим» (Матф., XXIII, 2), то вони були пихаті наукою, але їх життя нікого не напучувало. Проповідуючи і не діючи, вони зробилися подібні «міді дзвінкій, або бубну гудячому» (I Посл. Корінф., XIII, 1) або каналу, вимощеному камінням, який залишається завжди сухим, замість того, щоб вести воду в сади ароматів. Вони не лише ненавиділи один одного, але прагнули догідливістю залучати до себе учнів від інших, шукали слави для себе, але не піклувалися про душевне благо. Прислухаючись до відомих слів апостола: «Якщо хто єпископства бажає, доброї справи бажає», вони множили свої пребенди¹ і домагалися місць; але вони бажали не доброї справи, а відзнак, і піклувалися особливо про те, щоб «мати перші місця на бенкетах і в синагогах, і щоб їм кланялися в народних зібраннях» (Матф., XXIII, 6–7).

Тоді як апостол Іаков (III, I) сказав: «Не багато-хто ставайте, брати мої, учителями», вони, навпаки, так старалися про те, щоб зробитися вчителями, що не могли дістати учнів інакше, як проханнями і пожертвуваннями. Але безпечніше вчитися, ніж учить, і скромний слухач дорожчий за пихатого й обмеженого вчителя. Господь зберіг між ними невелику кількість людей чесних і богобоязливих, «які не стояли на дорозі грішників», не сиділи разом з іншими на отруєному сидінні.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Граціанського и С. Д. Сказкина. Т. II. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 289–290.

¹ Спархія, що дає пастирю регулярний прибуток.
178

здавна. І не інші клірики хай стоять на чолі цих церков, а лише наші – з людей наших або з нашої капели.

7. Хай кожен управитель службу свою повністю справляє, як йому буде [про те] оголошено; якщо ж знадобиться більше служити, хай розпорядиться розрахувати; чи слід йому збільшити [кількість людей, щоб справити цю] службу або ж [відвести для неї і] ночі.

8. Щоб управителі наші прийняли наші виноградники, які в їх віданні, і добре їх доглядали; саме ж вино зливали в посудини і ретельно доглядали, щоб ніяк не зіпсувалось; інше ж вино – просте – хай купують, щоб забезпечувати ним маєтки государеві. Якщо ж буде закуплено такого вина більше, ніж треба надіслати для постачання наших маєтків, нам про те повідомляти, а ми сповістимо, яка буде про нього наша воля. А відсадження від виноградників наших посилати для нашої потреби. Оброк з наших маєтків, який повинні [платити] вином, відправляти в наші льохи.

9. Бажаємо, щоб кожен управитель в своєму окрузі мав такі ж міри – модії¹, секстарії, ситули по 8 секстаріїв і короби², які і ми маємо в палаці нашому.

10. Щоб старости наші, лісничі, конюхи, ключники, десятники, збирачі мита й інші службовці несли роботи по заорюванню поля і давали поросят за свої манси; замість же ручних робіт хай добре справляють свої посади. Якщо ж хто-небудь зі старост має бенефіцій, хай посилає замість себе заступника, щоб він виконував за цей [бенефіцій] ручні роботи й іншу службу.

13. Щоб добре доглядали жеребців, тобто вараніонів, і ніяк не допускали б їх довго застоюватися на одному місці, щоб внаслідок цього не здохли. Якщо ж який-небудь з них виявиться несправним або дряхлим, або ж околіє, нас

¹ Модій – міра об'єму сипучих тіл і рідини. Малий модій – близько 14 літрів, великий модій, встановлений Карлом Великим, – близько 21 л.

² Секстарій – 1/16 модія; ситул – 8 секстаріїв, тобто половина модія; короб – 12 модіїв.

повинні сповіщати [про те] завчасно, поки ще не прийшов термін підпускати їх до кобил.

16. Бажаємо, щоб у випадку, якщо ми або королева комусь із управителів що-небудь накаже, або ж від нашого або королеви імені сановники наші – стольник і чашник – дадуть управителям яке-небудь розпорядження, хай виконають до того самого терміну, до якого їм буде вказано. ...

17. Скільки маєтків кожен в своєму віданні має, стільки хай приставить людей, які б ходили за бджолами для наших потреб.

19. При житницях наших в головних маєтках тримати не менше 100 курей і не менше 30 гусей. А при хуторах курей тримати не менше 50, гусей же не менше 12.

20. Кожен управитель хай піклується про те, щоб продукти впродовж усього року вдосталь до [панського] двору надходили; крім того, хай оглядає їх по черзі тричі, чотири рази і більше.

21. Кожен управитель хай тримає при [панських] дворах наших рибні сажалки, де вони раніше були; і якщо може їх примножити – хай примножує, а де раніше їх не було, тепер же можуть бути – хай знов облаштовує.

22. Тим, хто має виноградники, тримати [в запасі] не менше трьох або чотирьох в'язок [сушеного] винограду.

23. У кожному маєтку нашому управителі хай тримають якомога більше хлівів для корів, свиней, овець, кіз і козлів, і ніяк без цього не можна обходитися. Крім того, хай тримають робочу худобу, заведену для виконання їх служби рабам, щоб через [цю] службу запряги й підводи на панські потреби ніяк не зменшувалися. І хай мають, коли справляють службу по корму собак, биків, кульгавих, але не хворих, корів або коней не коростявих, і іншу худобу не хвору. ...

24. Кожен управитель, коли йому треба надіслати що-небудь до нашого столу, має бути відповідальним за те, щоб все, що ним постачається, було в хорошому і

явленням антихриста, страшним обуренням, розбратом християнських государів, нашествиям татар, сарацин та інших царів Сходу.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. II. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 290–293.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ПАРИЖА НА ПОЧАТКУ XIII ст.

(Уривок з твору, написаного близько 1220 р.)

Майже всі паризькі школярі [студенти], як туземні так і іноземні, займались виключно тільки тим, щоб навчатись і досліджувати щось нове.

Одні займались виключно для того, щоб знати, але це тільки цікавість; інші, аби прославитись, але це марнославство; зрештою інші вчилися, щоб згодом отримувати вигоду, але це користолюбство і симонія. Дуже небагато з них займались, щоб отримувати настанови або наставляти інших. Вони викликали один одного і сперечались між собою не тільки з приводу різних думок чи диспуту, але навіть відмінність країн викликала у них незгоди, ненависть, сильні суперечки і вони безсоромно переслідували один одного всякого роду сваркою і образами. Англійців вони називали пияками і блазнями; дітей Франції – гордими, зніженими і прикрашеними як жінки; вони казали, що німці на своїх святах поводяться непристойно і по-скотськи; Нормандців називають пихатими самохвалями; жителів Пуату – віроломними і лестивцями; бургундців – грубими і дурними, бретонців – легковажними і непостійними.

Унаслідок подібних образ часто справа переходила від слів до колотнечі. Я не говоритиму про тих вчителів логіки, перед очима яких постійно літали «египетські

розмірковування] сам не здатний відрізнити софізму від справжнього доказу, якщо він не може виправдати свої висновки дослідом...

... Людина, яка ніколи не бачила вогню, має достатній доказ, що вогонь пече, псує і руйнує речі, але ж дух її не заспокоївся б на такому знанні, і вона б не стала сторонитись вогню, поки не поклала б у вогонь руку або який-небудь інший палаючий предмет і не переконалася б через дослід у тому, що вона дізналась із доведень. Після ж досвіду спалення чогось дух набуває впевненості і заспокоюється в сяйні істини.

Про нрави церкви

Всюди панує повна розбещеність, починаючи з самого верху. Святий престол зробився здобиччю обману та брехні: справедливість гине, світ руйнується... Звичаї там [в церкві] зіпсовані: там панує гордия, процвітає користолюбство, заздрість гризе людей, розкіш ганьбить весь папський двір, там усіма оволоділа ненажерливість. Ось вже декілька років святий престол порожній через інтриги, заздрощі і підступи честолюбства. Якщо таке становище голови церкви, то які ж її члени? Подивіться на прелатів, що жадібно збирають багатства, не піклуючись про ввірені ним душі, вони клопочуть за своїх родичів і мирських друзів.

Тим часом трудівники, що все життя займаються філософією і теологією, у всіх у презирстві!

Подивіться далі на ченців всіх орденів без виключення! Як сильно відхилились усі вони від того, чим повинні бути! Як страшно занепали, як багато втратили нові ордени зі своєї колишньої гідності. Все духівництво віддане гордості, розкошам, жадібності.

...Так... у наш час наповнилась міра злобою людською, і потрібно, щоб справедливий папа зі справедливим государем, меч матеріальний з мечем духовним, очистили церкву, інакше вона буде покарана

відмінному стані, а також найсумлінніше й охайно приготовано. І кожен хай має для своєї служби, коли служить для нашого столу, щодня по дві зерном відгодовані [курки], так само й інші запаси у всьому мають бути добрі – як мука, так і м'ясо.

26. Старостам не мати в своєму віданні більше того, що вони в змозі обійти й оглянути протягом одного дня.

28. Бажаємо, аби щорік в чотиридесятницю, на вербну неділю, звану осанною, [управителі], за нашим наказом, доставляли гроші з нашого господарства, після того, як ми ознайомимося зі звітністю про кількість в поточному році наших прибутків.

29. Стосовно тих, хто приносить скарги з людей наших, [наказуємо] кожному управителю дивитись, щоб не було їм потреби ходити до нас скаржитися; не слід допускати, щоби дні, відведені для роботи, в неробстві пропадали. Якщо ж рабу нашому знадобиться шукати управи на стороні, начальник його зі всякою старанністю хай відстоює його справу; і якщо в чому-небудь добитися справедливості не зможе, хай не допускає, щоб через це наш раб утрудняв себе, але начальник його або особисто, або через свого посланця хай сповістить нас про це.

32. Хай кожен управитель дбає про те, щоб завжди мати добре і першосортне насіння, чи-то купуючи його чи [дістаючи] як-небудь інакше.

34. Зі всякою сумлінністю треба слідкувати, щоб все, що виготовляється або робиться руками, а саме: сало, в'ялене м'ясо, окости, свіжопросолене м'ясо, вино виноградне, оцет, вино ягідне, заготовлена про запас риба, гірчиця, сир, масло, солод, пиво, мед-напій, мед натуральний, віск і мука – все це робилось і виготовлялося з найбільшою охайністю.

36. Щоб ліси і заповідні гаї наші добре охоронялися; і якщо де виявиться зручне місце для розчищення, розчищали б і полям заростати лісом не давали; а де мають бути ліси, ніяк не допускати їх вирубувати і губити; звірів

же в заповідних гаях наших ретельно доглядати; піклуватися також про соколів і яструбів для нашої справи; й оброки, належні за це, ретельно збирати. Управителі, а також старости і люди їх, якщо ганятимуть свиней на випас в наш ліс, хай самі перші платять належну десятину, подаючи цим добрий приклад, аби потім і інші люди їх десятину платили повністю.

40. Щоб кожен управитель неодмінно тримав у наших маєтках, заради достоїнності їх, особливих птахів: павичів, фазанів, качок, голубів, куріпок і горлиць.

41. Щоб споруди в наших [панських] дворах й огорожі, що їх оточують, добре охоронялися і щоб хліви, кухні, хлібопекарні й давильні обставлялися старанно, щоб службовці наші могли виконувати там свої обов'язки пристойно і з великою охайністю.

42. У покоях кожного маєтку мати постільні покривала, перини, подушки, простирадла, столові скатертини, килими на лавки, посуд мідний, олов'яний, залізний і дерев'яний, тагани, ланцюги, крюки, струги, сокири, тобто колуни, свердла, тобто бурави, ножі і всяке начиння, щоб не було потреби десь просити його або позичати. І мати [управителям] на своїй відповідальності бранну зброю, яку беруть на війну, щоб була справна і після повернення знову задавалася в покої.

43. Жіночим приміщенням нашим вчасно, як встановлено, давати матеріал для роботи, а саме: льон, вовну, вайду¹, яскраво-червону і червону фарби, гребені для чесання шерсті, черсак², мило, жири, посудини та інший дріб'язок, який там потрібний.

44. З пісного щорік дві частини посилати для нашого столу, а саме: овочі, рибу, сир, масло, мед, гірчицю, оцет,

¹ Вайда – рослина, яку в Європі використовували для отримання синьої фарби.

² Черсак – рослина, супліддя якої (т. зв. ворсувальну шишку) використовують у текстильній промисловості для наведення ворси на вовняні та інші вироби.

при цьому зі значно більшою швидкістю, ніж якби вони були повні гребців. Так само можна зробити повозки без усякого запрягання, що можуть рухатися з неймовірною швидкістю, літаючи машини, сидячи в яких людина може приводити в рух крила, що ударяють по повітрю, подібно пташинам...

... Прозорі тіла можуть бути так оброблені, що окремі тіла здаватимуться близькими і навпаки. На неймовірній відстані можна буде читати найменші літери і розрізняти найдрібніші деталі, розглядати зірки, де побажаємо. Вважають, що Цезар за допомогою великих дзеркал з галльського берега міг бачити розташування таборів і міст Британії... Можна так оформити прозорі тіла, що, навпаки, велике здаватиметься малим, високе – низьким, приховане стане видимим... Отже, зовсім не потрібно вдаватися до магічних ілюзій, коли сил науки достатньо, щоб провести дію.

Про розум і невігластво

Розум – ось вождь правої волі; він спрямовує її до спасіння. Щоб робити добро, його слід знати; щоб уникати зла, його треба розрізняти. Поки триває нещасття, людина не знаходить засобів проти зла... Нема небезпеки більшої за нещасття. Той, хто знає істину, хоч інколи і нехтує обов'язком, має притулок у совісті, яка спонукає його шкодувати про вчинене й остерегатися в майбутньому. Нема нічого гіднішого за вивчення мудрості, яка жене морок невігластва, – від цього залежить благоустрій усього світу. Яка людина у пізнанні мудрості, така вона і в житті...

Про значення досліду

Є три джерела знання: авторитет, розум і дослід. Але авторитету недостатньо, якщо у нього нема розумного підґрунтя, без якого він викликає не розуміння, а лише сприйняття [істини] на віру – ми віримо авторитету, але не через авторитет розуміємо. І розум [або відсторонене

СІМ ВІЛЬНИХ МИСТЕЦТВ (Початок XII ст.)

Один учень питав учителя і сказав: «Оскільки є сім мистецтв, і сім випробувань, і сім занять, хотів би я, щоб ти мені їх перерахував, в чому вони полягають?» Учитель: «Перерахую. Ці мистецтва: діалектика, арифметика, геометрія, фізика, музика, астрономія. Щодо того, що є сьомим, існує чимало поглядів. Філософи, які не слідуєть пророцтвам, кажуть, що сьоме мистецтва – це нігромантія¹. Інші філософи, які довіряють пророцтвам і філософії, бажають, щоб це була наука, що досліджує природу чи елементи всесвіту. Ті, хто нехтують філософією, стверджують, що це граматики»².

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. II. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 285 – 286.

РОДЖЕР БЕКОН

Про науки і можливі відкриття та винаходи

Всі науки взаємопов'язані і підтримують одна одну: успіх однієї допомагає всім іншим, як, наприклад, око керує рухом всього тіла...

... Математику помилково вважають наукою складною, а іноді навіть підозрілою – тільки тому, що вона має нещастя бути невідомою отцям церкви. Між тим, наскільки вона важлива, наскільки корисна!...

... Можна побудувати прилади для плавання без гребців так, щоб найбільші кораблі, морські і річкові, приводились в рух силою однієї людини, пересуваючись

¹ Нігромантія (некрмантія) – гадання за допомогою викликання начебто душ померлих. Віра в такі гадання була досить поширеною в середні віки.

² В найбільш поширеній версії списку семи вільних мистецтв граматиці зазвичай відводилось перше місце. На другому вказувалась риторика.

пшоно, просо, зелень сушену і свіжу, редьку і ще ріпу, віск, мило й інший дріб'язок; а про те, що залишиться, як ми сказали, з описом нас повідомляти і жодним чином цього не уникати, як раніше робили, бо по цих двох частинах нам бажано знати про ту третю, яка залишилася.

45. Щоб кожен управитель мав у своєму віданні добрих майстрів, а саме: ковалів, срібних і золотих справ майстрів, чоботарів, токарів, теслярів, зброярів, рибалок, птахоловів, миловарів, пивоварів, тобто тих, хто досвідчений у виготовленні пива, яблучних, грушевих і інших різних напоїв, хлібопеків, які виготовляли б для наших потреб пшеничний хліб, людей, що уміють добре плести тенета для полювання і сіті для рибалки і лову птахів, а також інших службовців, перераховувати яких було б довго.

47. Щоб ловці наші, сокольничі й інші службовці, що виконують постійні обов'язки при дворі, отримували [необхідне] сприяння в наших маєтках, згідно письмового розпорядження нашого або королеви, коли ми пошлемо їх у якійсь нашій справі, або коли стольник і чашник від нашого імені що-небудь накажуть їм виконати.

51. Кожен управитель хай дивиться за тим, аби злі люди жодним чином не могли приховати ні під землею ні десь іще наше насіння, через що рідшими були б наші сходи. Так само дивитися і за іншими їх лиходійствами, щоб ніколи не могли вчиняти їх.

52. Бажаємо, щоб різним людям з кріпаків і сервів наших або вільних, що проживають в наших фісках і маєтках [управителі] чинили повний і правий суд, як кожному належить.

53. Хай кожен управитель дивиться за тим, щоб люди наші з його округу крадіжкою і чаклунством ні в якому разі не займалися.

54. Хай кожен управитель дивиться за тим, щоб люди наші старанно працювали і не тинялися б у неробстві по базарах.

55. Бажаємо, щоб управителі все, що дадуть, витратять і виділять на наші потреби, розпоряджалися записувати в одному списку, а все, що витратять самі, – в іншому; і особливим списком нас сповіщали би про те, що буде в залишку.

56. Хай кожен управитель частіше чинить у своєму окрузі суд і ухвалює вирок, спостерігаючи за тим, щоб люди наші жили по праву.

59. Кожен управитель, коли служитиме, щодня повинен поставляти по 3 фунти воску і по 8 секстаріїв мила; крім того, до свята св. Андрія, де б ми з нашими людьми не знаходилися, зобов'язаний поставляти 8 фунтів воску; те ж саме і в середині чотирьохдесятниці.

60. Старост жодним чином не ставити з людей сильних, але з людей середнього достатку і вірних.

61. Щоб кожен управитель, коли служитиме, привозив солод з собою до палацу і щоб разом з ним приходили майстри, які виготовляли б там добре пиво.

62. Хай управителі наші щорік до Різдва господнього окремо, ясно і по порядку нас сповіщають про всі наші прибутки, щоб ми могли знати, що і скільки ми маємо по окремих статтях, а саме: скільки [зорано] биками, на яких працюють наші погоничі, скільки [оранки] з мансів, які зобов'язані оранкою, скільки [надійшло] поросят, скільки оброків, скільки по боргових зобов'язаннях і штрафів по суду, скільки за дичину, впольовану в [заповідних] гаях наших без нашого дозволу, скільки за різні провини, скільки з млинів, скільки з лісів, скільки з полів, скільки з мостів і судів, скільки з вільних людей і сотень, що обслуговують потреби нашого фіску, скільки з ринків, скільки з виноградників і з тих, хто платить вином, скільки сіна, скільки дров і смолоскипів, скільки тесу й іншого [лісового] матеріалу, скільки з пусток, скільки овочів, скільки пшона і проса, скільки вовни, льону і конопель, скільки плодів з дерев, скільки горіхів і горішків... скільки з садів, скільки з ріпових гряд, скільки з рибних сажалок,

твердий, такий, що не можна розбити його інакше, як [змастивши] кров'ю козла. Камінь цей народжується в Аравії чи на Кіпрі. І якщо прив'язати його з лівого боку, допомагає він проти ворогів, і проти нездоров'я, і проти тварин диких і отруйних, і лихих людей, і проти сварки і суперечок, і проти отрути і проти мани, і дехто зве його діамантом...

Якщо бажаєш додати мудрості й уникнути дурості, візьми камінь, що зветься хризоліт, світлозелений, оправлений в золото; він позбавляє дурощів і приносить мудрість.

Якщо бажаєш перемогти звірів і тлумачити всі сни і пророкувати майбутнє, візьми камінь, що зветься есмунд або армад. Він буває різних кольорів, знищує отруту, надає перемогу над ворогами, дає дар пророцтва і тлумачення всіх снів і робить зрозумілим таємне.

З третьої книги. Філін – птах досить відомий. Чудові властивості цього птаха. Адже якщо його серце і праву ногу покласти над сплячим, одразу ж він тобі розповість усе, що він робив і що не спитай у нього, і це над нашими братами нещодавно було досліджено...

Кріт – тварина досить відома. Ця тварина має чудову властивість, як кажуть філософи. Якщо загорнути його ніжку в лавровий лист і покласти до рота коню, він втече від страху. А якщо покласти в гніздо якогось птаха, то ніколи не вилупиться з яєць приплід. А якщо бажаєш вигнати кротів, то поклади на дворі крота і палаючу самородну сірку, і всі інші кроти зберуться там, і від води, в якій вони варились, стане білим чорний кінь...

Якщо хто носитиме зліва серце собаки, то всі собаки оніміють перед ним.

Хрестоматія по історії Середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. II. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 284–285.

АЛЬБЕРТ ВЕЛИКИЙ ПРО ВЛАСТИВОСТІ ТРАВ, КАМЕНІВ І ТВАРИН

Альберт Великий (1193 – 1280) – відомий схоласт, професор богослов'я спочатку в Парижі, потім у Кельні. Автор багатьох творів, у тому числі і з природничих наук. На його думку, знання належить до категорії благ, але може бути використано як задля доброї мети, так і задля поганої. З цього витікає, що сама по собі алхімія не є небезпечною, натомість знаючись на ній, можна уникнути зла і досягти добра.

З першої книги. Дев'ята трава – лілія. Якщо ти збереш цю траву, коли сонце з'явиться в знаку Лева і змішаєш із соком лавра і потім покладеш цей сік під гній в будь-який час, то заведуться хробаки. Якщо з них зробити порошок і повісити його комусь на шию або в його одяг, він ніколи не засне чи не зможе спати, допоки цей порошок не буде вийнято. І якщо віщезгадане покладеш під гній і змастиш когось хробаками, що звідти народились, як зараз же його охопить лихоманка. І якщо згадане покласти в якусь посудину, де знаходиться молоко корови, і закрити шкірою корови того ж кольору, то всі корови втратять молоко, як це було достовірно досліджено в наш час...

П'ятнадцята трава... називається розою, і ця трава, квітка якої найбільш відома. Візьми грам її і грам гірчиці і ніжку миші, почепи усе це на дерево, і воно не даватиме плодів. І якщо згадане покласти біля невода, то в нього збереться багато риби...

І якщо згаданий порошок покласти в лампу, яку потім запалять, то всі здаватимуться чорними, подібно сатані.

І якщо згаданий порошок змішати з оливковою олією і натуральною сіркою і намастити цим при сонячному освітленні будинок, то він здаватиметься охопленим полум'ям.

З другої книги. Якщо ти хочеш перемогти ворогів, візьми камінь, що зветься адамант, блискучого кольору,

скільки шкір, скільки хутра і рогів, скільки меду і воску, скільки сала, жирів і мила, скільки вина ягідного, вина вареного, медових напоїв й оцту, скільки пива, вина виноградного – нового і старого, зерна нового і старого, скільки курок, яєць і гусей, скільки від рибалок, ковалів, зброярів і чоботарів, від виробників діжок і скринників, скільки від токарів і сідельників, скільки від слюсарів, від копалень залізних і свинцевих, скільки від тяглових людей [tributarii], скільки жеребчиків і кобилок.

63. Все вищезгадане ні в якому разі хай не здається нашим управителям надто обтяжливим, якщо ми цього вимагаємо, оскільки бажаємо, щоб і вони так само вимагали все від своїх підлеглих, без будь-якого з їх боку незадоволення, і все, що людина в своєму будинку і в своїх маєтках повинна мати, і управителям нашим належить мати в наших маєтках.

64. Щоби бастерни – вози наші, які йдуть на війну, добре були зроблені і верхи їх добре були б покриті шкірами, зшитими так, щоб, у разі потреби переправитись по воді, зі всім своїм вмістом могли б перевозитися через річки і вода всередину проникати б не могла, і добро наше, як ми сказали, могло б бути переправлене у повній цілості. Бажаємо, щоб у возах посилалася мука для нашого столу, в кожному по 12 модіїв, також і в тих, в яких везуть вино, посилали б по 12 модіїв на нашу міру, і при кожному возі були б щит і спис, сагайдак і лук.

65. Щоб рибу нашу з сажалок наших продавали, а іншу на її місце садили і завжди в такий спосіб мали б рибу [напоготів]; лише в тому випадку, якщо ми не побували в [наших] маєтках, продавати [цілком], і прибуток управителі наші хай обертають на нашу користь.

68. Бажаємо, щоб кожен управитель завжди мав напоготів добрі бочки, зв'язані залізними обручами, які можна було б послати на війну або до палацу; а шкіряних бурдюків не робити.

69. Про вовків повсякчас нас повідомляти, скільки кожен зловив, і шкури їх нам представляти, а в травні місяці вистежувати і брати вовченят [отруйним] порошком, капканами, ямами і собаками.

70. Бажаємо, щоб в садах мали всілякі трави [й овочі], а саме [далі перераховується 73 назви рослин].

Про дерева бажаємо, щоб були яблуні, груші і сливи різних сортів, горобина, кизил, каштани, персикові й айвові дерева, ліщина, мигдалеві, тутові, лаврові дерева, пінії, інжирні дерева, волоська ліщина, вишні різних сортів. Назви яблунь... солодкі та кисліші, всі зимові сорти і ті, які треба їсти прямо з дерева, і ярові сорти. Зимових сортів груш три і чотири солодші, і ті, які треба варити, і пізні сорти.

Кінець государеву капітулярію.

Хрестоматія по історії середніх віків / [под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина]. – М., 1953. – Т. I. – С. 156–165.

Контрольні запитання і завдання:

1. Кому належала земля, якою користувався селянин за прекарною грамотою?
2. Які категорії населення укладали прекарні грамоти різних типів?
3. Чим відрізнялось становище особи, яка оформила прекарну грамоту, від особи, яка оформила комендацію?
4. Що змушувало залежного селянина працювати на землевласника і віддавати йому частину прибутку?
5. Які категорії службовців були в помістях Карла Великого?
6. Який характер мало господарство цих маєтків – натуральний чи товарний?
7. Чи був суд єдиним для вільних і залежних людей?

50. Що таке сонце? – Світоч світу, окраса небес, щастя природи, честь дня, розподільник годин.

51. Що таке місяць? – Око ночі, подавальник роси, віщун негоди.

52. Що таке зірки? – Розпис небесного склепіння, водії мореплавців, окраса ночі.

53. Що таке дощ? – Зачаття землі, зародження плодів.

56. Що таке земля? – Мати тих, хто народжується, годувальниця тих, хто живе, келія життя, пожирателька усього...

59. Що таке вода? – Підпора життя, омовіння нечистот...

64. Що таке зима? – Вигнанниця літа.

65. Що таке весна? – Живописець землі.

66. Що таке літо? – Одягання землі, стиглість плодів.

67. Що таке осінь? – Житниця року.

68. Що таке рік? – Колісниця світу.

69. Хто її везе? – Ніч і день, холод і жар.

70. Хто її візниця? – Сонце і луна.

71. Скільки у них палаців? – Дванадцять.

72. Хто в них розпоряджається? – Овен, Тілець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козеріг, Водолій, Риби.

73. Скільки днів живе рік в кожному з палаців? – Сонце 30 днів і 10 з половиною годин, а місяць двома днями і вісьмома годинами менше.

76. Що таке трава? – Одяг землі.

77. Що таке коріння? – Друзі лікарів, слава кухарів.

78. Що робить гірке солодким? – Голод.

79. Що не угамовую людину? – Прибуток.

82. Що таке дружба? – Рівність душ.

83. Що таке віра? – Впевненість у тому, чого не розумієш і що вважаєш прекрасним.

Антологія педагогической мысли христианского средневековья. Т. I. – М.: Аспент-Пресс, 1994. – С. 307–310.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ДІАЛОГ ВИСОКОРОДНОГО ЮНАКА ПІПІНА З АЛЬБІНОМ СХОЛАСТИКОМ

Алкуїн (Альбін) (бл. 735 – 804 рр.) – вчений-енциклопедист, відомий діяч Каролінзького відродження. Був учителем Піпіна – другого сина Карла Великого.

1. **Піпін.** Що таке буква? – **Алкуїн.** Страж історії.
2. Що таке слово? – Зрадник душі.
3. Хто породжує слово? – Язык.
4. Що таке язык? – Бич повітря.
5. Що таке повітря? – Хранитель життя.
6. Що таке життя? – Щасливим радість, нещасним горе, очікування смерті.
7. Що таке смерть? – Невідворотній кінець, невідомий шлях, живих ридання, заповітів виконання, викрадач людей.
8. Що таке людина? – Раба смерті, подорожній, що проходить мимо, гість у своєму домі.
9. На кого схожа людина? – На плід.
15. Скільки з нею відбувається змін? – Шість.
16. Які саме? – Голод і насичення, спокій і праця, неспання і сон.
17. Що таке сон? – Образ смерті.
18. Що становить свободу людини? – Невинність.
19. Що таке голова? – Вершина тіла.
20. Що таке тіло? – Житло душі.
22. Що таке борода? – Різниця станів і пошана зрілого віку.
23. Що таке мозок? – Хранитель пам'яті.
47. Що таке небо? – Сфера, що обертається, незриме склепіння.
49. Що таке день? – Спонування до праці.

Тема 4. Виникнення і розвиток середньовічних міст

План:

1. Виникнення і становлення середньовічного міста.
2. Комунальний рух (на прикладах Італії, Франції, Німеччини, Фландрії). Типи міського самоврядування.
3. Соціально-правове становище міського населення і побут міщан.

Методичні рекомендації:

Мета заняття полягає в тому, щоб розкрити причини виникнення міст передусім як центрів ремесла і торгівлі, показати роль ремісників у виникненні суспільного поділу праці між селом і містом.

Виникнення і розвиток міст стало новим етапом в історії європейського середньовіччя. Цьому явищу передувало чимало причин. При підготовці до семінару слід пам'ятати, що місто виникало як осередок протистояння феодальному світові, водночас залишаючись його невід'ємною частиною. Слід також звернути увагу на той факт, що саме міста в середньовічній Європі стали колыскою свободи, ареною боротьби за права.

Готуючись до відповіді на **перше питання**, необхідно проаналізувати основні теорії виникнення міст: романістичну, бургову, вотчинну, маркову, ринкову, торгівельну; вказати на сучасні точки зору науковців щодо походження феодального міста. Виділіть особливості цього процесу в різних регіонах Західної Європи.

При розгляді **другого питання** слід мати на увазі, що більшу частину прав і свобод міщан було відвойовано в ході так званих комунальних революцій. Виділіть етапи комунального руху та його особливості в різних країнах. Зверніть увагу на характер комунальних рухів у Німеччині. З'ясуйте сутність явища «феодальне місто». Зверніть увагу,

що міста почали виникати на землі феодала і знаходились у феодалній залежності від сеньйора. Виділіть типи міст за особливостями їх врядування. Охарактеризуйте соціальне походження та функції міських урядовців.

Висвітлюючи *третє питання*, охарактеризуйте соціально-правове становище основних категорій міського населення, визначте, хто з міщан мав повні права. Прослідкуйте динаміку чисельності міського населення Європи. Простежте появу елементів станової самосвідомості міщан, її особливості у порівнянні з феодалною та селянською.

Теми рефератів:

1. Одяг середньовічних міщан.
2. Маргінальні прошарки середньовічного міста.
3. Культура харчування в середньовічній Європі.
4. Становище жінки в середньовічному суспільстві.
5. Шлюб і сім'я.
6. Розвиток техніки.
7. Зброя середньовічного рицаря.

Джерела:

1. Дятлов В. А. Низшие слои населения средневекового города XV – XVI вв. : учебно-методическое пособие / В. А. Дятлов. – Чернигов, 1992. – С. 25–27.
2. Фрейбургское городское право XII в. : первоначальный текст и дополнение // Средневековый город. – Саратов, 1978. – Вып. 4. – С. 196–206.
3. Історія західноєвропейського Середньовіччя : Хрестоматія / [упорядник М. О. Рудь : навч. посібник]. – К.: Либідь, 2005. – Розд. 5. – С. 453–512, 551–553, 555–560.
4. История средних веков : Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2-х частях. – М. : Просвещение, 1988. – Ч. 1. – Глава 4. – С. 157–159, 172–185.

5. Гофф Жак Ле. Интеллектуалы в Средние века / Жак Ле Гофф / Пер. с франц. А. М. Руткевича, 2-е изд. – СПб. : Изд-во СПб ун-та, 2003. – 160 с.
6. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
7. Добиаш-Рождественская О. А. Культура западно-европейского Средневековья. Научное наследие / О. А. Добиаш-Рождественская. – М. : Наука, 1987. – 352 с.
8. Драч Г. В. История мировой культуры : Учебное пособие для вузов по гуманитар. спец. / Г. В. Драч, В. Д. Бакулов, В. К. Королев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 507 с.
9. Из истории культуры Средних веков и Возрождения. – СПб. – М. : Наука, 1976. – 276 с.
10. Лобок А. «И секли их очень усердно» (Средневековые традиции вольного образования) / А. Лобок // Первое сентября. – 2005. (26 февраля). – С. 5.
11. Лучицкая С. И. Культура и общество западноевропейского средневековья / С. И. Лучицкая. – М. : Наука, 1994. – 486 с.
12. Платонова Э. Е. Конспект лекций по культурологии / Э. Е. Платонова. – М. : Айрис-пресс, 2003. – 304 с.
13. Сапрыкина В. А. Введение в культурологию. Теория и история мировой и отечественной культуры. Учебное пособие в 3-х частях. Конспект лекций / В. А. Сапрыкина. Часть I. М. : МГИЭМ, 1995. – 210 с.
14. Свасьян К. А. Становление европейской науки / К. А. Свасьян. – М. : Evidentis, 2002. – 438 с.
15. Серебряный С. Д. История мировой культуры: Наследие Запада: Античность. Средневековье. Возрождение : Курс лекций / С. Д. Серебряный – М. : Российск. гос. гуманитар. ун-т, 1998. – 429 с.
16. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
17. Уколова В. И. Античное наследие и культура раннего средневековья (конец V – середина VII ст.) / В. И. Уколова. – М. : Наука, 1989. – 319 с.

доби Середньовіччя і вміти характеризувати їхню діяльність і спадщину.

Висвітлюючи *четверте питання*, необхідно дати характеристику поняття «гуманізм» та «Відродження», означити хронологічні і географічні рамки та історичні передумови культури Відродження. Слід також стисло охарактеризувати італійський гуманізм і проаналізувати досягнення видатних гуманістів XV ст.

Джерела:

1. Вазари Дж. Життєописання найбільш знаменитих живописцев, ваятелей и зодчих. – М. : Альфа-книга, 2008. – 642 с.
2. Гендерная история Западной Европы : Хрестоматия. Книга V. – М. : ИВИ РАН, 2007. – С. 8–27.
3. Гриненко Г. В. Хрестоматия по истории мировой культуры. – М. : Юрайт, 1999. – 669 с.
4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Н. П. Грацианского и С. Д. Сказкина. Т. III. – М. : Соцэкгиз, 1950. – С. 149–189.

Література:

1. Белогрудов О. А. Культура Проторенессанса и раннего Возрождения // Культурология / О. А. Белогрудов. – М., 1997. – С. 152–165.
2. Бицилли П. М. Место Ренессанса в истории культуры / П. М. Бицилли. – СПб. : Мифрил, 1996. – 256 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. Т. I. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель. – К. : Основа, 1995. – 543 с.
4. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV – XVIII ст. Т. II. Игры обмена / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1988. – 632 с. ; Т. III. Время мира / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992. – 680 с.

5. Средневековое городское право XII – XIII вв. : Сб. текстов / [под ред. С. М. Стама]. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 178 с.
6. Стоклицкая-Терешкович В. В. Средневековый город в Западной Европе в XI – XV вв. : сб. источников / В. В. Стоклицкая-Терешкович, С. Л. Плешкова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 60 с.
7. Хрестоматия по истории средних веков : в 3 т. / [под ред. Н. П. Грацианского, С. Д. Сказкина]. – М. : Учпедгиз, 1953. – Т. 1. – С. 374–383, 386–389.
8. Хрестоматия по истории средних веков : в 3 т. / [под ред. С. Д. Сказкина]. – М. : Соцэкгиз, 1968. – Т. 2. – С. 404–417, 459–472.

Література:

1. Бортник Н. А. Средневековые города-государства Западной Европы / Н. А. Бортник // Вопросы истории. – 1975. – № 12. – С. 68–79.
2. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. [в 4 т.] – Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. – М. : Наука, 1999. – 345 с.
3. Карпачева М. Е. Ранний этап коммунального движения в средневековом Каркалоне / М. Е. Карпачева // Средневековый город. – Вып. 4. – Саратов, 1978. – С. 3–20.
4. Котельникова Л. А. Феодализм и город в Италии в VIII – XV вв. / Л. А. Котельникова. – М. : Наука, 1987. – 256 с.
5. Котельникова Л. А. Итальянский город раннего средневековья и его роль в процессе генезиса феодализма / Л. А. Котельникова // Средние века. – 1975. – Вып. 38. – С. 100–115.
6. Левицкий А. Я. Город и феодализм в Англии / А. Я. Левицкий. – М. : Наука, 1987. – 283 с.
7. Ле Гофф Жак. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – 560 с.

8. Лойберг М. Э. Экономика феодального города / М. Э. Лойберг // История экономики / М. Э. Лойберг. – М. : ИНФРА-М, 1998. – С. 35–37.
9. Негуляева Т. М. Условие возникновения средневекового городского права // Средневековый город : межвузовский научный сборник. – Вып. 9. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1989. – С. 3–18.
10. Осипов В. И. Складывание патрициата в Монпелье (XII – XIII вв.) / В. И. Осипов // Средневековый город : межвузовский научный сборник. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1968. – Вып. 1. – С. 94–110.
11. Подаляк Н. Середньовічне місто крізь призму соціальної історії / Н. Подаляк // Історія в школах України. – 2004. – № 6. – С. 47–49.
12. Ткаченко А. А. Развитие городов // Экономическая история Западной Европы и Америки / А. А. Ткаченко. – Запорожье : Премьер, 1998. – С. 182–206.
13. Сванидзе А. А. Средневековые города Западной Европы: некоторые общие проблемы / А. А. Сванидзе // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 1. Феномен средневекового урбанизма. – М. : Наука, 1999. – С. 9–41.
14. Стам С. М. Некоторые актуальные вопросы изучения средневекового города / С. М. Стам // Средневековый город : межвузовский научный сборник. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1981. – Вып. 6. – С. 3–9.
15. Уколова В. И. Город как парадигма средневековой культуры / В. И. Уколова // Средние века. – Вып. 61. – М., 2000. – С. 154–168.
16. Ястребицкая А. Л. Западная Европа XI – XIII веков. Эпоха. Быт. Костюм / Ястребицкая А. Л. – М. : Искусство, 1978. – 169 с.
17. Ястребицкая А. Л. Европейский город (Средние века – раннее Новое время). Введение в современную урбанистику Ястребицкая А. Л. – М. : ИНИОН, 1993. – 272 с.

Тема 8. Культура Середньовіччя

План:

1. Особливості середньовічної культури.
2. Розвиток освіти. Виникнення університетів.
3. Умови та основні етапи розвитку науки.
4. Зародження і визначальні риси культури Відродження.

Методичні рекомендації:

Мета семінару полягає в тому, щоб поглибити уявлення студентів про найважливіші риси та особливості середньовічної культури, познайомити з поняттями «гуманізм» та «раннє Відродження».

Охопити все розмаїття культурного життя середньовічної людини в рамках одного семінарського заняття досить складно, водночас усвідомлення головних засад розвитку середньовічної освіти, науки, літератури є важливою передумовою для розуміння культури Відродження, зародження якої хронологічно припадає саме на добу Середньовіччя.

Розглядаючи **перше питання**, слід звернути увагу на умови становлення середньовічної культури як загальноєвропейського явища, навести її періодизацію, назвати основні складові.

Готуючи відповідь на **друге питання**, необхідно проаналізувати етапи становлення та особливості освіти в Середні віки; охарактеризувати організацію та зміст навчального процесу. Де і як виникали перші університети, в чому полягала їх особливість як середньовічних корпорацій? Хто і чому навчав в університетах?

Третє питання є логічним продовженням другого і передбачає аналіз наукових знань за доби Середньовіччя. Необхідно з'ясувати, хто займався наукою, які галузі розвивались найкраще, які фактори і чому стримували розвиток науки. Слід також назвати видатних науковців

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ВИНИКНЕННЯ МІСТА БРЮГҒЕ (862 р.)

Після цього для потреб мешканців замку почали стікатися до воріт його моста торговці або продавці більш цінних речей, потім крамарі, потім власники заїжджих дворів для підгодовування і притулку тих, хто вів торгові справи у присутності государя, який часто бував там же; почали будувати дома і влаштовувати готелі, де поміщалися ті, хто не міг мешкати всередині замку; і стало у них звичним говорити «йдемо до моста»; тут поселення настільки розрослося, що незабаром утворилося велике місто, яке по цю пору в просторіччі носить назву моста, адже на їх діалекті Брюгґе означає «міст».

Хрестоматія по історії середніх віків / [под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина]. – М. : Учпедгиз, 1949. – Т. I. – С. 359.

3 ХАРТІЇ МІСТА СЕНТ-ОМЕРА (1127 р.)

Я, Вільгельм, божою милістю граф Фландрії, не бажаючи заперечувати проти клопотання городян Сент-Омера, надаю їм на вічні часи і повеліваю, щоби залишалися незмінними наступні права і звичаї:

1. Щоби я забезпечив їм мир по відношенню до будь-кого; щоби я підтримував їх і захищав, як моїх людей, без усякої прихованої думки і щоби я допустив належний суд ешевенів між ними і будь-якою людиною, не виключаючи і мене самого, а для самих ешевенів щоби я встановив ту свободу, якою якнайкраще володіють ешевени на моїй землі.

2. Якщо хто з городян Сент-Омера дасть в борг комунібудь свої гроші і той, кому вони позичені, добровільно виявивши згоду перед належними людьми, спадковими мешканцями того ж міста..., не сплатить грошей у встановлений термін, то підлягає затриманню або сам, або

І тоді, розмолотивши качани жовтої кукурудзи і качани білої кукурудзи, Шмукане виготовила дев'ять напоїв, і з цієї їжі прийшла сила і плоть, і з кукурудзи були створені м'язи і сила людини. Ось що зробили Велика мати і Великий отець, Тепеу і Кукумац, як іменувалися вони.

Після цього вони почали розмовляти про творіння і створення нашої першої матері і отця; тільки з жовтої кукурудзи і з білої кукурудзи вони створили їх плоть; з кукурудзяного тіста вони створили руки і ноги людини. Тільки тісто з кукурудзяної муки пішло на плоть наших перших батьків, чотирьох людей, які були створені.

Розділ 2

Ось імена перших людей, які були творені і створені: перша людина була Балам-кице, друга, – Балам-акаб, третя, – Махукутах, а четверта була Іки-балам.

Такі імена наших перших матерів і батьків.

Пополь-Вух. Родословная владык Тотоникапана. Перевод с языка киче Р. В. Кинжалов. М.-Л.: АН СССР, 1959. – 252 с.

Контрольні запитання і завдання:

1. Яку державу і чому можна вважати наймогутнішою в Доколумбовій Америці?
2. Охарактеризуйте особливості землеробства ацтеків.
3. Який з народів Доколумбової Америки називають «греками Америки» і чому?
4. В чому полягали особливості суспільного ладу давніх майя?
5. Проаналізуйте повноваження правителя інків.
6. Чому цивілізацію інків вважають найбільш величною і гуманною з усіх цивілізацій Доколумбової Америки?

його майно, поки не поверне всього боргу; якби він не захотів платити або заперечував існування подібної угоди і був би в цьому викритий свідченнями двох ешевенів, він підлягає затриманню, поки не сплатить боргу.

3. Якщо проти кого-небудь з городян буде розпочата ким-небудь справа про порушення християнського закону, хай він не йде з міста Сент-Омера в інші місця шукати правосуддя, але хай шукає його в цьому ж місті перед єпископом або архідияконом.

4. Я дарую їм свободу, якою вони володіли за часів моїх попередників. А саме, щоб сент-омерці у жодному випадку не виступали в похід за межі свого міста, за винятком того випадку, коли вороже військо нападе на територію Фландрії; тоді вони повинні будуть захищати мене і мою землю. Всіх, хто входить до їх гільдії і має відношення до неї, проживаючи в стінах міста, я звільняю від мита в порту Діксмюде і Гревелінген і по всій Фландрській землі і вилучаю їх з-під дії берегового права. А в Бапомі встановлюю для них таке ж мито, яке платять arrasські городяни.

5. Хто б з них не відправився в межі імперії у своїх торгових справах, не винен примушуватись ніким з моїх людей до сплати ганзи.

7. На всіх ринках Фландрії, якщо хто подасть на них скаргу, хай вони судяться судом ешевенів за будь-якою скаргою, без судового поєдинку; і надалі хай будуть вільні від поєдинку.

8. Всіх, хто живе і надалі житиме в стінах Сент-Омера, я роблю вільними від подушного оброку і від платежів фогту¹.

9. Крім того, вони просили короля Франції і Рауля Вермандуа², щоб усюди в їх землях, куди б не прийшли сент-омерці, вони були б вільні від всякого роду ринкових, транзитних і подорожніх мит.

¹ Фогт – васал єпископа, світська посадова особа в церковній вотчині, наділена судовими, адміністративними та фіскальними повноваженнями (управитель церковних земель).

² Рауль Вермандуа – один з крупних баронів Франції.

І Велика мати і Великий отець, Творительница і Творець, Тепеу і Кукумац, як свідчать їх імена, говорили: «Наближається час зорі; так хай наша робота буде закінчена і хай з'являться ті, хто повинен нас жити і підтримувати, породження світла, сини світла; хай з'явиться людина, людство на обличчі землі!» – Так говорили вони.

Вони зібралися, зійшлися разом і радилися в темряві і в ночі, і ось вони шукали і обговорювали, і тут вони розмірковували і думали. Таким чином їх наміри переконливо підійшли до ясного рішення; і вони шукали і відкрили, що має увійти до плоті людини.

Це було ще перед тим, як сонце, місяць і зорі з'явилися над головами Творительниці і Творця. З Пашиля, з Кайала, як іменувалися [ці країни], з'явилися жовті качани кукурудзи і білі качани кукурудзи.

Ось імена тварин, що діставали цю їжу: лисиця, койот, папуга і ворона. Ці чотири тварини принесли вісті про жовті качани кукурудзи і про білі качани кукурудзи. Вони сказали [Творительниці і Творцеві], що вони повинні йти в Пашиль, і вони показали їм дорогу в Пашиль.

І так вони знайшли їжу, і це було те, що увійшло до плоті твореної людини, створеної людини, це була її кров, з цього була створена кров людини. Так долучилась кукурудза до [створення людини], за бажанням Великої Матері і Великого отця.

І ось тоді вони були сповнені радості, тому що вони знайшли таку прекрасну країну, повну задоволень, багату смачними качанами жовтої кукурудзи і смачними качанами білої кукурудзи; багату також прекрасним паташте і насінням какао. Не можна і перерахувати, скільки там було дерев сапоті, кавуеш, хокоте, тапаль, матасано, яка безліч меду. Там був достаток чудової їжі, в цих селищах, що іменувались Пашиль і Кайала. Там була їжа всякого роду, мала їжа і велика їжа, малі рослини і великі рослини. І дорога до них була показана тваринними.

відчуєте, скільки зубів в нашій пащі, ми пожеремо вас, – говорили собаки, і потім вони роздерли їх лице.

А в цей же самий час їх сковорідки і горщики також говорили їм:

– Страждання і болю заподіяли ви нам. Наші роти почорніли від сажі, наші обличчя почорніли від сажі; ви постійно ставили нас на вогонь і палили нас, нібито ми не відчували ніяких мук. Тепер ви відчуєте це, ми спалимо вас, – сказали горщики і били їх по обличчях.

Камені з вогнища, зібравшись до купи, попрямували з вогню прямо в їх голови, примушуючи їх страждати.

[Дерев'яні люди] у відчаї побігли так швидко, як тільки могли; вони хотіли видертися на дахи будинків, але будівлі падали і кидали їх на землю; вони хотіли видертися на вершини дерев, але дерева струшували їх геть від себе; вони хотіли сховатися в печерах, але печери закрили свої обличчя.

Так сталась друга загибель людей творених, людей створених, істот, яким було призначено бути зруйнованими і знищеними; і уста і обличчя всіх їх були покалічені.

Говорять, що їх нащадками є ті мавпи, які живуть тепер в лісах; це все, що залишилося від них, тому що їх плоть була створена Творительницею і Творцем тільки з дерева.

От чому мавпа виглядає схожою на людину; [вона] – приклад того покоління людей, які були творені і створені, але були тільки дерев'яними фігурами.

ЧАСТИНА III

Розділ 1

Тут ось початок [розповіді про те], як було вирішено створити людину і як шукали те, що мало скласти плоть людини.

10. Я наказую, щоби комуна їх, яку вони створили на присязі, продовжувала існувати й надалі, і нікому не дозволю розпустити її, а також дарую їм всякі права і правосуддя за кращими зразками того, як іде справа в моїй землі, тобто у Фландрії.

17. Якщо який-небудь чужоземець нападе на когонебудь з городян Сент-Омера, завдасть йому образи, або скривдить, або ж в насильницький спосіб відбере у нього його майно, ...самі городяни спільно покарають його за образу їх побратима; і якщо при здійсненні цього покарання буде зруйнований або спалений будинок, або хто-небудь буде поранений чи вбитий, той, хто вчинив цю помсту, зовсім не ризикуватиме в даному випадку ні своїм життям, ні майном, і не накличе на себе цим моєї немилості.

Зберігати дану комуну і дотримувати вищезгадані звичаї й угоди дали завірення й обіцянку з клятвеним підтвердженням цього: Людовік, король франків¹, Вільгельм, граф Фландрії [далі слідує 23 підписи феодалів]. Затверджений цей привілей і клятвено скріплений графом Вільгельмом і вищеназваними баронами в рік від Різдва христового 1127, 14 квітня.

Хрестоматія по історії середніх віків / [под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина]. – М., 1949. – Т. I. – С. 369–371.

З ХАРТІЇ МІСТА СЕНТ-ОМЕРА (1168 р.)

19. Вбивця людини в місті Сент-Омер, схоплений і викритий, ніде не врятується від покарання.

20. Якщо хто в межах міста поранить зброєю людину і це доведуть свідки, нехай сплатить 10 ліврів: третина

¹ Король Людовік VI Товстий, сюзерен фландрського графа.

пораненому, третина каштеляну¹ і третина комуни на укріплення міста.

24. Хто в межах заповідної милі поранить людину зброєю і це доведуть свідки, дасть 100 су. Якщо ж уб'є, то дасть 10 ліврів: 100 су каштелянові і 100 су комуни на укріплення міста.

26. Встановлений також мир для всякого купця, що приходить на ринок, тобто щоб він після прибуття на ринок був у безпеці зі своїми товарами і був у безпеці по дорозі назад. Цей мир не поширюється на тих, хто міг би бути звинувачений чи-то в лихварстві, чи-то в іншій наживі за рахунок городян. А якщо хто потурбує когонебудь на шляху на ринок або з ринку, або відніме його товари, або самого візьме в полон і це доведуть двоє свідків, повинен відшкодувати власникові вартість заповдяного йому збитку, і до того хай сплатить 10 ліврів, як вище вказано.

36. Крім того, встановлюю найміцніший мир для всіх тих, хто їде з міста, так і тих, хто повертається в нього, який би бан² не довелось для цього пустити в хід. І якщо хто порушить цей мир яким-небудь чином, буде вимушений підкорятися тому самому закону, який встановлений для порушників миру усередині міста. Проте ми робимо виключення з цього закону для мерів і присяжних, в обов'язок яких входить зібрати людей і організувати їх, коли вони виступають проти ворога. А хто, почувши сигнал, що проголошує бан комуни, не приєднався б до інших співгромадян, не маючи на те дозволу прокуратора або двох присяжних, заплатить 6 су.

37. Постановлено також і клятвено підтверджено присяжними міста, що городяни ні в чому не поступляться

коли Творительниця і Творець створювали жінку, її плоть була зроблена з серцевини очерету. Ось такі були матеріали, які Творительниця і Творець бажали використовувати, створюючи їх.

Але ті, кого вони створили, не думали і не говорили перед обличчям своєї Творительниці, перед обличчям свого Творця. І через це вони були знищені, вони були потоплені. Це [було зроблено], щоб покарати їх, тому що їх думки не досягали до особи їх матері, до обличчя їх батька, Серця небес, що зветься Хураканом. І з цієї причини лице землі потемніло, і почав падати чорний дощ; злива вдень і злива вночі.

Тоді зійшлися малі тварини і великі тварини, а дерева і скелі почали бити [дерев'яних людей] по обличчю. І все почало говорити: їх глиняні глеки, їх сковорідки, їх тарілки, їх горщики, їх собаки, їх камені, на яких вони розтирали кукурудзяні зерна, – все, що було, піднялося і почало бити їх по обличчю.

– Ви зробили нам багато поганого, ви їли нас, а зараз ми уб'ємо вас, – сказали їх собаки і свійські птахи.

А зернотерки сказали:

– Ви мучили нас щодня; щодня, вночі і на зорі, весь час наші обличчя терлися [одне об одне і говорили] холл-холи, хуки-хуки через вас. Ось яку данину платили ми вам. Але тепер ви, люди, нарешті відчуєте нашу силу. Ми зітремо вас і розірвемо вашу плоть на шматочки, – сказали їм їх зернотерки.

А потім заговорили їх собаки і сказали:

– Чому ви не хотіли давати нам нічого їсти? Ви ледь помічали нас, але ви нас переслідували і викидали нас. У вас завжди була наготові палиця, щоб ударити нас, коли ви сиділи і їли. От як ви поводитися з нами, тому що ми не могли говорити. Хіба ми не здохли б, якби все йшло по-вашому? Чому ж ви не дивилися вперед, чому ви не подумали про себе самих? Тепер ми знищимо вас, тепер ви

¹ Каштелян – управитель замка, відповідальний за належний стан.

² Бан – право чинити вищу владу: судову (судовий бан), військову – збирати ополчення і командувати ним (військовий бан), адміністративну в укріпленому місті (бурговий бан).

небес, Серцем землі, як вони називаються, тими, хто вперше зробив її плодоносною, коли небо було в стані невідомості, а земля була занурена у воду. Ось що було здійснене ними після обдумування, після роздуму, що повинно стати, завдяки ним, дійсністю.

Розділ 2

Потім вони створили малих диких тварин, лісових чоловічків, духів гір, оленів, птахів, пуму, ягуарів, плазунів, змії, ехидн, хранителів лісової гущавини.

...

І в ту ж мить, поки вони говорили, були створені фігури з дерева. Вони мали обличчя подібно до людей, говорили подібно до людей і населили поверхню землі. Вони існували і примножувалися; вони мали дочок, вони мали синів, ці дерев'яні фігури, але вони не мали ні душі, ні розуму, вони не пам'ятали свою Творительницю і свого Творця; вони безцільно блукали на чотирьох [ногах]. Вони вже більш не пам'ятали про Серце небес, і тому вони загинули. Це було не більше ніж намагання, ніж спроба [створити] людину. Правда, вони говорили, але обличчя їх не мало виразу; їх ноги і руки не мали сили; вони не мали ні крові, ні сукровиці, вони не мали ні поту, ні жиру. Щоким їх були сухими, їх ноги і руки були сухими, а плоть їх була трухлявою. Тому вони не думали більш ні про їх Творительницю, ні про їх Творця, про тих, хто створив їх і піклувався про них. Ось які були перші люди, що існували у великій кількості на поверхні землі.

Розділ 3

Негайно дерев'яні фігури були знищені, зруйновані, зламані й убиті. Потоп був створений Серцем небес, був влаштований великий потоп, який ліг на голови дерев'яних створінь. Плоть чоловіка була зроблена з дерева ците, але

своїми правами ні на користь сеньйора, ні родича, ні друга, ні з приязні, ні зі страху.

38. В разі, якщо який-небудь чужоземець побажав би отримати право сент-омерського громадянства, із дозволу на те комуни сплатить 20 су.

39. Якби було здійснено в місті або передмісті тяжке порушення миру, відповідальність за це покладаю не на комуну, а на винуватця лиходійства, і притому лише в міру скоєного ним.

40. Якщо ж я притягну до відповіді городян за порушення моїх прав, хай моя справа буде з ними вирішена на підставі цього письмового документа і судом їх ешевенів і присяжних.

А для того, щоб комуна, свобода і вищезгадані постанови, що надані й допущені в їх розпорядження мною і батьком моїм, залишалися навіки твердими і непорушними, я скріпив цей лист моїм чесним словом і прикладанням моєї печатки. ...

Хрестоматія по історії середніх віків / [под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина]. – М., 1949. – Т. I. – С. 371–372.

СТРАСБУРГ. НАЙДАВНІШЕ МІСЬКЕ ПРАВО (кінець XII ст.)

1. За зразком інших міст заснований Страсбург з такою пільгою, щоб всяка людина, як чужий, так і місцевий уродженець, завжди і від усіх користувалася в ньому миром.

2. Хто скоїв злочин поза містом і зі страху покарання втік у нього, хай перебуває безпечно. Ніхто самоправно та не посягне на нього, він же слухняно і з готовністю постане перед судом.

3. Ніхто хай не приносить в місто здобич або награване і хай не наважиться зберігати там, якщо він не готовий відповідати перед будь-яким позивачем.

5. Всі посадові особи цього міста ходять під владою єпископа, так що призначає їх або він сам, або ті, кого він поставить; старші визначають молодших, так, наче вони підпорядковані їм.

6. А єпископ не повинен давати громадські посади інакше як особам з громади місцевої церкви.

7. Чотирьох посадових осіб, на яких покладене управління містом, єпископ інвестує своєю владою, а саме: шультгейса¹, бургграфа², митника і начальника монети.

8. Шультгейс має право мати в своєму розпорядженні двох помічників, яких зазвичай звать суддями, людей настільки поважних, щоби городяни могли, не втрачаючи своєї гідності, стояти на суді перед ними.

11. Владу ж примушувати і карати злочинців, іменовану бан, він отримує не від єпископа, а від його фогта. Адже владу, направлену на пролиття крові при повішанні, відрубуванні голови, знівеченні і тому подібне, не може мати духовна особа, не може її і передавати. А тому, після того, як єпископ призначить фогта, імператор дає йому бан, тобто право покарання мечем...

44. На обов'язку бургграфа лежить призначення начальників майже всіх ремесел в місті, а саме: сідельників, шкіряників, рукавичників, черевичників, ковалів, мірошників і тих, хто виготовляє винні бочки і кухлі, і тих, хто виробляє мечі, і тих, хто продає яблука, і шинкарів. І всі вони підсудні йому, якщо в чому-небудь схиблять у своєму ремеслі.

---

¹ Шультгейс – посадова особа короля або графа, яка слідувала за виконанням членами общини своїх обов'язків. Наділений переважно судовими функціями.

² Бургграф – посадова особа, що призначалась королем чи єпископом, наділена адміністративною, військовою та судовою владою.

ще нічого сполученого, ніщо не могло чинити шуму, не було нічого, що могло б рухатися, або тремтіти, або шуміти в небі. Не було нічого, що існувало б, що могло б мати існування; була тільки холодна вода, спокійне море, самотнє і тихе. Не існувало нічого. У темряві, в ночі була тільки нерухомість, тільки мовчання. Тільки Творительниця і Творець, Тепеу і Кукумац, Велика мати і Великий отець знаходилися в нескінченних водах. Так, вони знаходилися там, приховані під зеленим і блакитним пір'ям, і тому вони називалися Кукумац. За природою своєю вони були великими мудрецами і великими мислителями. Ось у такому вигляді існувало небо, і там знаходилося Серце небес – таке ім'я бога і так він називався.

Тоді прийшло його слово. До Тепеу і Кукумаца, присутнім разом в мороці, в ночі прийшло воно, і Тепеу і Кукумац говорили з ним. І ось вони говорили, обговорюючи і радячись; вони погодилися один з одним, вони об'єднали свої слова і свої думки. І в той час, коли вони роздумували, їм стало ясно, що при настанні зорі повинна з'явитися і людина. Тоді вони розподілили створення світу, зростання дерев і лісової гушавини, народження життя і створення людини. Так було встановлено це в мороці і в ночі силою того, хто є Серце небес, хто іменується Хуракан. Перший називається Какулха-хуракан. Другий – Чипі-какулха. Третій – Раша-какулха. І ці три суть єдине Серце небес. Тоді Тепеу і Кукумац зійшлися разом з ними, тоді вони радилися про життя і світло, про те, що має бути зроблене, щоб з'явилися світло і зоря; хто повинен бути тим, хто піклувався б про [ix] їжу і прожиток.

...

Спершу була створена земля, гори і долини; був вказаний шлях водним потокам, струмки почали вільно бігти у підніжжя горбів і між ними. З тих пір відокремлені були одна від одної річки, коли з'явилися високі гори. Так була створена земля, коли вона була утворена Серцем

ВСТУП

Ось початок старовинних переказів про тих, хто в цій місцевості носить ім'я кіче. Тут ми [все] напишемо. Ми почнемо зі стародавніх історій, з початку і походження всього того, що було здійснено в місті кіче племенами народу кіче. Тут також ми відкриємо і повідомимо те, що було раніше приховане; викладемо, як це було освітлено Творителькою і Творцем, Великою матір'ю і Великим батьком, як вони іменуються. Тут буде розказано про Хун-ахпу-вуч, про Хун-ахпу-утіу, про Саки-німа-циіс, про Тепеу, про Кукумаце, про Серце озера, про Серце моря, про Владика зеленого блюда і Владика зеленої чаші, як звуться вони. Тут буде також сповіщено і розказано про Прародительку і Прародителя, чії імена – Шпійакок і Шмукане, захисників і хранителів, двічі поважну Прародительку і двічі поважного Прародителя, як іменуються вони в оповідях кіче. Там розповідається все, що вони зробили в світлі існування, в світлі історії. Ми пишемо тепер це вже при законі божому і при християнстві. Ми висловлюємо це тому, що у нас немає вже більше світоча, Пополь-вух, як він іменується, ясного світла, моря, що прийшло з іншого боку, символу нашого захисту, світоча для ясного життя. Справжня книга, написана дуже давно, існує, але її приховано від того, хто шукає і думає...

ЧАСТИНА I

Розділ 1

Це – розповідь про те, як все було в стані невідомості, все холодне, все в мовчанні; все нерухоме, тихе; і простір неба був порожній. Це – перша розповідь, перше оповідання. Не було ні людини, ні тварини, ні птахів, риб, крабів, дерев, каменів, печер, ущелин, трав, не було лісів; існувало тільки небо. Поверхня землі тоді ще не з'явилася. Було тільки холодне море і великий простір небес. Не було

80. Хто пошкодить міські стіни або вал, платить бургграфу штраф в 40 солідів.

81. Хто забудує вулицю, сплатить той же штраф бургграфу. Він нікому не повинен давати дозволу.

82. Ніхто не повинен вивалювати гній або покидь перед своїм будинком, якщо тільки він не бажає негайно вивезти його, за винятком призначених для цього місць.

83. Міський зовнішній рів повинен мати ширину в 60 футів, а внутрішній у стіни – 30 футів.

86. Ніхто не повинен тримати в місті свиней, якщо не доручає їх пастухові.

103. Обов'язок ковалів полягає в наступному: коли єпископ відправиться в імператорський похід, кожен коваль дасть по чотири підкови зі своїми цвяхами; з них бургграф дасть єпископові підкови на 24 коні, решту утримає собі.

104. Коли єпископ відправляється до [королівському] двору, кожен дасть по дві підкови зі своїми цвяхами, з них бургграф дає єпископові на 12 коней, решту утримає собі.

105. Крім того, ковалі зобов'язані робити все, що знадобиться єпископові в його палаці, а саме по частині дверей, вікон і різних речей, які виготовляються із заліза; при цьому надається їм матеріал і постачається харчування на весь час.

108. Серед шевців вісім чоловік зобов'язані давати єпископові, при його відправленні до двору в похід государевий, чохла для свічників, тазів і посудин. Все інше, що знадобиться для вищезгаданого або [при поїздках] для облоги замків, як-от: мішки, короби або якісь інші речі, повинні бути виготовлені з чорної шкіри, причому витрати відносяться за рахунок єпископа.

Хрестоматія по історії середніх віків / [под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина]. – М., 1949. – Т. I. – С. 372–374.

МІСЬКЕ ПОВІТРЯ РОБИТЬ ВІЛЬНИМ

З міського права, дарованого імператором Фрідріхом II місту Гослару 13 липня 1219 р.

1. Якщо хто-небудь проживав у місті Гослар і за життя своє ніким не був викритий у рабському стані, то після смерті його ніхто хай не посміє назвати його рабом або зводити в рабський стан.

2. Якщо ж який-небудь чужак прийшов жити в назване місто і так залишався там впродовж року і дня, причому жодного разу йому не закидали рабського стану, не викрили його в цьому, і сам він у цьому не зізнавався, то хай він користується загальною з іншими громадянами свободою; і після смерті його ніхто хай не посміє оголошувати його рабом.

Бремен.

Право міської межі – указ 28 листопада 1186 р.

Фрідріх, божею милістю імператор... Цінуючи чесну і постійну відданість городян міста Бремена і бажаючи по заслугах відплатити за їх вірність, ми надаємо їм і затверджуємо за містом Бременом ті права, які блаженної пам'яті імператор Карл на настійне прохання св. Віллегарда, першого святителя церкви Бременської, надав цьому місту, а саме:

1. Якщо який-небудь чоловік або жінка пробуде безперешкодно в місті Бремені і межах того, що в просторіччі називається Weichbild [міська межа], протягом року і дня і якщо хто-небудь після цього надумається оспорювати його свободу, то, наклавши мовчання на скаржника, хай буде надано тому доводити свою свободу посиленням на вищезазначений термін; виключаються всі люди Бременської церкви і всіх церков, що примикають до неї по правовому своєму положенню.

Хрестоматія по історії середніх віків / [под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина]. – М., 1949. – Т. I. – С. 374.

чапультепекський, що забезпечував все місто питною водою. Все озеро було як на долоні; безліч човнів снувала туди і сюди, доставляючи людей і продукти в будь-який будинок; а над будинками всюди височіли, наче фортеці, піраміди храмів з каплицями і башточками на вершині...

Картина була справді велична, і ми нею замилювались...

Хрестоматія по історії середніх віків / Под ред. Н. П. Грацианського и С. Д. Сказкина. Т. III. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 31–36.

ПОПОЛЬ ВУХ

Епічний твір народу кіче «Пополь Вух» (в перекладі «Книга народу») є одним з небагатьох уцілілих пам'яток літератури народів давньої Америки і містить цінний матеріал з етичних, релігійних та філософських уявлень кіче, одного з племен великої сім'ї центральноамериканських майя. Початковий варіант «Пополь Вух» був, імовірно, записаний ієрогліфами, а латиницею переписаний після приходу до Гватемали іспанців.

Твір значний за обсягом і містить три майже самостійні за змістом частини. Перша присвячена космогонічним уявленням кіче – тут описується сотворіння світу головними божествами кіче, виникнення тварин і створення людей, потім розповідається про потоп і знищення «дерев'яних людей». Друга частина містить розповідь про боротьбу двох героїв з богами, їх подорож до підземного світу, пригоди та перемоги. У третій частині розповідь знов повертається до сотворіння людини. Творці, незадоволені результатами першої і другої спроб (людьми з глини та дерева), знов зробили людину, але вже з кукурудзи. Саме ця людина і вийшла вдало, а всі кіче – її нащадки. Завершується «Пополь-Вух» описом переселення кіче і розповіддю про виникнення окремих племен та племінних божеств.

продажу солі, окремий ряд для виготовлення інструментів музичних і так далі і так далі – без кінця. Все битком набито народом, але скрізь порядок, та і на самому ринку був суд з трьома судьями і багатьма підсудками; суд цей спостерігав за якістю товару, а також вирішував всі суперечки.

Нарешті, щоб не забути, ще одне: вже близько до великого храму, на краю ринкової площі, розташовувалась безліч продавців золотого піску, який зберігався в кістяних, досить тонких, майже прозорих трубках. Трубка певної величини і була тутешньою одиницею обміну.

Нарешті, ми покинули ринок і увійшли до величезних дворів, що оточували головний храм. Кожен з них, значно більший за ринок в Саламанці, оточений подвійною стіною, викладений великими гладкими плитами. Усюди надзвичайна чистота, ніде ні смітинки, ні травинки.

У сходів Кортеса зустріли шість жерців і двоє високих сановників, послані Мотекусумою.

Піднявшись на самий верх, ми побачили майданчик з декількома крупними каменями, на які кладуться жертви. Сам Мотекусума, у супроводі двох жерців, вийшов з якоїсь каплички, де також стояли прокляті ідоли, і прийняв нас досить прихильно. «Сходження, звичайно, втомиле тебе Малінче¹». Але Кортес відповів, що нічого на світі не може нас втомити. Потім Мотекусума узяв Кортеса за руку і почав йому показувати картину, що відкривалась навколо: не тільки столицю і багато інших міст на озері, але і самий ринок, яким ми щойно проходили.

Дійсно, це диявольське капище панувало над всією округою. Ясно видно були три греблі, що вели до Мексики, з їх перервами і мостами – через Істапалапан, по якому ми чотири дні тому вступили в столицю, через Тлакупу, по якій нам судилося через шість місяців рятуватися нічною порою, і через Тепеакілу. Ясно видний був і водопровід

МІСЬКЕ ПРАВО ХАГЕНАУ (1164 р.)

Фрідріх¹, божим благоволінням Римський імператор... У Страсбурзькому єпископстві в місті, яке називається Хагенове (in villa ... Hagenowe), заснованому нашим батьком, герцогом Фрідріхом, і за Генріха, римського імператора, вирізнялось своїм правом, було нам благоугодно, як виходячи з міркувань права, так і в цілях підкріплення нашої влади, це право підтвердити. От чому... ми наказали записати, що якщо будь-який архієпископ, або єпископ, герцог або маркграф, граф або інша персона світська або церковна, незначна або велика, наважиться нижченаведене порушити, то винний підлягатиме суду імператорської величності.

1. Ми ухвалюємо, щоб дотримувалося те право названого міста і народу, що проживає там, згідно якого будь-яка [людина], бідна чи багата, прийшла або місцевий житель, якщо вирішить жити там, хай сплатить сеньйорові, якому він належить, за власну персону і за своє нерухоме майно; за рухоме ж майно хай сплатить посадовій особі того міста [тобто міста Хагенау], куди він перебереться.

3. Ми також погодилися, що, якщо хто в цьому місті помре, хай ніхто не привласнює чого-небудь з його майна, за винятком його співспадкоємців, якщо вони матимуть на це право. Ми ухвалили також, що якщо через віддаленість місць, як це часто трапляється, законні спадкоємці відразу не з'являться, то майно померлого в присутності не менше семи вірних [жителів] цього міста повинно бути передано до рук судді на термін в один рік і день. Якщо впродовж цього терміну хто-небудь заявить і доведе своє право успадкування майна померлого, хай без жодної перешкоди успадковує все майно. Якщо ж впродовж зазначеного терміну майно покійного ніким не

¹ Так мексиканці називали Кортеса.
158

¹ Фрідріх I Барбаросса

буде стягнуте на підставі права успадкування, нехай воно буде передано під владу судді.

4. Ми стверджуємо нашою владою, що кожен житель цього міста звільняється від всякого торгового мита, від всякого провізного мита за продаж або за перевезення своїх товарів і будь-якому місці нашій імперії.

6. Далі, якщо хто до переселення [у це місто] для проживання в ньому був зобов'язаний боргом і якщо він буде відшуканий кредитором, то, хоча він вже і залучився до прав і привілеїв співтовариства городян, хай відповідає згідно закону.

9. Також по щедрості нашій ми надаємо для користування тутешніх жителів довколишній гай на такій умові: деревину, необхідну для їх потреб, – для будівництва або на паливо, – може брати кожен; може там же збирати сіно, скільки йому буде необхідно; з тим, проте, обмеженням, щоб ніхто не накладав руку на дуб або бук, хіба що для потреб будівництва. Свиней же або яких-небудь інших тварин, за винятком овець, можна пасти вільно, проте сповна сплативши плату пастухові.

12. Ми ухвалили, що про нашу юрисдикцію надалі слід зазначити наступним чином: по-перше, якщо тут [у місті] знайдений і схоплений який-небудь вбивця, смертний вирок повинен бути ухвалений беззаперечно. Його [вбивці] рухоме майно хай буде передано в розпорядження судді. Вотчина і [нерухомий] спадок його повинні бути повернені спадкоємцям згідно законного порядку успадкування; якщо ж у нього не опиняться спадкоємців, [це майно] повинно бути віддано на загальну користь цього міста.

13. Якщо ж винний врятується від страти втечею, то монаршою владою він буде засуджений разом зі всіма, хто давав йому притулок або сприяв йому в який-небудь спосіб. Якщо ж після цього той утікач повернеться сюди, переконаний в своїй невинності, то ми дозволяємо сімом вірним [жителям] цього міста, присягнувши власною рукою, довести істинність його невинності, таким чином,

Найзнатніші вели його під руки, а двоє інших несли перед ним два чудові жезли, на зразок скіпетрів. Перед храмом його зустріла безліч жерців, і він з ними зійшов, почав обкурювати ідоли і здійснювати інші різні церемонії.

Ми ж з Кортесом, все більше верхи, відправилися спершу на Тлателуко, тобто головний ринок, супроводжувані безліччю касиків¹. Сильно ми здивувалися і величезній масі народу, і нечуваним купам всякого товару, і дивовижному порядку усюди і у всьому. Касики давали нам дуже точні пояснення.

Перш за все, потрібно сказати, що кожен товар має своє особливе місце. І ось, в першу чергу ми потрапили до ювелірів, золотих справ майстрів, продавців дорогих тканин, а також рабів і рабинь; рабський ринок був нітрохи не менше португальського ринку гвінейських негрів; невільники мали на собі ошийники, які прикріплені були до довгих гнучких жердин; дуже небагато хто могли рухатися вільно.

Потім слідували ряди грубішого товару: паперової пряжі і матерії, ниток, какао, плетеного взуття, солодких місцевих корінців, всяких шкур і шкір, сирих і дублених, і так далі і так далі, точно на ярмарку в Медіна-дель-Кампо, моєму рідному місті. А там, дивисься, тісняться скрині з їстівними запасами – овочами, салатами, різною живністю, фруктами, ковбасами, солодкими пиріжками, медом. Зовсім близько стояли гончарі, різний пучковий товар, потім столи, лави, колиски. А далі йшов, говорять, дров'яний і вугільний ринок.

Втім всього не перерахуєш, що було на цьому найбільшому в світі ринку. Досить вказати ще, що в особливому місці продавався «аматл», тобто тутешній папір, в іншому – майстерні вироби для особливого куріння, тютюн, далі – пахощі різні, пахучі мазі і притирання, велика кількість насіння, окреме місце для

---

¹ Касики – чиновники.

У іншому великому будинку знаходилися дикі звіри, страшні, величезні і кровожерні, а поряд був інший будинок з не менш страшними ідолами.

Тепер же слід сказати і про вправних майстрів, яких в Мексиці було багато з будь-якого ремесла. Перш за все, звичайно, слід згадати про різьбярів по каменю, а також золотих справ майстрів, які куванням і литвом створювали такі речі, які викликали б заздрість їх іспанських товаришів. Велика була їх чисельність, і найзнаменитіші жили в Ескапусалко, недалеко від Мексики. Разом жили і ювеліри, напрочуд досвідчені в шліфовці різного каміння. Прекрасні були також художники, скульптори і майстри по різьбленню. Ткацтвом і вишивками займалися здебільшого жінки, досягаючи в цьому неймовірної майстерності, особливо у виготовленні найтонших матерій з прокладкою з пір'я. Дружини Мотекусуми займалися саме цим виробом, а особливо знамениті були ткацькі роботи жінок-затворниць на зразок черниць, серед яких було багато знатних дівчат.

Нарешті, Мотекусума тримав ще, і лише для себе, велику кількість каменярів, теслярів, столярів, садівників. Особливо багато було останніх, бо сади Мотекусуми були не тільки великі, але й чудові своєю пишністю: усюди квіткові клумби хитрих малюнків, басейнів, ставків. Втім, всього не перекажеш... Ясно, який могутній і великий був Мотекусума.

...Чотири дні вже ми були в Мексиці, але ніхто з нас, не виключаючи і самого Кортеса, не виходив за межі нашого розквартирування. Але Кортесу захотілося ближче поглянути на головний ринок і головний храм, і він послав до Мотекусуми Агуїлара, донью Марину і молодого пажу, Ортегілю, який вже трохи навчився мексиканській мові і міг запитати у нього дозвіл.

Мотекусума не відмовив, але, очевидно, побоювався, якби ми чим-небудь не образили їх божеств, а тому вирішив сам відправитися в храм, щоб там нас зустріти. Відбув він з величезною блискучою свитою а на півдорозі покинув носилки, щоб наблизитися до богів своїх пішки, як всі люди.

що, якщо він самого факту [вбивства] не заперечує, але доведе, що не він був призвідником сутички зі своїм супротивником, то хай не буде позбавлений свого майна, але був би відновлений незаплямованим, як і раніше, в співтоваристві інших [співгромадян].

14. Якщо хто буде поранений ким-небудь, але залишиться живий, проте буде покалічений, винний хай позбавиться руки і буде вигнаний з міського співтовариства і за межі міської території. З його рухомого майна 50 шилінгів хай буде сплачено постраждалому, інше ж хай буде передано судді; [нерухоме] ж його майно хай буде надано його спадкоємцям, якщо такі виявляться.

19. Якщо ж хто, давши волю своєму безпутству, непристойно образить кого-небудь з городян і це доведуть віддані цього міста і приведуть [його] до суду, то він повинен відповідати за провину перед суддею і позивачем і вперше, і вдруге. Якщо ж і утретє буде обґрунтовано звинувачений [у тому ж] і якщо не матиме засобів для відшкодування своєї провини, хай буде вигнаний за межі міста босоніж і наголо обстрижений, давши клятву ніколи не повертатися.

20. Негідна жінка, якщо вона ганьбила честь і гідність співгромадян, викрита вперше, так само повинна бути вигнана з міської общини без жодного заперечення.

21. Якщо шинкар в який-небудь рік віддає на продаж через посередника вино нового урожаю, то хай, запросивши до себе глашатая ... у присутності судді розумно визначить ціну міри або іншої кількості вина і тією ж посудиною хай налле глашатаєві від першої каррати¹ вина; судді ж впродовж чотирьох днів за звичаєм хай двічі виставить вино тією ж мірою.

22. І так, не міняючи встановленого порядку [тобто ціни], хай він продає вино впродовж усього року вільно без всяких поборів; якщо ж він раніше терміну змінить встановлений порядок і захоче продавати ту ж кількість

¹ Каррата – винна бочка, яку перевозили на возі (карро).

[вина] за вищою ціною, то ми дозволяємо встановити [нову] ціну тим же шляхом у відповідності з мірою і на розсуд судді і глашатая. Ми наказуємо також, щоб для зерна і для вина дотримувалася Страсбурзька міра.

26. Ми наказуємо, щоб м'ясники продавали м'ясо здорове і свіже; якщо ж хто-небудь з них продає покрите виразками або яким-небудь іншим чином зіпсоване і буде викритий присяжними міста, хай буде вигнаний за межі міста співтовариством інших [городян].

Средневековое право Хагенау (1164 год) / [пер. с лат. Т. М. Негуляевой] // Средневековый город. – Саратов, 1983. – Вып. 7. – С. 149–154.

НЮРНБЕРЗЬКІ ЗАКОНИ ПРО РОЗКІШ **XIV – XV ст.**

Наші бюргери, члени ради, ухвалили, що забороняється бюргерам, молодим і старим, носити срібні пояси вартістю більше ніж в півмарки сріблом. Забороняється їм носити срібні кишені, срібні італійські ножі, взуття з розрізом, сюртуки з розрізом внизу або у рукавів, чотки вартістю більш ніж в 12 геллерів. Чотки дозволяється носити лише спереду з боків, як це прийнято було здавна.

Забороняється також чоловікам і жінкам носити застібки, пряжки, кільця і лутовки у рукавів вищі за лікоть. Хто в майбутньому порушить це правило, платить 1 фунт геллерів штрафу.

Забороняється дружинам бюргерів, їх вдовам або молодим дівчатам, дочкам бюргерів, носити покривало або косинку довше ніж в 4 ряди, причому кінці повинні лежати спереду на голові. Якщо ця жінка або дівчина захоче носити більше покривало або велику косинку із-за морозу або по хворобі, то їй дозволяється покласти навкоси одне покривало на інше, але не більше двох.

танцюристи або співаки. Такі звеселяння Мотекусума дуже любив і нерідко частував їх какао. Після трапези жінки знову здійснювали Мотекусумі омовіння рук, знімали скатертини зі столу і підносили йому декілька трубочок, дуже витончено позолочених і розписаних, в яких знаходилися амбра та особлива трава, звана тютюн. Трубочки ці він брав до роти, потім їх підпалювали з одного кінця, і він випускав дим з рота. Проробивши так якийсь час, він відправлявся спочивати.

Після трапези Мотекусумі наставляв час їжі і для його придворних: спершу для охорони і чергових сановників, потім для решти придворних, нарешті, для всього придворного штату, якого було видимо-невидимо, так що потрібно дивуватися зі швидкості їх дій і доброго порядку. Щодня згодовувалося декілька тисяч порцій їжі і напоїв, і не можна не жажнутися великим щоденним витратам за цей рахунок. За всім дивився головний управитель; він же вів і всі рахунки, вносячи їх до товстої книги з мексиканського паперу, званого «аматл». Рахунки ці і книги наповнювали цілий зал.

Було у Мотекусумі і два цейхгаузи з багатим підбором зброї, часто прикрашеної золотом і камінням. Я вже говорив, що кремені, вставлені в лезо, ріжуть і колють краще за наші мечі і списи; досить вказати, що такими ж кременями мексиканці і голилися.

Особливі приміщення відведені були для птахів, і мені доводилося зробити над собою зусилля, щоб не застрягти надовго в цій дивовижній установі. Адже там тримали всі породи птахів, які тільки зустрічаються в тих краях, починаючи з різного роду орлів і завершуючи найдрібнішими пташками. Все це сяяло дивовижним оперенням, особливо дрібні птахи і, зрозуміло, папуги. Немало було і свійської, забійної птиці. Великий штат досвідчених і дбайливих людей доглядав за цими пташиними палацами, дбаючи про корм, чистоту, здоров'я і правильне розміщення по відповідним гніздам і сідалам.

Мотекусумою; придворний звичай вимагав, щоб кожен, хто прийшов, певний час провів біля воріт.

Що стосується трапези, то кількість блюд звичайно доходила до 30; сервірували їжу в особливих судках, з приміщенням для гарячого вугілля, щоб страва не охолола. Кожне блюдо готували в розмірі від 300 до 1000 порцій. Перед трапезою він інколи цікавився, що сьогодні приготоване, і вибирав найбільш приємні для себе страви, які і подавалися до столу.

У холодну погоду покої Мотекусуми обігрівалися особливим вугіллям з кори якогось дерева, що горіли без диму, з вельми приємним запахом. При цьому між ним і вогнем ставили ширми із золота із зображеннями різних богів.

Сидінням Мотекусумі слугувала невисока лава з м'якою оббивкою, прекрасної роботи; ненабагато вищим був і стіл, що покривався надзвичайно тонкою білою матерією. Перед початком трапези з'являлись чотири жінки, поливали йому руки з високої посудини, давали м'які утиральники. Потім приносили йому коржик з маїсу, приправлені яйцями. Втім, до початку трапези вони ж ставили перед ним ширми з багатим різьбленням і позолотою, щоб ніхто його не міг бачити під час їжі; біля цієї ширми вони і розміщувалися, кожна на своєму місці. Потім впускалися чотири старці, з найбільш сановних, щоб Мотекусума, коли схоче, міг з ними перекинутися словом. Якщо, на знак милості, пригощав їх якою-небудь стравою, вони мали їсти стоячи, не піднімаючи на нього очей. Весь посуд на столі виготовлений був в Чолулі. Під час трапези придворні й охорона в сусідніх залах повинні були зберігати найповнішу тишу.

Після гарячих блюд подавалися фрукти, хоча Мотекусума їх майже не їв. Час від часу йому підносили золотий кубок з особливим напоєм, який вони називають какао і який нібито збуджує.

Іноді до трапези запрошувалися скоморохи, брудкі горбаті гноми, але великі спритники, іноді блазні,

Забороняється також дружинам і вдовам бюргерів носити тканину, іменовану «райцен», іншого кольору крім білого і червоного, як це прийнято було здавна. Якщо яка-небудь жінка це порушує і вона або її господар не зможуть обґрунтувати цього порушення, то з господаря її стягається на користь міста штраф в 5 геллерів. Якщо ж вказане правило порушить вдова... то цей штраф сплачується або нею самою, або тією особою, у якої вона перебуває на утриманні.

Забороняється також бюргершам, дружинам, вдовам або молодим дівчатам носити плаття з цинделя, або шовкове плаття, або плаття зі срібною або золотою облямівкою.

Забороняється також бюргершам мати більше двох уборів із цільного хутра. Забороняється також дружинам і вдовам бюргерів і молодим дівчатам носити горностаєві шуби під одягом або в іншому вигляді. Господар жінки, що порушила це правило, сплачує на користь міста штраф в 10 фунтів геллерів...

Забороняється також дружинам, вдовам або дочкам бюргерів переплітати волосся золотом, сріблом, перлами або коштовним камінням. За порушення цього вони платять вказаний вище штраф.

Забороняється також бюргерам носити жорстке або блискуче полотно червоного кольору, іменоване «шетер». Виключення надається лише особам, що досягли п'ятдесятирічного віку. Той, хто порушив це правило, платить на користь міста 5 фунтів геллерів штрафу. Забороняється також молодим і старим носити проділ на голові. Слід носити чуприну, як це прийнято було здавна. Хто порушить це правило, платить 5 фунтів геллерів штрафу.

Забороняється також бюргерам під загрозою сплати вказаного штрафу носити венеціанське сукно.

Немецький город XI – XV вв. : сб. материалов – М. : Соцэксиз. 1936. – 176 с.

ВЕСІЛЬНИЙ РЕГЛАМЕНТ
(кінець XIII – початок XIV ст.)
З «Міської книги» Аугсбурга.

Ратмани¹ спільно з великою радою і общиною вирішили відмінити звичаї, що досі були в ходу на весіллях, і перш за все: після того, як чоловік пообіцяв жінку узяти в дружини, він запрошував її з подругами на певний день, і це дорого коштувало, люди терпіли від цього збиток, і це не приносило ані користі, ані подяки, а тому цей звичай і ці оглядини відмінюються, забороняються і виносяться ухвала:

§ 1. Кожен, охочий побачити свою наречену, повинен зробити це в день одруження, і заручини мають відбутись у вечір перед самим весіллям, і на цих-то оглядинах наречений може принести нареченій 5 фунтів або що-небудь на 5 фунтів цінністю, і це у найбагатших. І ніхто сторонній, окрім свекра, свекрухи, брата і сестри, нічого не винен приносити і давати – ні каблучок, ні коштовностей, ні пфенігів. Слугам будинку можна лише доставити від 4 до 6 пфенігів. Коли ж уранці наречена встане, її друзі й інші особи можуть принести їй подарунок і дати коштовності і пфеніги, як це повелося здавна. І ні наречений, ні наречена не мають з подарованого нічого нікому давати, і все це повинно належати нареченій.

§ 2. Коли хто-небудь одружується, то й у найбагатших не можна запрошувати більше 30 жінок з подруг нареченої і 30 жінок з боку нареченого. Якщо побажають на весіллі мати чоловіків, їх слід запросити не більше 60 чоловік з обох боків.

§ 3. І кожна наречена повинна узяти з собою в лазню не більше 10 жінок і не більше того, і кожен наречений не більше 10 чоловіків.

§ 4. Ніхто не винен до весілля дарувати полотняного плаття, окрім нареченого, що дарує 2 вінчальні сукні і 1 балдахін; і ніхто не повинен більше давати до весілля

¹ Ратман – виборний член міського магістрату.
112

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ
ЗАПИСКИ ДІАСА ПРО МЕКСИКУ

Берналь Діас дель Кастильо – іспанський конкістадор, один з учасників мексиканських походів Кортеса, автор «Правдивої історії завоювання Нової Іспанії» (Мексики). Наведений уривок містить цінну інформацію про господарство, побут, торгівлю, придворний церемоніал ацтеків.

... А зараз слід докладніше описати Мотекусуму і весь його побут.

Мотекусумі в цей час було років під сорок. Він був високого зросту, ладної статури, хоча дещо худорлявий. Забарвлення шкіри значно менше, ніж у інших індіців. Волосся не довге: лише над вухами, прикриваючи їх, залишено було два пучки, які кучерявилися. Борода негуста. Обличчя видовжене, відкрите, а очі, дуже виразні і красиві, могли бути і серйозними і жартівливими.

Кожного вечора він купався, бо чистоту тіла шанував високо, і плаття, раз надягнене, велів приносити лише на четвертий день.

Поблизу його власних внутрішніх апартаментів завжди знаходилося 200 чоловік для охорони і послуг, але за просто він ніколи з ними не розмовляв, а лише віддавав накази або вислуховував донесення, які мали бути викладені стисло, в кількох словах. Той, хто з'являвся за викликом або з дорученням, повинен був накинути на свій, хоча б і дуже багатий одяг інший, простіший, особливого крою і найсвіжішої чистоти; з ніг знімалося взуття, і я багато раз бачив, що це робилося при вході в палац навіть вищими сановниками і князями. Говорили з ним завжди з опущеним поглядом, і ніхто ніколи не смів дивитися йому прямо в обличчя. Виходячи, не можна було обернутися до дверей, а потрібно було задкувати; кількість поклонів при вході і виході була точно визначена. Нарешті, ніхто не мав права, навіть в екстрених випадках, відразу з'явитися перед

Література:

1. Баглай В.Е. Ацтеки: история, экономика, социально-политический строй (Доколониальный период). – М.: Восточная литература, 1998. – 432 с.
2. Башилов В.А. Древние цивилизации Перу и Боливии. – М.: Наука, 1972. – 211 с.
3. Галич М. История доколумбовых цивилизаций / М. Галич. – М. : Мысль, 1990. – 544 с.
4. Галленкамп Ч. Майя: Загадка исчезнувшей цивилизации / Ч. Галленкамп – М. : Наука, 1966. – 215 с.
5. Гуляев В. И. Америка и Старый Свет в доколумбову эпоху / В. И. Гуляев. – М. : Наука, 1968. – 181 с.
6. Гуляев В. И. Доколумбовы плаванья в Америку: мифы и реальность / В. И. Гуляев. – М. : Международные отношения, 1991. – 191 с.
7. Гуляев В. И. Древние майя. Загадки погибшей цивилизации / В. И. Гуляев. – М. : Знание, 1983. – 110 с.
8. Дэникен Э. Пришельцы из вселенной / Э. Дэникен. – М. Эксмо, 2004. – 320 с.
9. Ершова Г. Г. Древняя Америка: полет во времени и пространстве. Мезоамерика / Г. Г. Ершова. – М.: Культурный центр «Новый Акрополь», 2007. – 392 с.
10. Зубрицкий Ю. А. Инки-кечуа. Основные этапы истории народа / Ю. А. Зубрицкий. – М. : Наука, 1975. – 191 с.
11. История Латинской Америки / Под ред. Андреева А. Р. – М. : Альтенатива, 2003. – 712 с.
12. Ко М. Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты / М. Ко. – М. : Центрполиграф, 2001. – 237 с.
13. Нерсесов Я. Н. Тайны Нового Света. От древних цивилизаций до Колумба / Я. Н. Нерсесов. – М. : Вече, 2002. – 512 с.
14. Рубель В. А. История цивилизаций Доколумбовой Америки / В. А. Рубель. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.

черевиками, лише наречений може принести нареченій два черевика або перстень, – це йому дозволяється.

§ 5. Ніякому музикантові не слід давати за весілля більше 2 шилінгів в аугсбурзьких пфенігах, і це у найбагатших, а в решті випадків сплачують залежно від спроможності кожного. Якщо ж господар побажає дати [музикантові] одяг старий або новий – хай дає.

§ 6. Надалі жодна дівчина і жодна дитина молодше 10 років, а також жодна людина, що знаходиться у служінні, не повинна їсти за весільним столом.

§ 11. Жодна жінка під час весілля не повинна переодягатися більше двох разів на перший день і двох разів на другий день.

§ 13. Надалі ніякий чоловік і ніяка жінка, ні багаті, ні бідні не повинні під час різдвяних свят нікому нічого давати, ні друзям, ні музикантам. Якщо ж особи тієї чи іншої статі побажають пригостити в своєму будинку власних дітей з їх дружинами або зятями, – вони можуть це робити, не побоюючись штрафу.

Хрестоматія по історії середніх віків / [под ред. Н. П. Грацианського і С. Д. Сказкина]. – М., 1949. – Т. I. – С. 394–395.

Контрольні запитання та завдання:

1. Чому держава була зацікавлена в збереженні та розвитку корпоративної структури суспільства?
2. Що забезпечувало стійкість та життєздатність середньовічних корпорацій? Чи можна вважати місто корпорацією?
3. Яких форм набувала боротьба міст проти сеньйорів? Назвіть її особливості та наслідки в різних регіонах Європи.
4. Охарактеризуйте ставлення державної влади до міста.
5. Назвіть типи врядування середньовічних міст. Охарактеризуйте права міст-республік.

Тема 5. Ремесло і торгівля у середньовічному місті XII – XV ст.

План:

1. Структура і функції середньовічного цеху.
2. Боротьба цехів з міським патриціатом.
3. Соціальна диференціація і боротьба в цехах у XIV – XV ст.
4. Організація торгівлі у Західній Європі.

Методичні рекомендації:

Мета заняття – поглибити уявлення студентів про ознаки міського ремесла, розкрити особливості та значення цехової організації в житті середньовічного міста, сприяти усвідомленню різниці у становищі залежних селян і міських ремісників у середньовічному суспільстві. З'ясувати передумови розвитку торгівлі й проаналізувати особливості торгівельних районів Європи.

Активне зростання міст та розвиток ремісничого виробництва призвів до переходу від натурального до товарного господарства. Основне виробництво зосереджувалось в цехах, які виступали різновидом середньовічних корпорацій.

При розгляді **першого питання** виділіть причини виникнення і простежте еволюцію середньовічного ремісничого цеху. Визначте функції цеху та охарактеризуйте його основні структурні ланки. Зверніть увагу на ту роль, яку цеховий примус відіграв на початкових етапах існування цехів XI – XIV ст. (сприяв розвитку ремесла) і на етапі «замикання цеху» XIV – XV ст. (стримував прогресивний розвиток).

Висвітлюючи **друге питання**, необхідно сформулювати причини, які спонукали представників цехів боротись з міським патриціатом за свої права. Для цього слід визначити права цеху як юридичної особи, з'ясувати, до чого зводились стосунки цехів із міським патриціатом,

використовувати текст «Записок Діаса про Мексику». Необхідно також вказати на особливості суспільних відносин та державної організації цих народів. При характеристиці релігійних поглядів майя необхідно використовувати епос «Пополь Вух».

Зрештою, слід сформулювати основні визначальні риси господарських і суспільних відносин давніх народів Доколумбової Америки та визначити їх роль у розвитку світової цивілізації.

Теми рефератів:

1. Наукові досягнення культури майя.
2. Міф про «Ельдорадо».
3. Загадкові муїски.
4. Ю. Кнорозов.
5. «Пополь-Вух».
6. Царство дітей сонця (цивілізація інків).

Джерела:

1. Зубрицкий Ю. А. Драмы и трагедии древних инков / Ю. А. Зубрицкий. – М. : Муравей-Гайд, 1999. – 184 с.
2. История средних веков. Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2 ч. Ч. 2. (XV – XVII вв). Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 1988. – Гл. 12. – С. 102–106; Гл. 14. – С. 141–148.
3. Инка Гарсиласо де ла Вега. История государства инков / Инка Гарсиласо де ла Вега. – Ленинград : Наука, 1974. – 420 с.
4. Ланда Диего де. Сообщение о делах в Юкатане: 1566 г. / Пер. со староисп., введ. ст. и примеч. Ю. В. Кнорозова. – Репринт с изд. 1955 г. – М. : Ладомир, 1994. – 321 с.

Тема 7. Цивілізації Доколумбової Америки

План:

1. Типологія та специфіка цивілізацій Доколумбової Америки.
2. Цивілізація ацтеків.
3. Цивілізація майя.
4. Цивілізація інків.

Методичні рекомендації:

Мета семінарського заняття – сприяти поглибленню уявлень студентів про особливості господарського і культурного розвитку, суспільних відносин провідних цивілізацій Доколумбової Америки.

При підготовці до семінарського заняття слід звернути увагу на те, що територія Америки була заселена племенами, які прийшли з Азії понад 10 тис років тому. До XV ст. населення Америки становило близько 20 млн. Територія була заселена нерівномірно, і мешканці двох континентів стояли на різних ступенях цивілізації. На початку II тисячоліття на плоскогір'ях Мексики, Колумбії та Перу утворились великі цивілізації ацтеків (астеків), майя, інків.

Висвітлюючи **перше питання**, слід спочатку коротко охарактеризувати природу та корінне населення Америки, дати визначення поняття «цивілізації Доколумбової Америки», зупинитись на їх типології.

Розглядаючи **друге – четверте питання**, слід схарактеризувати політичну організацію та соціально-економічний розвиток астеків, інків і майя, їхні релігійні традиції, наукові знання. Спочатку слід вказати на географічне розташування кожної цивілізації, назвати столиці. Характеризуючи основні заняття населення, необхідно дати оцінку рівню розвитку ремесла та особливостям господарювання. В якості прикладу для характеристики цивілізації астеків доцільно

виділити причини, мету їх протистояння, охарактеризувати перебіг і наслідки боротьби.

У відповіді на **третє питання** необхідно охарактеризувати соціальну структуру цеху, назвати права і обов'язки його членів, вказати можливі шляхи переходу з однієї соціальної категорії до іншої. Варто звернути увагу на те, що на етапі «замикання цеху» можливості переходу до вищої ланки цехової організації значно ускладнились. Визначте причини загострення соціальних протиріч, мету, перебіг та наслідки боротьби всередині цехів.

Зі зростанням міст та розвитком цехового виробництва в середньовічній Європі активізується і торгівля. Розглядаючи **четверте питання**, слід назвати основні торгівельні регіони Європи, схарактеризувати їх спеціалізацію, торгівельні сухопутні та морські шляхи і напрями товаропотоків. Проаналізувати організацію і види міської торгівлі, форми об'єднання торговців. Слід звернути увагу і на монетну справу класичного Середньовіччя; кредитні й банківські операції, найбільші в Європі суб'єкти товарних і кредитних відносин.

Теми рефератів:

1. Ганзейський союз.
2. Монетна справа доби класичного середньовіччя.
3. Транспорт.
4. Поштовий зв'язок.
5. Великий Шовковий шлях.

Джерела:

1. Дятлов В. А. Низшие слои населения средневекового города XV – XVI вв. : учебно-методическое пособие / Дятлов В. А. – Чернигов, 1997. – С. 7–24, 28–34.
2. Історія західноєвропейського Середньовіччя : хрестоматія / [упорядник М. О. Рудь: навч. посібник]. – К., 2005. – Розд. 8. – С. 512–550; 553–555.

3. История средних веков : Хрестоматия. Пособие для учителя. В 2-х частях. – М., 1988. – Ч. 1. – С. 159–171, 185–192.
4. Регистры ремесел, торговли города Парижа // Средние века. – 1957. – Вып. 10. – С. 306–362; 1958. – Вып. 11. – С. 171–218.
5. Практикум по истории средних веков / [под ред. М. Л. Абрамсона. – М., 1988. – Вып. 1. – Тема 6. – С. 151–188.
6. Хрестоматия по истории средних веков : в 3 т. / [под ред. Н. П. Грацианского, С. Д. Сказкина]. – М. : Соцэкгиз, 1953. – Т. 1. – С. 399–406.
7. Хрестоматия по истории средних веков : в 3 т. / [под ред. С. Д. Сказкина]. – М., 1963. – Т. 2. – С. 394–404, 472–482.
8. Немецкий город XIV – XV вв. : сб. материалов / [под ред. В. В. Стоклицкой-Терешкович]. – М. : Соцэкгиз, 1936. – 176 с.

Література:

1. Гуревич А. Я. Средневековый купец: Западноевропейское купечество на протяжении XI – XV вв. / А. Я. Гуревич // История. – 1999. – № 38 (октябрь). – С. 1 – 8. (Приложение к газете «Первое сентября»).
2. Иванов К. А. Многоликое средневековье / К. А. Иванов. – М. : Алетейя, 1996. – 426 с.
3. Кирилова А. А. Ученичество в торговых и ремесленных гильдиях английских городов XIV – XV вв. / А. А. Кирилова // Средние века. – 1969. – Вып. 32. – С. 183 – 193; Средние века. – 1971. – Вып. 33. – С. 134–143.
4. Котельникова Л. А. Сукноделие в сельской округе городов Тосканы в XIII – XIV вв. и политика города и цеха / Л. А. Котельникова // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М. : Наука, 1972. – 446 с. – С. 72–86.
5. Левицкий Я. А. Города и городское ремесло в Англии в X – XI вв. / Я. А. Левицкий. – М. : АН СССР, 1960. – 304 с.

спокійно, в цілості для себе і для спадкоємців своїх від нас і від спадкоємців наших у всьому і скрізь на вічні часи, як сказано вище. Була принесена клятва як з нашого боку, так і з боку баронів, що все це вищеназване сумлінно і без злого наміру дотримуватиметься. Свідками були вищеназвані і багато інших. Дано рукою нашою на луку, який називається Реннімед, між Уїндзором і Стензом, в п'ятнадцятий день червня, в рік царювання нашого сімнадцятих.

Памятники истории Англии XI – XIII вв. / Сост. Д. М. Петрушевский. – М. : Соцэкгиз, 1936. – С. 96–117.

Контрольні запитання і завдання:

1. Охарактеризуйте особливості політичного устрою та соціальної структури Англії в кінці XII – на початку XIII ст.
2. Виділіть причини боротьби різних прошарків англійського суспільства за обмеження королівської влади.
3. Які статті Великої Хартії вольностей свідчать про те, що в Англії ще на початку XIII ст. почала складатись станово-представницька монархія?
4. Який орган, що згадується в Хартії, став попередником англійського парламенту?
5. Які свободи були надані різним прошаркам населення згідно Великої Хартії?
6. Чи можна вважали Велику Хартію вольностей першою європейською конституцією? Обґрунтуйте свій варіант відповіді.

наказом, як сказано вище. І якщо хто-небудь з двадцяти п'яти баронів помре або покине країну або яким-небудь іншим чином позбудеться можливості виконати вищеназване, інші з вищеназваних двадцяти п'яти баронів повинні вибрати за власним рішенням іншого на його місце, який подібним же чином складе присягу, як і інші. У всьому ж, що доручається виконувати тим двадцяти п'яти баронам, якщо станеться, що самі двадцять п'ять будуть присутні і між ними через що-небудь виникне незгода, або якщо дехто з них, отримавши запрошення, з'явиться, не побажає або не буде в змозі з'явитися, хай вважається вирішеним і твердим те, що більша частина тих, які були присутні, постановила або повеліла так, як нібито погодилися в цьому всі двадцять п'ять; і вищеназвані двадцять п'ять повинні скласти присягу, що все вищесказане дотримуватимуть вірно і змушувати інших дотримувати всіма залежними від них способами. І ми нічого ні від кого не домагатимемося як самі, так і через кого-небудь іншого, завдяки чому яка-небудь з цих поступок і вільностей могла би бути скасована або зменшена; і якби що-небудь таке було досягнуте, хай воно вважається недійсним і таким, що не має значення, і ми ніколи не скористаємося ним ні самі, ні через посередництво кого-небудь іншого.

62. І всяку злочливість, ненависть і злість, що виникли між нами і васалами нашими, кліриками і мирянами з часу розбрату, ми всім відпускаємо і прощаємо. Крім того, всі правопорушення, здійснені через цей розбрат від Паски року царювання нашого шістнадцятого до відновлення миру, ми сповна всім відпускаємо...

63. Тому ми бажаємо і міцно наказуємо, щоб англійська церква була вільна і щоб люди в королівстві нашому мали і тримали всі названі вище вільності, права, поступки і пожалування належні і в мирі, вільно і

6. Левицкий Я. А. Ранний этап развития сукноделия в английских городах (XII – XIII вв.) / Я. А. Левицкий // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М. : Наука, 1972. – С. 86–101.
7. Лойберг М. Я. Торговля и кредит [в средневековой Европе] // История экономики / М. Я. Лойберг. – М. : Инфра-М, 1997. – С. 38–42.
8. О развитии ремесла в ирландских городах в XIII – XV вв. // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М. : Наука, 1972. – С. 116–132.
9. Пиренн А. Средневековые города Бельгии / Пиренн А. – М. : Соцэкгиз, 1937. – 555 с.
10. Полянский Ф. Я. Очерки социально-экономической политики цехов городов Западной Европы XIII – XIV вв. / Полянский Ф. Я. – М. : АН СССР, 1952. – 275 с. (Гл. 2,3,9).
11. Ревуненкова Н. В. К истории свободного ремесла в городах Южной Франции XIII – XV вв. / Н. В. Ревуненкова // Средние века. – М., 1962. – Вып. 21. – С. 26–48.
12. Средневековая Европа глазами современников и историков. В 5 ч. – М. : Интерпракс, 1994 – 1995 – Часть 2. Европейский мир X – XV вв. – 224 с.
13. Стоклицкая-Терешкович В. В. Очерки по истории немецкого города XIV – XV вв. / Стоклицкая-Терешкович В. В. – М. : АН СССР, 1936. – 341 с.
14. Стоклицкая-Терешкович В. В. Проблемы многообразия средневекового цеха на Западе и на Руси / В. В. Стоклицкая-Терешкович // Средние века. – М., 1951. – Вып. 3. – С. 74–102.
15. Тимофеева Е. Т. Развитие цехового ремесла и торговли в городах Северовосточной Франции XII – XIII вв. / Е. Т. Тимофеева // Средние века. – М., 1959. – Вып. 14. – С. 92–107.
16. Філіпенко А. С. Основні напрями європейської торгівлі: торгівля періоду Середньовіччя // Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – С. 189 – 240 с.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

РЕГІСТРИ РЕМЕСЕЛ І ТОРГІВЛІ МІСТА ПАРИЖА («Книга ремесел»)

«Книга ремесел» – перший детальний запис порядків, що існували в Парижі в середині XIII ст. Відтак вона є одним із найважливіших джерел з історії середньовічного цехового ладу. Втім, слід мати на увазі, що населення Парижу на той час було чималим, відтак і ремесло було досить диференційованим. Інші, менші за розміром міста, не мали такого розмаїття спеціалізацій. Цінність цього джерела полягає також у його відносній достовірності, оскільки Етьєн Буало лише зафіксував уже існуючі звичаї та норми більшості цехів. Статути окремих цехів продовжували існувати в усній формі.

Статут XI

Про ювелірів та постанови їх цеху

1. У Парижі може бути ювеліром всякий, хто хоче і знає ремесло, аби він працював по звичаях і кутюмах цеху, які є наступні.

2. Ніхто з паризьких ювелірів не може працювати із золотом, на якому немає паризької проби, або з іще кращим [золотом], і це пробіруване золото перевершує всяке інше, де б воно не оброблялося.

3. Ніхто з паризьких ювелірів не може обробляти в Парижі срібло, якщо воно не таке, як англійське або ще краще.

4. Ніхто з паризьких ювелірів не може мати більше одного стороннього учня, але зі своєї рідні або рідні своєї дружини, чи то далекої чи близької, він може брати стільки, скільки захоче.

охороняти і змушувати дотримуватись миру і вольностей, які ми їм подарували і цією самою хартією нашою підтвердили, таким саме чином, щоб, якщо ми або наш юстиціарій, або бейліфи наші, або хто-небудь зі слуг наших в чому-небудь проти кого-небудь погрішимо або яку-небудь зі статей миру або гарантії порушимо, і порушення це буде вказано чотирьом баронам з вищеназваних двадцяти п'яти баронів, ці чотири барони з'являться до нас або до юстиціарія нашого, якщо ми знаходитимемося за межами королівства, вказуючи нам на порушення, і забажають, аби ми без зволікання виправили його. І якщо ми не виправимо порушення або, якщо ми будемо за межами королівства, юстиціарій наш не виправить [його] впродовж терміну сорока днів, рахуючи з того часу, коли було вказано це порушення нам або юстиціарію нашому, якщо ми знаходилися за межами королівства, то вищеназвані чотири барони доповідають про цю справу решті з двадцяти п'яти баронів, і ті двадцять п'ять баронів спільно з общиною всієї землі змушуватимуть і тіснитимуть нас всіма способами, якими лише можуть, тобто шляхом загарбання замків, земель, володінь і всіма іншими способами, якими можуть, поки не буде виправлено [порушення] згідно з їх рішенням; недоторканною залишаються [при цьому] наша особа і особа королеви нашої і дітей наших; а коли виправлення буде зроблено, вони знову покорятимуться нам, як робили раніше. І хто в країні захоче, принесе клятву, що для виконання всього вищеназваного покорятиметься наказам вищеназваних двадцяти п'яти баронів і що пригнічуватиме нас по мірі своїх сил разом з ними, і ми відкрито і вільно даємо дозвіл кожному давати присягу, хто побажає дати її, і нікому ніколи не перешкодимо дати присягу. Всіх ж в країні, які самі добровільно не побажають давати присягу двадцяти п'яти баронам відносно примусу й пригнічення нас спільно з ними, ми змусимо дати присягу нашим

47. Всі ліси, які стали заповідними королівськими лісами при нас, негайно ж повинні перестати бути такими; так само належить чинити і з річками, які були оголошені нами заповідними.

52. Якщо хто був позбавлений нами без законного вироку своїх перів [своїх] земель, [своїх] замків, [своїх] вольностей або свого права, ми негайно ж повернемо йому їх; і якщо щодо цього виникла тяжба, хай буде вирішена вона за вироком двадцяти п'яти баронів, про яких зроблено згадку нижче, де йде мова про гарантію миру; відносно ж усього того, чого хто-небудь був позбавлений без законного вироку своїх перів королем Генріхом, батьком нашим або королем Ричардом, братом нашим, і що знаходиться в наших руках або чим інші володіють під нашим забезпеченням, ми отримаємо відстрочення до кінця звичного терміну тих, які прийняли хрест; виключення складає те, про що вже почата тяжба або вже проведено розслідування по нашому велінню перед прийняттям нами хреста; коли ж ми повернемося з нашого паломництва ... ми негайно ж надамо відносно цього повну справедливість.

60. Все ж ті, вищеназвані звичаї і вільності, які тільки ми воліли визнати такими, що підлягають дотриманню в нашому королівстві, наскільки це стосується нас у ставленні до наших [васалів], всі в нашому королівстві, як миряни, так і клірики, зобов'язані дотримувати, наскільки це стосується їх у ставленні до їх васалів.

61. Після ж того, як ми для Бога і для покращення королівства нашого і для успішнішого заспокоєння розбрату, що зародився між нами і баронами нашими, все це вищеназване пожалували, бажаючи, щоб вони користувалися цим міцно і непорушно на вічні часи, створюємо і даруємо їм нижчеписану гарантію, а саме: щоб барони обрали двадцять п'ять баронів з королівства, кого побажають, які повинні всіма силами дотримувати і

5. Ніхто з паризьких ювелірів не може мати рідного або стороннього учня менше ніж на 10 років, якщо лише учень не виучений так, що він може заробляти в рік 100 су¹ і на своє пиття і їжу.

6. Ніхто з паризьких ювелірів не може працювати вночі, якщо тільки ця робота не для короля, королеви, їх дітей і братів або для паризького єпископа...

12. ... Якщо три прюдома [присяжних] знаходять в цеху людину, яка виготовляє вироби з поганого золота або поганого срібла і не хоче покаятись, троє присяжних приводять її до паризького прево, і прево карає тим, що виганяє її на чотири або шість років, відповідно до того, що вона заслужила.

Статут XII

Про виробників олов'яного посуду

1. Кожен, хто хоче бути в Парижі виробником олов'яного посуду, може вільно їм бути, аби добре і чесно працював, і може він мати стільки підмайстрів і учнів, скільки хоче.

2. Ніхто з виробників олов'яного посуду не може працювати вночі або у святкові дні, коли все місто святкує; а хто так поступить, зобов'язаний сплатити королеві 5 су штрафу, оскільки нічного освітлення недостатньо, щоб він міг добре і чесно робити роботу свого ремесла.

3. Виробник олов'яного посуду по праву повинен робити всякі вироби свого ремесла лише з хорошого і доброякісного сплаву, як справа цього вимагає; якщо ж робить інакше, втрачає виріб і сплачує королеві 5 су штрафу.

5. Ніхто не може і не повинен продавати старі олов'яні вироби за нові; а якщо хто так зробить, повинен королеві 5 су штрафу.

¹ Паризький лівр = 20 су; су = 12 деньє.

7. Виробники олов'яного посуду повинні нести караул, якщо їм менше 60 років...

Статут L

Про сукноробів

1. Ніхто не може бути паризьким сукноробом, якщо він не купить ремесло у короля, а той, хто купив кутюму у короля, продає її одному дорожче, іншому дешевше, як йому здається кращим.

2. Ніхто з сукноробів і ніхто інший не може і не повинен мати верстата в межах паризького округу, якщо він не уміє сам працювати на верстаті або якщо він не син майстра.

3. Кожен паризький сукнороб може мати в своєму будинку два широкі верстати і один вузький, а зовні удома він не може мати жодного, якщо не хоче його мати на тих же умовах, що і чужинець.

4. Кожен син майстра-сукнороба, поки знаходиться під опікою свого батька або своєї матері, тобто якщо неодружений і раніше не був одружений, може мати два широкі і один вузький верстат в будинку свого батька, якщо він сам займається ремеслом, і не повинен нести караулу й інших повинностей і купувати ремесло у короля, допоки знаходиться в такому становищі.

5. Кожен сукнороб може мати у своєму будинку одного зі своїх братів і одного з племінників і для кожного з них може мати два широкі верстати і один вузький за умови, що самі брати або племінники власноруч займаються ремеслом; а як тільки вони перестануть працювати, майстри не можуть тримати верстати; і не повинні брати чи племінники купувати ремесло у короля, нести караул і платити талью, поки вони знаходяться під опікою брата або дядька.

усної заяви, не залучаючи для цього свідків, що заслуговують на довіру.

39. Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або в який-небудь [інший] спосіб знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних його [його перів] і за законом країни.

40. Нікому не продаватимемо права і справедливості, нікому не відмовлятимемо в них або не зволікатимемо з ними.

41. Всі купці повинні мати право вільно і безпечно виїжджати з Англії і в'їжджати до Англії, і перебувати, і їздити по Англії як на суші, так і по воді, для того, щоб купувати і продавати без усяких незаконних мит, сплачуючи лише старовинні і справедливі, звичаєм встановлені мита, за винятком військового часу; і якщо вони будуть із землі, що воює проти нас, і якщо такі виявляться в нашій землі на початку війни, вони мають бути затримані без шкоди для їх тіла і майна, поки ми або верховний юстиціарій наш не дізнаємось, як поведуться з купцями нашої землі, що знаходяться там, в землі, що воює проти нас, і якщо наші там в безпеці, то і ті інші мають бути в безпеці в нашій землі.

42. Кожному хай надалі буде дозволено виїжджати з нашого королівства і повертатися в цілковитій безпеці по суші і по воді, лише зберігаючи вірність нам; виняток робиться в інтересах загальної користі королівства лише на певний короткий строк у військовий час; виключаються ув'язненні і поставлені згідно закону королівства поза законом, а також люди із землі, що воює з нами, і купці, з якими належить чинити так, як сказано вище.

45. Ми призначатимемо суддів, констеблів, шерифів і бейліфів лише з тих, які знають закон королівства і мають бажання його сумлінно виконувати.

28. Ні констебль¹, ні інший який-небудь наш чиновник не повинен брати ні у кого хліб або інше майно інакше, як негайно ж сплативши за нього гроші або ж отримавши від продавця добровільну згоду на відстрочення [сплати].

29. Жоден констебль не повинен змушувати рицаря платити гроші замість охорони замку, якщо той бажає особисто охороняти його або через іншу чесну людину, якщо сам він не може зробити цього з поважної причини; а якщо ми поведемо або відправимо його в похід, він буде вільний від обов'язку охорони замку пропорційно часу, впродовж якого він був у поході по нашому велінню.

30. Жоден шериф або бейліф наш або хто-небудь інший не повинен брати коней або воза у якої-небудь вільної людини для перевезення інакше, як зі згоди цієї вільної людини.

31. Ні ми, ні чиновники наші не братимемо ліс для укріплення або для інших потреб наших інакше, як зі згоди самого того, кому цей ліс належить.

32. Ми не утримуватимемо у себе земель тих, хто звинувачений в тяжких злочинах, довше за рік і день, а потім землі ці мають бути повернені сеньйорам цих ленів.

34. Наказ, званий Праесіре, надалі не повинен видаватися кому б то не було про яке-небудь держання, унаслідок чого вільна людина могла б втратити свою курію.

35. Надалі одна міра вина хай буде по всьому нашому королівству, і одна міра пива, і одна міра хліба, а саме лондонська чверть, і одна ширина фарбованих тканин і нефарбованих і тканин для панцирів, а саме два ліктя між краями; те ж, що про міри, хай стосується і ваги.

38. Надалі жоден чиновник не повинен притягати кого-небудь до відповідальності [на суді, із застосуванням ордалій] лише на підставі своєї власної

6. Майстер-сукнороб не може через своїх синів, одного зі своїх братів, або одного зі своїх племінників мати вищезазначені верстати поза своїм будинком.

8. Кожен сукнороб може мати в своєму будинку не більш одного учня; і не може брати його менш, ніж на чотири роки служби, і за 4 паризьких лівра, або на п'ять років за 60 паризьких су, або на шість роки за 20 паризьких су, або на сім років без грошей.

9. Майстер-сукнороб може брати учнів на більший термін і за більшу платню, але на менший термін і меншу платню він не може брати.

10. Учень може викупитися зі служби, якщо захоче майстер і якщо він вже прослужив чотири роки; майстер не може його ні продати, ні відмовитися від нього, поки він не прослужив чотири роки, ні узяти іншого учня, якщо не трапиться так, що учень втече, або одружеться, або піде за море.

11. Майстер-сукнороб не може мати учня, поки тривають чотири роки, які повинен відслужити перший учень, якщо цей учень не помре або не відмовиться від ремесла назавжди; але як тільки він помер або відмовився від ремесла, майстер може узяти ще одного учня тільки на вищезгаданих умовах.

12. Якщо учень втече від свого майстра по своїй дурості або легковажності, він повинен відшкодувати майстрові всі витрати і всі збитки, які сталися з його провини, перш ніж він може повернутися до цього ж, а не до іншого майстра, якщо майстер не захоче з ним розлучитися.

13. Якщо учень піде від свого майстра з вини майстра, то він, або його друг повинен прийти до старшини ткачів і має це засвідчити, а старшина ткачів повинен покликати до себе майстра цього учня, винести йому догану і сказати, щоб він гідно утримував учня, як сина поважної людини, одягав і взував, поїв і годував і зробив все необхідне

¹ Констебль – начальник замку.

впродовж 15 днів; якщо він цього не зробить, учневі підшукають іншого майстра.

14. Якщо майстер цього учня не виконає наказу старшини, той повинен узяти учня і помістити його в інше місце, яке йому здасться кращим, і повинен змусити дати гроші учневі, якщо він уміє їх заробляти. Якщо ж учень не може заробляти гроші, старшина ткачів повинен йому підшукати майстра з усього цеху і повинен його влаштувати.

17. Старшина і двоє-троє або четверо присяжних, якщо вони присутні, коли майстер бере учня, повинні дивитися, чи достатньо у майстра засобів і уміння для навчання учня. І якщо старшина і присяжні бачать, що майстер, який бере учня, не гідний тримати учня, вони можуть узяти хорошу і достатню заставу для виконання договору по відношенню до учня, щоб учень не втратив свого часу, а батько – грошей.

23. Ніхто з ткачів не може ткати в Парижі повне сукно, якщо воно не паус, якщо в повній ширині тканини менше 1600 ниток і 7 чвертей ширини і 5 чвертей в основі, під загрозою згаданого штрафу [10 су].

24. Сукном паус називається в Парижі сукно, основа і уток якого однакові.

31. Ніхто не може змішувати для сукна шерсть ягнят зі [звичайною] шерстю, а якщо він так робить, платить за кожен відріз сукна штраф у 10 су, половина з них – королеві, інша – старшині і присяжним за їх турботу і працю.

32. Все сукно повинне бути цілком з шерсті і так само добре на початку, як і в середині; а якщо воно не таке, ті, кому воно належить, з якого б верстата воно не було, за кожен відріз сукна платять 5 су штрафу: половина – королеві, половина – старшині і присяжним за їх турботу і праці.

33. Ніхто не може мати сукна, основа якого не така сама хороша в середині, як по кромці, щоб не сплатити 20 су штрафу, половину – королеві, половину – майстрам-

16. Ніхто не має бути примушений до несення більшої служби за свій рицарський лен або за інше вільне тримання, ніж та, яка належить з нього.

19. І якщо в день, визначений для зборів графства, вищеназвані асизи не можуть бути розглянуті, то повинні залишитись стільки рицарів і вільних держателів з тих, які були присутні цього дня в зборах графства, аби з їх допомогою могли бути складені належним чином судові вироки, відповідно тому, більш важливою або менш важливою буде кожна зі справ [що підлягають їх рішенню].

20. Вільна людина штрафуватиметься за малу провину лише згідно роду провини, а за велику провину штрафуватиметься згідно важливості провини, при цьому повинно залишатися недоторканим його основне майно; в такий же спосіб [штрафуватиметься] і купець, і його товар залишиться недоторканим; і віллан в такий же спосіб штрафуватиметься, і у нього залишиться недоторканим його інвентар, якщо він підлягатиме штрафу з нашого боку; і жоден з названих вище штрафів не буде накладений інакше, ніж на підставі клятвених свідчень чесних людей з сусідів [обвинувачених].

21. Графи і барони штрафуватимуться не інакше, як за посередництва своїх перів, і не інакше, як згідно роду провини.

23. Ні общини, ні окрема людина не повинні примушуватись будувати мости на річках, крім тих, хто здавна за законом має це робити.

24. Ні шериф, ні констебль, ні інші чиновники наші не повинні розбирати справ, підсудних нашої короні.

27. Якщо якась вільна людина помре без заповіту, рухоме майно її нехай буде розподілене руками ближніх родичів її та друзів під наглядом церкви, при цьому має бути забезпечена сплата боргів кожному, кому померлий був винний.

сплатили, якщо тільки головний боржник не доведе, що він вже розраховувався з цими поручителями.

10. Якщо хто візьме певну суму, велику чи малу, у позику у євреїв і помре раніше, ніж цей борг буде сплачений, борг цей не даватиме відсотків, поки спадкоємець [померлого] буде неповнолітнім, від кого б він не тримав [свою землю], і якщо борг цей потрапить до наших рук, ми стягнемо лише те майно, яке значиться в борговому зобов'язанні.

12. Ні щитові гроші, ні [яка-небудь інша] допомога не повинні стягуватися в королівстві нашому інакше, як за загальною радою королівства нашого, якщо це не для викупу нашого з полону і не для зведення в рицарі первородного сина нашого і не для видачі першим шлюбом заміж дочки нашої первородної; і для цього слід видавати лише помірну допомогу; подібним же чином належить поступати і відносно допомоги з міста Лондона.

13. І місту Лондон належить мати всі давні вільності і вільні свої звичаї як на суші, так і на воді. Крім того, ми бажаємо і волиємо, аби всі інші міста, і бурги, і селища, і порти мали всі вольності і вільні свої звичаї.

14. А для того, щоб мати загальну раду королівства при обкладенні допомогою в інших випадках, окрім трьох вищеназваних, або для обкладення щитовими грошима, ми накажемо покликати архієпископів, єпископів, абатів, графів і старших баронів нашими листами за нашими печатками [кожного окремо] і, крім того, накажемо покликати огулом через шерифів і бейліфів наших всіх тих, які тримають від нас безпосередньо...

15. Ми не дозволимо надалі нікому брати допомогу зі своїх вільних людей, окрім як для викупу його з полону і для зведення в рицарі його первородного сина і для видачі заміж першим шлюбом його первородної дочки, і для цього належить брати лише помірну допомогу.

присяжним, де б старшина і присяжні не знайшли його, на верстаті або у іншому місці...

37. Ніхто з ткачів не повинен переховувати у себе або у кого-небудь іншого з цеху злодія, вбивцю або розпусника, який утримує коханку або у власному будинку, або за містом; якщо знайдеться в місті такий слуга, то майстер або підмайстер, які про нього знають, повинні повідомити старшині і присяжним цеху, а старшина і присяжні цеха повинні повідомити паризькому прево, і паризький прево, якщо йому завгодно, повинен змусити його покинути місто, і не повинен ніхто брати його на роботу, якщо він не відмовився від свого божевілля.

38. Кожен паризький ткач, що має прилавок на критому ринку для продажу своїх сукон, повинен платити королеві щорік з кожного прилавка 5 су...

40. Кожен ткач повинен за кожен цілий шматок сукна, який він продає на критому ринку, 6 деньє тонльє¹, і стільки ж платить покупець, якщо він купує не для власного ужитку.

41. Кожен ткач за кожен шматок сукна, який він продає впродовж тижня у своєму будинку, якщо живе на королівській землі, повинен 2 деньє з сукна в якості тонльє, і стільки ж винен покупець, якщо купує не для власного ужитку.

43. Кожен ткач повинен за кожні шість мотків ниток, які він купує на ринку в Парижі або у іншому місці на королівській землі, 1 деньє в якості тонльє...

45. Ніхто з ткачів не повинен використовувати... грубих ниток і грубої шерсті, і якщо хто-небудь так зробить, то за умови, що це ясно видно в багатьох місцях, він платить 5 су штрафу; з цих 5 су король отримує половину і присяжні – половину.

---

¹ Тонльє – податок на товар, що стягується на користь держави.

46. Підмайстри-ткачі повинні приходити на роботу точно в час, коли йдуть інші ремісники, а саме теслярі і каменярі.

47. Ніхто з цього цеху не повинен починати працю до сходу сонця під загрозою штрафу в 12 деньє для майстра і в 6 деньє для підмайстра, якщо це не робота по завершенню сукна, в такому випадку підмайстер може прийти, але лише одного разу.

48. Караул старшини і ткачів полягає в тому, що старшина платить королеві за кожну ніч, коли ткачам потрібно нести караул, 20 паризьких су і 10 паризьких су тим, хто їх отримує, для їх оплати і для оплати тих, хто несе караул біля Малого і Великого мостів, і для 60 чоловік, яких він виставляє в ті ночі, на які припадає їх [ткачів] караул.

49. Старшина цеху ткачів повинен викликати на караул кого б то не було, і тим самим він служить королеві і повинен виконувати під клятвою добре і чесно.

51. Підмайстри-ткачі повинні залишати роботу щойно продзвонить перший удар дзвону до вечерні, в якому б приході вони не працювали, але складати роботу вони повинні після вечерні.

52. Жоден ткач не повинен продавати сукно в Парижі оптом, якщо не продає його ліктями...

Регистри ремесел и торговли города Парижа // Средние века: Сборник. – М., 1957. – Вып. X. – С. 323–361.

ЗАБОРОНА ВИРОБЛЕННЯ СУКОН ПО СЕЛАХ

Маго, графиня Артуа і Бургундії... нашому Сент-Омерському бальї.

Через посередництво наших улюблених і вірних старшин й ешевенів нашого міста Сент-Омера нам було вказано, що до них з'явилися троє присяжних великих цехів згаданого міста зі скаргою на те, що терплять виробництво

бейліфам², слугам і всім посадовим особам і вірним своїм, привіт. Знайте, що ми по божому навіюванню і для порятунку душі нашої і всіх попередників і спадкоємців наших, на честь бога і для піднесення святої церкви і для поліпшення королівства нашого, за порадою високоповажних отців наших ...

1. По-перше, дали ми перед Богом свою згоду і цією хартією нашою підтвердили за нас і за спадкоємців наших на вічні часи, щоб англійська церква була вільна і володіла своїми правами в цілості і своїми вольностями недоторканими, що витікає з того, що свободу виборів, яка визнається найважливішою і понад усе необхідною англійській церкві, ми з чистої і доброї волі, ще до незгоди, що виникла між нами і баронами нашими, подарували і грамотою нашою підтвердили і отримали підтвердження її від сеньйора папи Інокентія Третього, якої і ми дотримуватимемось, і бажаємо, щоб її сумлінно на вічні часи дотримувались і спадкоємці наші. Надали ми також всім вільним людям королівства нашого за нас і за спадкоємців наших на вічні часи всі нижчеписані вільності, щоби мали їх і володіли ними вони і їх спадкоємці від нас і від спадкоємців наших.

9. Ні ми, ні наші чиновники не захоплюватимемо ні землі, ні прибутку з неї за борг, поки рухомості боржника вистачає для сплати боргу; і поручителі самого боржника не будуть примушуватись [до сплати його боргу], поки сам головний боржник буде в змозі сплатити борг; і якщо головний боржник виявиться не в змозі сплатити борг, не маючи звідки заплатити, поручителі відповідають за борг і, якщо забажають, можуть отримати землі і прибутки боржника і володіти ними до тих пір, поки не отримають відшкодування боргу, який вони перед цим за нього

¹ Шериф – королівський чиновник, який очолював графство.

² Бейліф – (в даному документі) помічник шерифа, який відав збором податків та управлінням у сотні, на які поділялось графство.

«БАРОНСЬКІ СТАТТІ»

1. Після кончини попередників спадкоємці повнолітні отримуватимуть свій спадок, сплачуючи давній рельєф, який має бути визначений в грамоті.

2. Спадкоємці неповнолітні і ті, що перебувають під опікою, коли стануть повнолітніми, отримуватимуть свій спадок без сплати рельєфу та мита.

12. Щоб міра вина, хліба и ширина тканин та інших предметів була виправлена; те саме і з вагами.

29. Щоб особистість вільної людини не могла бути піддана арешту, заслана до в'язниці, або позбавлена прав на володіння своєю землею, або поставлена поза законом, або вигнана, або в який-небудь спосіб знедолена і щоб король не йшов на неї і не посилав на неї сили інакше, як за вироком його перів і за законом країни.

31. Щоб купці безпечно виходили і приходили для купівлі і продажу, без будь-яких несправедливих мит і з давніми і справедливими платежами.

33. Щоб кожному дозволено було виїжджати з королівства і повертатись, зберігаючи вірність сеньйору королю, за виключенням певного терміну під час війни через загальну користь королівства.

Памятники истории Англии XI – XIII вв. / Сост. Д. М. Петрушевский. – М.: Соцэкгиз, 1936. – С. 118–124.

ХАРТІЯ ВОЛЬНОСТЕЙ

Іоанн, божою милістю король Англії, сеньйор Ірландії, герцог Нормандії та Аквітанії і граф Анжу, архієпископам, єпископам, абатам, графам, баронам, юстиціаріям¹, чинам лісового відомства, шерифам¹,

¹ Юстиціарій – суддя королівського суду.

сукон в селах довкола міста, що, як вони кажуть, осоружно загальній користі і забороні, яка була раніше винесена. Цех сукнарів цього міста Сент-Омера починає так занепадати і знижуватися, що, якщо суконне виробництво вищезазначених сіл буде ще довго терпимо, цех сукнарів в нашому місті Сент-Омері буде настільки розорений, що більшість людей середнього достатку, які живуть і підтримують себе цим ремеслом, буде вимушена покинути місто і шукати засобів існування в іншому місці; тому нас благали старшини й ешевени, щоб зважаючи на це ми побажали знайти відповідні ліки, оскільки зовсім незручно заради збагачення сіл терпіти розорення міста, яке має бути і є притулком і захистом навколишніх сіл. Беручи також до уваги, що якщо, як говорять старшини й ешевени, в селах зовсім немає присяги відносно виробництва сукон такої якості, яка їм подобається і якої б вони хотіли, то через це під назвою сукон Сент-Омера можуть продавати і вже продають сукна, що виробляються в селах, через що, як вони стверджують, про суконне виробництво Сент-Омера поширюється дуже погана слава. Ми вам наказуємо, щоб ви, переконані перш за все наказово і сповна, що це так, якщо ви знаходите суперечним звичаю нашого міста і осоружним загальній користі, щоб ці сукна так само вироблялися в згаданих селах, наказуємо, щоб ви заборонили і змусили заборонити під загрозою сильного покарання по всіх селах, щоб з цих пір вони не виробляли жодних сукон [і щоб ви дали зрозуміти], що ви не терпітимете їх вироблення, якщо ви зможете виявити, що раніше це було їм заборонено, змусьте їх заплатити нам відповідним чином штраф.

Дано в Парижі, за печаткою нашого секретаря, 8 березня, року 1323.

Социальная история Средневековья / [под ред. Е. А. Косминского и А. Д. Удальцова]. – М.; Л., 1927. – Т. 2. – С. 277.

ЗІ СТАТУТУ 9 БЕРЕЗНЯ 1377 Р. З ПІЗНІШИМИ ДОПОВНЕННЯМИ

8. Хто досі не займався шерстоткацьким ремеслом, не може зайнятися ним, якщо він не бюргер... [Той, хто вступає до цеху] вносить 3 фунти, які йдуть на загальні потреби, і чверть вина; останнє розпивається всім цехом; після цього як він, так і його діти набувають права користуватися всім, що дає приналежність до цеху.

13. Ніхто не повинен знімати сукно з рами, поки його не оглянули клеймільщики. Штраф з кожного сувою – 9 шилінгів геллерами; клеймільщики повинні оглядати сукно у всіх, як у багатих, так і у бідних, нікого не пропускаючи...

20. Хто з-поміж своїх сукон виставить для продажу сукно, вироблене не у Франкфурті, той сплачує марку штрафу з кожного сувою.

34. Особи, спеціально призначені радою, повинні дивитися за тим, щоб чесальщиці брали шерсть лише від одного замовника; вони сплачують штраф в 1 гріш, якщо підмінять або змішають шерсть своїх замовників.

60. Чесальщиця, що працює за плату, не має права робити сукно [для продажу]. У тих, хто порушить цю постанову, сукно відбирається для представлення бургомістрам...

Немецький город XIV – XV вв. : сб. материалов / [под ред. В. В. Стоклицкой-Терешкович]. – М. : Соцэкгиз, 1936. – С. 38–39.

ПОСТАНОВА ФРАНКФУРТСЬКОЇ РАДИ (1432 р.)

Майстри шерстоткацького цеху у Франкфурті постановили визначити на користь цеху яку саме кількість сукон кожен ремісник має право виробити і винести на ярмарок. Вони прочитали список і просили раду його затвердити... Зважаючи, що таке бажання більшості майстрів, рада дозволила їм дотримуватись

скориставшись дурною порадою, зажадав від них їх замки...

Памятники истории Англии XI – XIII вв. / Сост. Д. М. Петрушевский. – М. : Соцэкгиз, 1936. – С. 88.

З «ВЕЛИКОЇ ХРОНІКИ» МАТВІЯ ПАРИЗЬКОГО

1203 р. В день святого Миколая [король] прибув до Портсмута. Під тим приводом, що графи і барони надали свої вибачення і залишили його серед ворогів у заморських землях, завдяки чому через їх відсутність він втратив замки і землі свої, він взяв з них сьому частину всієї їх рухомості.

1204 р. ...зібрались на раду в Оксфорді король і магнати Англії, де надано було королю військову допомогу, а саме з кожного щита дві марки з половиною; так само і єпископи, і абати, і церковники, що мали бенефіції, не пішли без обіцянки.

Памятники истории Англии XI – XIII вв. / Сост. Д. М. Петрушевский. – М., 1936. – С. 88.

АННАЛИ УЕВЕРЛІ

1210 р. Король Іоанн під приводом повернення Нормандії та інших своїх земель, які відібрав у нього король Франції Філіп, стягнув незчислений і ні з чим незрівнянний податок чистими грошима, не шкодуючи ні церковних людей, ні мирян, ні монахів якого б то не було ордену.

Учебно-методический комплекс по истории средних веков : [в 5 кн.] / Под ред. С. А. Васютина. - М. : КДУ, 2008. – Кн. 4 : Авторская программа курса. Планы семинарских занятий. Хрестоматия / [авт.-сост.: В. А. Ведюшкин, И. Г. Коновалова, П. Ю. Уваров]. – 2008. – С. 220.

17. Черепнин Л. В. История представительных и парламентских учреждений в средние века Л. В. Черепнин // Средние века. – Вып. 24. – М., 1971. – С. 60–65.
18. Штокмар В. В. История Англии в средние века / В. В. Штокмар. – СПб. : Алетейя, 2000. – 203 с.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ХРОНІКИ

3 «CHRONICA ANGLICARUM» РАУЛЯ КОГЗГЕЛЬСЬКОГО

1200 р. Повертається в Англію король і вимагає допомоги від усього королівства... Від юстиціаріїв короля вийшов едикт [і був розісланий] по всій Англії, щоб кожен орний плуг сплатив три соліди, який надто тяжкий податок дуже виснажив народ, оскільки раніше цьому передував важкий щитовий податок; адже зі щита сплатили по дві марки, позаяк ніколи не стягували більше, ніж двадцять солідів зі щита.

Учебно-методический комплекс по истории средних веков : [в 5 кн.] / Под ред. С. А. Васютина. – М. : КДУ, 2008. – Кн. 4 : Авторская программа курса. Планы семинарских занятий. Хрестоматия / [авт.-сост.: В. А. Ведюшкин, И. Г. Коновалова, П. Ю. Уваров]. – 2008. – С. 219–220.

3 «ХРОНІКИ» РОДЖЕРА ХОВДЕНА

1201 р. Одразу ж після Пасхи звелів король, аби графи і барони Англії були в Портсмуті до п'ятидесятниці, готові з кіньми та зброєю переправлятися із ним через море... Тим часом графи Англії зібрались на нараду в Лестері і за спільної згоди сповістили короля, що не поїдуть із ним за море, якщо він їм не поверне їх прав. Король же,

впродовж двох років наступного порядку: жоден майстер не має права виготовляти або замовляти іншому для себе більшу кількість сукон, ніж йому належить. Той, хто порушив цю постанову, сплачує з кожного куска сукон, незважаючи, – чи зробив він його для себе чи для іншого, 5 марок штрафу; всі чоловіки і жінки, що перебувають в цеху, якщо виявиться такий [незаконно вироблений на продаж] товар, повідомити про нього міських клеймільщиків для стягнення штрафу. Рада залишає за собою право зменшити, збільшити, а то і зовсім знищити цей список; проте за всіма бюргерами і особами, що не перебувають в цеху, залишається право поштучного вироблення сукна. Цифри ж ярмаркового виготовлення майстрів цеху наступні: 11 чоловік виготовляють по 30 кусків, 22 людини – по 24 куски, 10 осіб – по 16 кусків, 8 осіб – по 12 кусків, 20 осіб – по 10 кусків, 13 осіб – по 8 кусків і 49 осіб – по 4 куски ...

Постановлено в день після 40-денного ярмарку, в рік 1432-й.

Немецкий город XIV – XV вв. : сб. материалов / [под ред. В. В. Стоклицкой-Терешкович]. – М. : Соцэкгиз, 1936. – С. 40.

КЕЛЬНСЬКІ ШОВКОПРЯДИЛЬНИЦІ (1412-1413 рр.)

Та буде відомо, що до нас явився Вальтер Кезенгер, що запропонував побудувати колесо для прядіння і сукання шовку. Але, порадившись і подумавши зі своїми друзями..., рада визнала, що багато хто в нашому місті, хто годуються цим ремеслом, загинуть тоді. Тому було постановлено, що не треба будувати і ставити колесо ні тепер, ні будь-коли згодом.

Хрестоматия по истории средних веков / [под ред. Н. П. Грацианского и С. Д. Сказкина]. – М. : Соцэкгиз, 1953. – Т. 1. – С. 404.

ПРО ТРИВАЛІСТЬ РОБОЧОГО ДНЯ (1395 р.)

Оскільки дійшло до нашого відома, що багато ремісників, як ткачі льону і шерсті, сукновали, шаповали, теслярі і багато інших робітників, що проживають в Парижі, бажали і бажують досягти того, щоб ходити на роботу і залишати роботу в якій їм надумається години [і притому щоб] їм платили за їх робочі дні стільки ж, начебто вони працювали впродовж усього дня, що завдає величезної шкоди, збитків і досаду як майстрам, що працюють і майстерні свого ремесла утримують, так і суспільній користі, і [збитки] будуть, як ми чули, ще більшими, якщо це не буде виправлено, ми, нашою владою бажуючи це попередити і покінчити з неладами, які могли б виникнути завдяки недоліку передбачливості постановили щоб після цього всякого роду ремісники, що одержують плату і працюють поденно, йшли на роботу, щоб займатися цими ремеслами, під час сходу сонця і [працювали б до заходу], приймаючи їжу у [відведені] години згідно з постановами кожного цеху під загрозою бути покараними згідно провини. Написано з нашим підписом в п'ятницю 12 травня 1395 р.

Социальная история Средневековья / [под ред. Е. А. Косминского и А. Д. Удальцова]. – М.; Л., 1927. – Т. 2. – С. 290.

БАЗЕЛЬСЬКА РАДА ПРО ПІДМАЙСТРІВ-КРАВЦІВ (1399 р.)

Такі постанови про підмайстрів-кравців прийняті нами через їх суперечки з цехом кравців...

По-перше, нам здається згідним з божими і людськими законами, щоб працівники-кравці відмовилися під присягою від тих своїх зборів, постанов і статутів, що стосуються відносин між ними і майстрами-кравцями, які були прийняті ними проти волі майстрів і без згоди і волі останніх... Працівник, що має якісь претензії до майстра, або в якого

4. Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента / Е. В. Гутнова. – М. : МГУ, 1960. – 582 с.
5. Денисова-Хачатурян Н. А. Социально-политические аспекты начальной истории Генеральных штатов во Франции / Н. А. Денисова-Хачатурян // Европа в средние века: экономика, политика, культура. – М. : Наука, 1972. – С. 161–175.
6. Зайцев И. Средневековые сословно-представительные учреждения (Англия и Франция) / И. Зайцев // История. – 1998. – № 24 (июнь). – С. 7–12, 16 (Приложение к газете «Первое сентября»).
7. Люблинская А. Д. Очерки по истории Франции / Люблинская А. Д. – Л. : Учпедгиз, 1957. – 370 с.
8. Мортон А. Л. История Англии / Мортон А. Л. – М. : ИЛ, 1950. – 462 с.
9. Петрушевский Д. М. Очерки по истории английского государства и общества в средние века / Петрушевский Д. М. – М. [б/и], 1937. – 112 с.
10. Писарев Ю. И. Место служилого рыцарства в социально-политической жизни Англии XIV в. / Ю. И. Писарев // Средние века. – М., 1973. – Вып. 37. – С. 82–107.
11. Пти Дютайи Ш. Феодальная монархия во Франции и Англии в X – XIII вв. / Ш. Пти Дютайи. – СПб. : Евразия, 2001. – 448 с.
12. Репина Л. П. Городское сословие в английском парламенте XIV в. / Л. П. Репина // Средневековый город. – Саратов, 1978. – Вып. 4. – С. 61–73.
13. Тревельян Дж. М. Социальная история Англии / Дж. Тревельян. – М. : Изд-во иностр. лит. – 1959. – 608 с.
14. Хачатурян Н. А. К вопросу о природе сословной монархии / Н. А. Хачатурян // Средние века. – М., 1978. – Вып. 42. – С. 27–48.
15. Хачатурян Н. А. Сословная монархия во Франции XIII – XIV вв. / Н. А. Хачатурян. – М. : Высш. шк., 1989. – 272 с.
16. Цатурова С. К. Офицеры власти: Парижский парламент в первой трети XV в. / Цатурова С. К. – М. : Логос, 2002. – 384 с.

середині XIII ст., охарактеризувати політичне протистояння та простежити хід подій 1263 – 1265 рр., зрештою – з'ясувати умови й обставини скликання парламенту. Слід також охарактеризувати структуру та функції англійського парламенту, проаналізувати динаміку його повноважень впродовж XIII – XIV ст.

Теми рефератів:

1. Порівняльна характеристика станово-представницьких установ Англії і Франції.
2. Монархічні династії Англії.
3. Роль монарха в суспільстві доби класичного середньовіччя.
4. Ричард I Левове Серце: чужий серед своїх?

Джерела:

1. Історія західноєвропейського Середньовіччя : хрестоматія / [упорядник М.О. Рудь : навч. посібник]. – К. : Либідь, 2005. – Розд. 9. – С. 561–600.
2. Памятники по истории Англии XI – XIII вв. / Под ред. Д. М. Петрушевского – М. : Соцэкгиз, 1936. – 240 с.
3. Практикум по истории средних веков : пособие для студентов ист. фак. Вып. 2. / [сост. М. Л. Абрамсон и др.] – М., 1988. – Тема 2. – С. 31–46.
4. Хрестоматия по истории средних веков : в 3 т. / [под ред. С. Д. Сказкина]. – М. : Соцэкгиз, 1963. – Т. 2. – 751 с.

Література:

1. Виллар Ж. Формирование французской нации (X – XIX вв.) / Виллар Ж. – М. : Учпедгиз, 1957. – 370 с.
2. Гизо Ф. История цивилизации во Франции. [В 4 т.] / Гизо Ф. – М., 1980. – Т. 4. – 568 с.
3. Гутнова Е. В. Английское феодальное государство в XIV – XV вв. / Е. В. Гутнова // Средние века. – М., 1987. – Вып. 50. – С. 58–76.

сталася сутичка зі своїм або чужим майстром, повинен вимагати від майстра скликання судового засідання з шести майстрів і викласти перед ними свою претензію. Якщо цей шлях здасться йому непідходящим, то він може звернутися за правосуддям до ради і до майстрів або до суду шультгейса [міського судді], з огляду на те, що він визнає найбільш для себе зручним. Так само точно наказується вчиняти майстрам в претензіях проти підмайстрів.

По-друге, забороняється надалі працівникові через яку-небудь претензію, яку він має до майстра, або через суперечку з ним забороняти іншим працівникам працювати у цього майстра. Це правило діє незалежно від того, чи залишився підмайстер, що має претензію, чи або виїхав в інше місце. Якщо який-небудь працівник порушить це правило, виїде звідси і стане забороняти іншим працівникам працювати у свого колишнього майстра, то працівники, що тут залишаються, через дану ними присягу не повинні слідувати цій забороні.

По-третє, підмайстри-кравці мають право дотримуватись того статуту, який вони самі склали в августинців і в якому йде мова про свічки, похорони і штрафи за невиконання статей статуту, бо установлене ними не суперечить божим законам і справедливості. Але обговорювати яку-небудь справу вони можуть лише із згоди і зволення майстрів-кравців. При стягуванні підмайстрами штрафів, при складанні ними звітності по збору і витрачання коштів, що належать їм, при виборі ними скарбника і обговоренні різних питань має бути присутнім майстер від кравців, призначений в даний час для цієї мети. Виключення представляє лише той випадок, коли самі майстри не захочуть нікого призначити для цього. Якщо працівник не захоче коритися цим розпорядженням, або якщо між самими працівниками стануться сутички, то вони повинні попросити кравця-майстра передати цю справу на обговорення всіх майстрів і шістьох виборних майстрів для її вирішення.

Оскільки працівникам-кравцям, як і іншим працівникам, заборонено мати загальне приміщення для зборів, то працівники кожного майстра повинні у свята харчуватися у нього вдома, запрошуючи до себе чужих працівників лише з відома і зі згоди свого майстра. Але майстер, що дав на це свою згоду, не повинен платити штраф своєму цеху і відповідати за це перед кимось.

Оскільки майстри-кравці встановили розмір заробітної плати працівникам і учням, не надаючи кому-небудь з них переваги перед іншими, то працівники повинні через присягу, дану ними раді і майстрам, відмовитися від втручання в цю справу. Кожен працівник і слуга винагороджується залежно від того, як вони працюють і скільки виробляють.

Тому, хто приносить більше користі і працює краще за інших, дається більша плата, чим тому, хто не може так добре працювати...

Той, хто порушив вказані постанови, хто б він не був, майстер чи працівник, платить п'ять гульденів штрафу на користь ради і майстрів... На доказ всього цього ми веліли внести ці постанови до нашої міської книги, написавши дві однакові грамоти, і, додавши до них малу міську печатку, дати кожній із сторін одну з них для керівництва.

Се сталося, і грамота ця дана в 1399 році після Різдва Христового, в суботу після пасхального тижня.

Немецький город XIV – XV вв.: Сб. материалов / [под ред. В. В. Стоклицкой-Терешкович]. – М. : Соцэкгиз, 1936. – С. 64–66.

ПОВСТАННЯ ПІДМАЙСТРІВ В ААХЕНІ

а) ПОВІДОМЛЕННЯ ААХЕНСЬКОЇ ХРОНІКИ ПРО СТРАЙК ПІДМАЙСТРІВ СУКНОВАЛЬНІ І ВИСТУП ГОРОДЯН В ЛЮТОМУ 1477 р.

У ніч на 17 лютого 1477 року на сукновальні спалахнув заколот. Трапилося так, що община міста відразу ж приєдналась до повсталих сукновальні і натовпами і

«Великої історії» та її скороченої версії «Малої історії» або «Англійської історії».

Підписання в червні 1215 р. Великої Хартії вольностей стало лише рубіжним етапом у боротьбі баронів, рицарів, міщан та верхівки селянства за обмеження королівської влади. Під час цієї боротьби, яку очолили барони, були вироблені вимоги, оформлені у т. зв. «баронські статті», які було покладено в основу тексту Хартії, виданої вже від імені короля.

Необхідно співставити основні статті баронських вимог та Хартії вольностей і зробити висновки про поступки зацікавлених сторін. Слід також згрупувати статті по окремим проблемам та інтересам різних соціальних груп, з'ясувати, чиїм інтересам вони відповідали.

Розглядаючи *перше питання*, слід охарактеризувати політичний устрій та соціальну структуру Англії в зазначений період, визначити причини невдоволення королівською владою з боку городян, феодалів та селянства, простежити формування опозиції та вироблення вимог до короля, висвітлити перебіг повстання баронів, ставлення до нього інших соціальних прошарків, його результати.

При відповіді на *друге питання* необхідно передусім простежити історію та обставини виникнення «Великої Хартії вольностей». Далі слід проаналізувати її зміст: як в ній відображені економічні інтереси та права різних соціальних груп населення (виділіть статі про гарантії прав на землю та інші види власності, назвіть статті, які стосуються прав на торгівлю для різних соціальних категорій міста, проаналізуйте статтю про вілланів). Слід також зробити висновок про значення Хартії для подальшої історії Англії. Чи проголосила Хартія параграфом 39 свободу особистості? Який зміст вкладали автори документу в поняття «вільна людина»?

Висвітлюючи *третє питання*, необхідно назвати причини загострення суспільних протиріч в Англії в

Тема 6. Формування станової монархії в Англії

План:

1. Соціально-політична боротьба в Англії на початку XIII ст.
2. Велика Хартія вольностей.
3. Виникнення англійського парламенту, його структура і функції.

Методичні рекомендації:

Мета семінару – розкрити особливості утворення централізованої держави в Англії, з'ясувати причини більш раннього, ніж у Франції, посилення королівської влади. Зважаючи на специфіку представницьких установ, необхідно порівняти особливості централізованої монархії в Англії та Франції.

Формування станово-представницьких органів провідних європейських країн Середньовіччя відбувалось різними шляхами. Хронологічно першою на шлях обмеження влади короля стала Англія. Саме тут у XIII ст. в ході боротьби верхівки суспільства проти короля сформувався парламент як загальнодержавний станово-представницький орган, що знаменувало оформлення станової монархії.

Ці події висвітлюють хроніки очевидців і сучасників Роджера Ховдена, Матвія Паризького та Рауля Когзельського. Витяги з хронік дозволяють з'ясувати причини незадоволення населення Англії політикою Іоанна Безземельного і простежити наростання конфлікту. Роджер Ховден – англійський хроніст, який за правління Генріха II був посадовою особою і виконував важливі дипломатичні доручення. Остання, найбільш детальна частина його хроніки (за 1170–1270 рр.) є цінним джерелом історії Англії. Матвій Паризький (1197–1259) – монах, відомий англійський хроніст XIII ст., автор «Великої хроніки» або

поодинці, кинулася туди, дала можливість підмайстрам зупинити все виробництво на сукновальні і відмовитися працювати. Так само вчинили всі квартали міста: до 11 години дня зупинили все виробництво і відмовилися працювати.

У справу, проте, втрутилися представники влади, які побажали дізнатися, в чому полягають недоліки їх правління і чи багато їх. Вони попросили, щоб община все це їм розтлумачила. Проте община у відповідь на це після деякого зволікання порадила і підготувала лист, в якому пред'явила раді свої щирі вимоги і міркування. Перш за все зробити так, щоб пиво коштувало не вісім, а шість пфенігів, окрім цього, позбавити посади начальника ринку, оскільки він веде розпутне життя. Разом з цим у своєму листі община зажадала звільнити зі служби одного з начальників сукновальні; скасувати пивний гафель¹, тривале існування якого наносить велику шкоду й обтяжує общину. Далі слідувало ще декілька статей про те, що заважає общині й обтяжує її. Власне кажучи, вони зажадали негайно скасувати все, що суперечило бюргерським свободам, зробити так, щоб кожен міг займатися своєю справою і ремеслом відповідно до імператорських привілеїв.

Вони зажадали також, щоб були вивірені старовинні звичаї. Крім того, община зажадала повернути 9 або 10 повноправних бюргерів, які останнім часом із-за причіпок і свавілля влади були вислані на один рік з міста і знаходилися в Бурштетті.

Члени ради зрозуміли, що це достатньо складні питання, які не можуть бути легко вирішені, тому запропонували общині кожного кварталу самій визначити і вибрати по дві людини, які разом з радою повинні вивірити звичаї і допомогти усунути всі помилки і спотворення. Після цього, до задоволення всієї общини, з кожного кварталу вибрали по двоє людей. І, щоб виглядати перед

¹ Гафель – непрямий податок на всі види продажу пива.

простими працівниками добрими і доступними, ті двоє людей з кожного кварталу приходили до них багато раз радитися. Крім того, кожен квартал захотів отримати письмове рішення про виконання вищеназваних статей, щоб ніхто не міг кожного разу переінакшувати їх на власний розсуд. По-перше, було вирішено, що пиво коштує тепер не вісім, а шість пфенігів; усунений з посади начальник ринку і начальник сукновальні; був скасований також пивний гафель; по-друге, вищеназвані 9 або 10 осіб, які входили до складу курії, того ж вечора за підтримки общини повернулися в місто, всупереч рішенню влади. Кожному кварталу влада подарувала по тонні пива, і, найголовніше, були виявлені порушення звичаїв, які суперечили інтересам бюргерства.

Дятлов В. А. Низшие слои населения средневекового города XV – XVI ст. / В. А. Дятлов. – Чернигов, [б.в.], 1992. – С. 32–33.

ЗВЕРНЕННЯ НАЙМАНИХ РОБІТНИКІВ ТКАЦЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ДО РАДИ ААХЕНА 1477 р.

Далекоглядні, благочестиві, мудрі пани бургомістр і шеффени ради. Повідомляємо про те, що кілька разів ми збиралися разом, щоб діяти від імені зборів, а не влаштовувати заколот заради власної вигоди. Направляємо нашим панам написані від імені всіх наші основні вимоги і прохання.

Ми вимушені виконувати дуже важку роботу, за яку нам дають настільки низьку зарплату, що її не вистачає навіть для того, щоб звести кінці з кінцями, тому, люб'язні панове, ми, заради задоволення цих статей, вирішили припинити роботу і вимагаємо, щоб підвищили нашу зарплату, бо ми не в змозі більше терпіти.

Далі, далекоглядні, люб'язні панове, ми досягли взаєморозуміння з майстрами, рада яких вирішила, що ніхто нікому не має права ткати полотно в своєму будинку, і нікому не має права ткати полотно в [будинку] замовника,

що особливо сильно заважає нам заробляти собі на хліб. В зв'язку з цим, люб'язні панове, ми просимо вас зробити так, як це було всюди заведено.

Потім, люб'язні панове, ми просимо, щоб пиво коштувало три геллери, як це було колись. Оскільки місто обтяжене боргами, що накопичилися за останній час, ми пропонуємо направити від усіх кварталів представників, які допоможуть нашим властям позбавитися від боргів, щоб вони чотири рази в кожному кварталі року разом з членами ради ухвалювали продумані рішення.

Далі, далекоглядні, мудрі, поважні панове, веліть, щоб нам, з урахуванням ринкових цін на зерно, випікали хороший, а не сирий хліб.

Потім, мудрі, люб'язні панове, ми переконливо просимо вас, щоби наставили наших господарів на шлях істинний, оскільки ми боїмося того, що через істотні порушення ми перетворимось на жебраків, знедолених волоцюг. Ми просимо вас, люб'язні панове, не тримати на нас зла, оскільки у вищеназваних статтях немає ніякої особистої користі; обіцяємо і надалі звертатися до наших панів і турбувати їх тільки тоді, коли в цьому буде потреба.

Дятлов В. А. Низшие слои населения средневекового города XV – XVI ст. / В. А. Дятлов. – Чернигов, [б.в.], 1992. – С. 33.

Контрольні запитання та завдання:

1. Який характер носило середньовічне ремесло?
2. Чому в умовах середньовіччя існування самостійних виробників було фактично неможливим?
3. Чим відрізнялось становище підмайстрів і найманих працівників?
4. Назвіть ознаки «замикання цеху».
5. Схарактеризуйте наслідки цехових революцій.
6. Як змінилась роль цехів у пізньому середньовіччі?
7. В чому полягали труднощі середньовічної торгівлі?